

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**FİTNE KARŞISINDA BİR TAVIR OLARAK UZLET
RİVÂYETLERİ -SÜNEN-İ İBN MÂCE ÖRNEĞİ-**

Büşra Betül TURAN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut DEMİR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

KASIM 2024

**FİTNE KARŞISINDA BİR TAVİR OLARAK UZLET RİVÂYETLERİ
-SÜNEN-İ İBN MÂCE ÖRNEĞİ-**

Büşra Betül TURAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Büşra Betül Turan

29.11.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Programı Yüksek Lisans öğrencisi tarafından hazırlanan Fitne Karşısında Bir Tavr Olarak Uzlet Rivâyetleri -Sünen-i İbn Mâce Örneği- Başlıklı tez çalışması 29/11/2024 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

Kabul Ret

Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Hüseyin Akyüz/Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

☒☐

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Mahmut DEMİR / Hacı Bayram Veli Üniversitesi

☒☐

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Muhammet Emin EREN / Ankara Üniversitesi

☒☐

FİTNE KARŞISINDA BİR TAVİR OLARAK UZLET RİVÂYETLERİ
-SÜNEN-İ İBN MÂCE ÖRNEĞİ-
(Yüksek Lisans)

Büşra Betül TURAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2024

ÖZET

İnsanoğlu tarih boyunca gelecekle ilgili bilgileri merak etmiş ve bunları öğrenmek için çeşitli yollara başvurmuştur. İnsanın hissettiği bu merak duygusu en çok kargaşa ve kaos gibi fitne dönemlerinde artmıştır. Özellikle fitne döneminde olduğu gibi bu durumdan kurtulmak için çareler aramışlardır. İslam toplumunda çeşitli sebeplerle ortaya çıkan, ümmetin bütünlüğünü bozan yıkıcı oluşumlar içerisinde Müslümanların nasıl davranışlar sergilemesi gerektiği meselesi oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği bilgiler ve kıyamet alametleri gibi rivâyetler Hadis kaynaklarında Kitâbü'l-Fiten adı altında toplanmıştır. Bu bağlamda Kütüb-i Sitte olarak meşhur olan eserlerden sayılan İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Sünen kitabında da Kitâbü'l-Fiten adlı bölüm yer almaktadır. Çalışmamızda, İbn Mâce'nin Kitâbü'l-Fiten'in bab başlıklarını oluştururken hangi sebeplerle oluşturduğu, bunların arkasında yatan tarihî ve sosyal sebepler araştırılmış ve bu bölümde yer alan fitne döneminde Müslümanların nasıl davranması gerektiği ile ilgili rivâyetler, bir araya getirilerek sened, metin değerlendirilmesi yapılmış, isnâdda bulunan râvilerin yaşadıkları önemli tarihî, sosyal ve kültürel olaylar incelenmiş ve hadislerin tarihsel bağlamı araştırma konusu yapılmıştır.

BilimKodu : 60402
Anahtar Kelimeler : İbn Mâce, Kitâbü'l-Fiten, Fitne dönemi, Hadis, Uzlet
Sayfa Adedi : 115
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mahmut DEMİR

TRADITIONS OF UZLA (RECONCILIATION) AS AN ATTITUDE DURING FITNAH
TIMES -THE EXAMPLE OF SUNAN-I İBN MÂCE'S

(M.Sc. Thesis)

Büşra Betül TURAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2024

ABSTRACT

Throughout history, human beings have been curious about the future and have resorted to various ways to learn about it. This sense of curiosity has increased the most during periods of fitna such as turmoil and chaos. They have sought remedies to get rid of this situation, especially in times of fitna. The issue of how Muslims should behave in destructive formations that arise for various reasons in the Islamic society and disrupt the unity of the ummah is very important. The information given by the Prophet about the future and narrations such as the signs of the apocalypse are gathered under the name of Kitâbü'l-Fiten in Hadith sources. In this context, İbn Mâce's (d. 273/887) Sünen, which is considered one of the works that are famous as al-Kutub al-Sitta, also includes a section called Kitâbü'l-Fiten. In this study, the reasons behind İbn Mâce's creation of the chapters of Kitâbü'l-Fiten, the historical and social reasons behind them have been investigated, and the narrations in this section about how Muslims should behave during the period of fitna have been brought together, the sened - textual evaluation has been made, the important historical, social and cultural events experienced by the narrators in the isnâd have been examined, and the historical context of the hadiths has been investigated.

Science Code : 60402
Key Words : İbn Mâce, Kitâbü'l-Fiten, Period of sedition, Hadith, Reconciliation
Page Number : 115
Supervisor : Doç. Dr. Mahmut DEMİR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. FİTNE KAVRAMI, III. ASRA GENEL BİR BAKIŞ VE İBN MÂCE’NİN HAYATI	7
2.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	7
2.1.1. Fitne ve Fiten	7
2.1.2. Uzlet	8
2.2. Kur’an-ı Kerîm ve Sünnette Fitne ve Fitneler Karşısında Müslümanın Tutumu	10
2.3. III. Asır ve Öncesinde İslam Dünyasında Siyasî ve Dinî Durum	15
2.4. Hadislerin Tasnifinin Târihî Olaylarla Alâkası.....	17
2.5. Hadislerin Tasnifindeki Genel Amaç.....	18
2.6. Hadislerin Bölüm ve Bab Başlığıyla Alâkası	19
2.7. İbn Mâce’nin Yaşadığı Çevre	21
2.8. İbn Mâce’nin Fiten Tasavvuru	23
3. FİTNE KARŞINDA MÜSLÜMANIN TUTUMUNU İFADE EDEN BAZI İBN MÂCE RİVÂYETLERİNİN TAHLİLİ	33
3.1. Uzlet	34
3.1.1. Kütüb-i Sitte Kaynaklarında Uzlet	36
3.1.2. Diğer Kaynaklarda Uzlet	37
3.1.3. İbn Mâce’nin Sünen’inde Uzlet.....	40

3.2. Fitne Döneminde Tedbirli Hareket Etmek.....	43
3.2.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi	46
3.3. Fitne Zamanında Sükûneti Muhafaza Etmek.....	50
3.3.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi	51
3.4. Fitne Günlerinde Toplumdan Uzaklaşmak	54
3.4.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	59
3.5. Fitne Döneminde Diline Hakim Olmak.....	62
3.5.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	64
3.6. Fitne Günlerinde Kendini İbadete Vermek.....	67
3.6.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	69
3.7. Fitne Günlerinde Toplumu Parçalayan Etkilerden Uzaklaşmak.....	71
3.7.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	76
3.8. Fitne Günlerinde Ahlaki Bozulmalara Karşı Dikkatli Olmak	78
3.8.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	83
3.9. Fitneden Uzak Durmak	85
3.9.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi	87
3.10. Fitne Döneminde Pasif Kalmak	90
3.10.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	92
3.11. Fitne Döneminde Bireysel İşlerle İlgilenmek	96
3.11.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi	99
4. SONUÇ	105
KAYNAKLAR	109
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	bin, ibn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İşleri Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ed.	Editör
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
ö.	Vefat Tarihi
ts.	Tarihsiz
thk.	Tahkik eden
vd.	Ve diğerleri

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, içinde yaşadığı dönemdeki toplumsal olaylardan etkilenerek gelecekle ilgili bilgileri merak etmiştir. Özellikle kargaşa ve kaos durumlarında insanlar gelecekle ilgili beklenti ve kurtuluş arayışı yoluna girmişlerdir. Bu bağlamda her dönemde fitneler yaşanmış ve çözümler aranmıştır.

Hz. Peygamber vahyi bizlere aktaran, ileri görüşlülüğü ve tecrübesi ile gelecekle ilgili Müslümanları zaman zaman uyarmıştır. Bu uyarılar, klasik hadis kaynaklarında başta “Kitâbü’l-Fiten” olmak üzere farklı bölümlerin içinde yer almaktadır. “Fiten” bölümlerinin içerisinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ile Hz. Osman’ın hilafeti ve hilafetinden sonra fethedilecek olan önemli şehirler, siyasî olaylara bağlı olarak çıkan tefrikalar, meydana gelecek fitneler, kıyamet yaklaştıkça ortaya çıkacak olan alametler, ümmetin çeşitli fırkalara bölüneceği, kıyametin kopması gibi geleceğe yönelik rivayetler bir araya getirilmiştir.¹ Bu geleceğe yönelik rivâyetlere ek olarak fitne döneminde Müslümanların konumu ile ilgili rivâyetler de yer almaktadır.

Bunlara ilaveten fitne ile ilgili rivayetler, muteber hadis kaynaklarında farklı başlıklar altında da yer almıştır. Örneğin ilk hadis kaynaklarından İmam Malik’in (ö. 179/795) *el-Muvatta’* isimli eserinde fiten hadisleri, “Kelam”, “İsti’zan” ve “Kur’an” gibi bölümlerde nakledilmiştir.² Buna mukabil Abzürrezzâk b. Hemmâm (v. 211/826-7) ve İbn Ebî Şeybe’nin (v. 235/849) *el-Musannef* isimli eserlerinde “Kitâb’ül-Fiten” başlıkları yer almaktadır. Kütüb-i Sitte ismiyle bilinen altı hadis kitabının beş tanesinde “Kitâb’ül-Fiten” isimli bölüm başlığı bulunurken Nesâî’nin (ö. 303/915) *es-Sünen*’inde fiten isimli bölüm yer almayıp fitne ile ilgili rivâyetlere eserinde farklı başlıklar altında yer vermiştir.³

Tezimizde yoğunlaşacağımız Sünen-i İbn Mâce’nin “Kitâbü’l Fiten” bölümünde 36 bab başlığı ve 173 rivâyet yer almaktadır. İbn Mâce’nin *Sünen* eseri, Kütüb-i Sitte içerisinde “Fiten” hadislerinin düzenli ve tertipli olmasıyla ön plana çıkmıştır. Bu açıdan çalışmamızda İbn Mâce’nin *Sünen* eserini esas aldık. “Fiten” bölümünde İbn

¹ İlyas Çelebi, “İslam Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 158.

² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyd b. Sultan Âl-i Nehyân li’l-A‘mâli’l-Hayriyye ve’l-İnsâniyye, 1425–2004), “İsti’zan”, (No. 3537); “Kelam”, (No. 3605); “Kur’an”, (No. 678).

³ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Şuâyib el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421–2001), “Fedâilü’l-Kur’ân”, 27.

Mâce siyasî olaylar, kelâmî konular, ahlâkî yozlaşmalar, fıkıhla ilgili konular, Müslümanda olması istenen ahlaki özellikler, iç karışıklıklar ve kıyamet alametleri ile bilgiler ve fitne karşısında Müslümanın tavrı gibi konularda hadisleri bir araya getirmiştir. Bab başlıklarının konularını da hadislerin içeriğinden oluşturarak hadisleri babların altına tasnif etmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmanın konusu, İbn Mâce'nin, "Kitâbü'l-Fiten"de fitne karşısında Müslümanların konumu ile ilgili rivâyetlerin tespit edilmesi, bu hadislerin ortak râvileri hakkında cerh-ta'dil bilgisine yer verilmesi ve metin değerlendirilmelerinin yapılması, hadisi aktaran râvilerin hangi coğrafyada yaşadıkları ile hangi tarihî olayları yaşadıkları gibi hadis-tarih bağlamının tespit edilmesi ve incelenmesidir. İbn Mâce'nin "Fiten" bölümünde Müslümanların konumunu ifade eden hadislerin hangi tarihi, siyasi ve sosyo-kültürel olaylara işaret ettiği araştırmanın konusudur. Ayrıca İbn Mâce'nin "Kitâbü'l-Fiten" bölümünü başlangıç noktası yaparak incelediğimiz rivâyetler, tahriçleri ve bu hadisleri müelliflerin hangi bab başlığı altında tasnif ettiği konusu incelenecektir.

Bu hadislerin ortak râvilerinin cerh-ta'dil bilgilerine yer verilmesi, metin değerlendirilmesi ve hadisin tarihsel bağlamının tespit edilmesi daha sonra yapılacak araştırmalara kaynak olması açısından önemlidir. Bu bakımdan fitne konusundaki rivâyetlerin, dönemin hangi siyasî veya sosyal olayından etkilenecek tasnif edildiği araştırmanın önemini arttırmaktadır. Bu çalışma, İbn Mâce örneğinde fitne karşısında Müslümanların konumu ile ilgili rivâyetlerin tespit edilip incelenmesi için yapılacaktır.

Araştırmanın Amacı

İbn Mâce'nin "Kitâbü'l-Fiten" bölümü, fitne döneminde Müslümanların konumunu içeren hadislerin bir arada bulunması hadislerin araştırılmasında kolaylık sağlamaktadır. Bu bakımından araştırmanın amacı, "Kitâbü'l-Fiten"inde fitne döneminde "el-'uzle, tesebbüt fi'l-fitne, keffi'l-lisân fi'l-fitne, vukûf 'inde's-şubuhât ve kavluhu 'yâ eyyühellezîne âmenû aleyküm enfusekum" ile ilgili bab başlıklarındaki bazı hadislerin incelenmesidir.

Ayrıca bu rivâyetler, hadisleri tasnif eden muhaddisin yaşadığı dönem hakkında tarihi, sosyal, siyasi bilgi edinilmesini de sağlaması açısından bilime katkı sunmaktadır. Hadislerin tarihle bir bağlantısının olup olmadığının araştırılması hadis alanının birçok problemine katkı sağlar. Bu yönden de İbn Mâce'nin yaşadığı çevre, bu çevrenin onun eserinin oluşmasına sağladığı katkıların neler olduğu, İbn Mâce'nin fitnelere bakış açısının hadisleri tasniflemede etken olup olmadığı gibi durumlar da araştırmanın amaçlarından biridir. Buna ek olarak amacımız, hadislerin ortak ravilerini tespit edip bu rivayetlerin yaygınlık kazandığı zaman hakkında bilgiler vermektir. İbn Mâce'de fitne Müslümanın konumunu ifade eden hadislerin değerlendirilmesi daha önce araştırma konusu yapılmamıştır. Bundan dolayı incelenmesi bir gerekliliktir. Bu sayede hadis alanına çok önemli katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda, İbn Mâce'nin hayatı, yaşadığı çevre, hadis eserini oluşturduğu sosyokültürel ortam ve hadis eserinin tasnif yöntemiyle ilgili bilgiler verilecektir.

Fitne kavramına lügat eserlerinden sözlük ve ıstılahî anlamlarına değinilecek, Kur'an-ı Kerîm ve sünnete göre fitneler karşısında Müslümanın tutumunun neler olduğundan bahsedilecek ve fitne dönemi lafzıyla başlayan rivâyetler hakkında bilgiler verilecektir.

İbn Mâce örneğinde fitne karşısında Müslümanların konumu ile ilgili rivayetler, hadis literatür taramasıyla tespit edilecektir. Bunun sonucunda yararlanılan kaynaklardan yola çıkılarak değerlendirmelere yer verilecektir.

İbn Mâce'de "Fitne" bölümünün çok geniş olması, rivâyetlerin her birinin incelenmesi tezin kapsamını ve sınırlarını genişletecektir. Bundan dolayı "Kitâbü'l-Fitne"de "fitne döneminde, fitne zamanında ve fitne günlerinde" gibi lafızlarla başlayan "el-'uzle, tesebbüt fi'l-fitne, keffi'l-lisân fi'l-fitne, vukûf 'inde'-ş-şubuhât ve kavluhu 'yâ eyyühellezîne âmenû aleyküm enfusekum" bab başlığında bulunan tüm hadisler değil, örnek olması mahiyetinde seçme hadisler incelenerek çalışmamız sınırlandırılmıştır. Fitne döneminde nelerin yapılması gerekliliğiyle ilgili mana yoluyla temas edilen birçok hadis bulunur. Mana yönüyle temas edilen fitneyle ilgili hadisleri zaman yetersizliği ve tezin sınırlarını aşması nedenlerinden çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma yöntemimiz, rivâyetlerde bulunan fitne

dönemine lafız yönüyle direk temas edinen hadislerin incelenmesi şeklinde belirlenmiştir.

İbn Mâce örneğinde fitne karşısında Müslümanların konumu ile ilgili rivayetlerde amacımız bütün isnadları ve ravileri tek tek incelemek değildir ve ravilerinin tümünü incelemek tezin maksatları arasında yer almamaktadır. Ortak ravileri tespit edip bu rivayetlerin yaygınlık kazandığı zaman hakkında bilgiler vermektir. Bu ravilerin cerh ve ta'dil bilgisi verilerek hadisin rivayet edilmesine yönelik bazı değerlendirmelere yer verilecektir.

Araştırmanın Kaynakları

Konumuzla ilgisi bulunan çalışmalar bulunmaktadır. Mustafa Ertürk'ün “Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi” isimli doktora tezi Sahih-i Buhârî'de bulunan fiten bölümünün “Havz” rivayetini inceleyen çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma Sahih-i Buhârî özelinde olup fiten rivâyetleri konusunda çok önemli bilgiler içerir. Özellikle “fiten” ve “gayb” konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamıza da örnek teşkil eden bir çalışmadır. Ancak sadece Buhârî'de geçen Havz rivâyeti incelenmiştir. İbn Mâce'nin fiteni incelenme konusu yapılmadığından çalışmamızın bu alana katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Hatice Gürbüz'ün “Gayb ve Fiten Hadisleri Çerçevesinde Medine-i Münevvere” ve Refiye Öznil'in “Fiten ve Melâhim Edebiyatı” isimli yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır. Bununla birlikte hazırlanan yüksek lisans tezleri de fiten konusuna çok önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmalarda da “Fiten” kavramına ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Özellikle Refiye Öznil'in tez çalışmasında Kütüb-i Sitte genelinde “Kitâbü'l-Fiten” bölümü hakkında kolay erişilebilecek bilgiler verilmiştir. Ancak müstakil olarak İbn Mâce'nin Sünen eserinde fitne karşısında Müslümanların konumunu içeren bir çalışma bulunmamıştır. Ayrıca fiten rivâyetlerinin bağlamı, isnad ve metin incelenmesi hakkında bilgiler verilmemiştir.

Fiten bölümü hakkında Kâmil Çakın'ın “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü” ve “Fiten Rivayetlerinin Tabiatı” isimli makaleleri vardır. Bu makalelerin içeriğinde genel olarak fiten bölümünün bab başlıklarından bilgiler verilmiş ve bu bab başlıkları genel bir bakış açısı ile ele alınmıştır. İsa Onay'ın

“Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme” adlı makalesinde de fitne ile ilgili hadisler değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak zikredilen çalışmalar, İbn Mâce örneğinde fitne ile ilgili rivayetlerin incelenmesi bakımından eksik kalmıştır. Bu bakımdan çalışmamız, İbn Mâce’nin Sünen eserinde bulunan Kitâbü’l-Fiten’in içindeki bazı rivâyetler olarak sınırlandırılmıştır. Daha önce İbn Mâce’nin fitenine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu anlamda çalışmamızın hadis alanına önemli katkılar sağlayacağını temenni etmekteyiz.

2. FİTNE KAVRAMI, III. ASRA GENEL BİR BAKIŞ VE İBN MÂCE'NİN HAYATI

2.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

2.1.1. Fitne ve Fiten

Fiten kelimesi, f-t-n kökünden türemiş olup “fitne” kelimesinin çoğuludur. Rağıp el-İsfahânî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre fiten sözlükte; altın ve gümüş gibi madenlerin saflığını ortaya çıkarmak için bunları ateşte eritmek şeklinde tanımlanmıştır.⁴ İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) göre fitenin sözlük anlamı; zulüm,⁵ kargaşa,⁶ bela, ayartma, günah, pusu kurarak gasp, her türlü kargaşa, imtihan ve iç savaştır.⁷ Fîrûzâbâdî'ye (ö. 817/1415) göre de fiten; günah, yangın, kargaşa ve fitne geldiğinde toplumla beraber olmayı emretmek gibi manalara gelmektedir.⁸

Fitne kelimesi terim olarak “İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyet”⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de fitne ibtilâ, ihbâr, imtihan, sapıklık, sapma, saptırma, azap, ateşe atma, şeytanın hile ve tuzağı, şeytanın zayıf ruhlu kişilere aşıladığı bâtil inanç ve kuruntu gibi manalara gelmektedir.¹⁰ Bu bağlamda fitne kavramı olumsuz anlamlarda kullanılmasının yanı sıra olumlu anlamlarda da kullanılmıştır. Geçici dünya hayatının, mal ve evlatların birer imtihan vesilesi olması, bol rızkın ve her nimetin fitne olabileceği, Allah'ın insanları hayırla ve şerle imtihana uğratarak denemesi ve sonucunda insanı ahlakî olarak arındırıp yükselmesine fayda sağlaması gibi genellikle imtihan ve deneme manalarında geçmektedir.¹¹

⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb İsfahanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 623.

⁵ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 15/211.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/304.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/173.

⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muĥîṭ*, thk. Muhammed Naim el-Arkusi (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1426–2005), 133.

⁹ İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/149.

¹⁰ Tâhâ 20/40, 85, 90, 131; es-Saffât, 37/162; el-Bakara, 2/191, 193, 217; en-Nisâ, 4/91; et-Tevbe, 9/49.

¹¹ el-Enbiyâ, 21/35; ez-Zümer, 39/49; el-Enfâl, 8/28; Tâhâ, 20/31.

İslam dünyasında fitne, genellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlayan dönem için kullanılmıştır.¹² İbn Sîrîn'in (ö. 110/728) "Önceleri isnaddan sormazlardı. Ne zaman ki fitne meydana geldi râvilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar..."¹³ şeklinde belirttiği gibi fitnenin varlığından söz edilebilmektedir. Bu minvalde İbn Sîrîn'in sözündeki fitneden kastedilen ve İslam dünyasında genel kabul gören kanaate göre ilk büyük fitne, Hz. Osman'ın şehit edilmesidir. İbn Sa'd'a (ö. 230/845) göre fitnenin başlangıcı Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan ve süregelen sonraki dönemlerde oluşan kargaşa ve iç savaşlardır. Buna göre İslam dünyasının karşılaştığı ilk fitne hareketleri Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle beraber başlayan ve Cemel-Sıffin Vakaları ile birlikte toplumda devam eden sosyal ve siyasî olaylar olarak tarihe geçmiştir.¹⁴

Müelliflerimiz klasik hadis kaynaklarımızda "Kitâbü'l-Fiten" bölümlerinde fitne ile ilgili rivâyetleri tasnif etmişlerdir. Fitne karşısında Müslümanların nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğine dair hususlar içeren bab başlıkları, aynı zamanda dönemin sosyal ve siyâsal durumu hakkında bilgi vermektedir.

2.1.2.Uzlet

İbn Mâce'nin "Fiten" bölümünde, fitne karşısında Müslümanların konumunu anlatan hadislerin genelinde uzlet teması belirgin olarak bulunmaktadır. Bu manada "uzlet" kelime manası ile beden veya kalp olarak bir şeyden isteyerek ya da isteksiz olarak kaçınmaktır.¹⁵ Kur'an'da ise birçok ayette "ayrılmak, uzak durmak" manalarına gelmektedir.¹⁶ Hadislerde, "toplumların yaşadığı kargaşa, kaos, fitne gibi süreçlerde birey olarak toplumdan uzak kalmak ya da bu süreçlere müdahil olmamak" şeklinde rastlanılmaktadır.¹⁷ İstilah olarak uzlet, bir mü'minin beden ve ruhen belli bir

¹² Amr b. Bahr Câhız, *el-Osmâniyye*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411–1991), 173.

¹³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: İsâ el-Babî el-Halebî, ts.), "Mukaddime", 1.

¹⁴ Mustafa Çağrı, "Fitne", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/158.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/440; İsfehani, *el-Müfredât*, 564-565.

¹⁶ el-Kehf, 18/16; en-Nisa, 4/90; el-Meryem, 19/48.

¹⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuâyb el-Arnaût (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430–2009), "Fiten", 10 (No. 3957-3962).

manevî olgunluğa ulaşmak ve Allah’a yakınlaşmak için zihin ve kalp temizliği ile uğraşması manasına gelmektedir.¹⁸

Tasavvufta ise uzlet halkla beraber yaşamaktan yüz çevirip, münzevi bir hayat yaşamak, günahlardan kaçınmak, nefsin kötü özelliklerinden uzaklaşmak gibi manalara gelmektedir.¹⁹ Bunun yanında uzlet; halvet, vahdet, inzivâ, infirâd (teferrüd) ve inkîta gibi terimlerde de kullanılmıştır. Uzlete çok yakın anlam içeren halvet, baş başa ve yalnız kalmak demektir.²⁰ Halvet, ıstılahta Hak’la olmak için halktan ayrı kalmak anlamında sûfiler tarafından kullanılmış ve onlar bunun yansıması olarak zâhidâne bir hayat yaşamayı tercih etmişlerdir.²¹

Hiz. Peygamber’in hayatında uzlete çekildiği ve toplumdan ayrı kaldığı durumlar da vardır. Onun vahiy öncesi Hira mağarasında gerçekleştirdiği ameliyenin uzlet²² mi yoksa halvet²³ mi olduğu konusunda farklı görüşler bulunsa da uzlet ve halvet birbirine yakın anlamda kullanılması sebebiyle benzerlik taşıyan kavramlardır.

Hiz. Peygamber’in vahiy öncesi Hira mağarasında uzlete çekildiği bilinmektedir. O, cahiliye âdetlerinden bunalmış, tefekkür ve tedebbür maksatlı Kâbe’yi görüş mesafesinde bulunan Nur dağında ibadet etmiştir.²⁴ Dolayısıyla Hiz. Peygamber’in vahiy almadan önce halveti sevdiği, Hira’da uzleti tercih ettiği ve peygamberlik sonrasında da Ramazan ayında i’tikâfa çekilmesi, geceleri teheccüd namazı ile ibadet etmesi şeklinde O’nun uzlet ve halveti yaşadığı görülmektedir.²⁵

Dolayısıyla uzlet ve halvet birbirine çok yakın anlamlar içerdiğinden birlikte de kullanılmıştır. Tasavvufta ilk dönem uzlet ve halvet aynı anlamda kullanılsa da daha sonraları aralarındaki farklılık belirginleşmiştir. Halvet daha özel olarak mescitte,

¹⁸ Abdulkahir b. Abdullah Sühreverdî, *‘Avârifü’l-ma’ârif* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-A’rabî, 1966), 108; Süleyman Uludağ, “Uzlet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/256.

¹⁹ Ebû’l-Kasım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmud (Kahire: Daru’l-Maarif, 1431), 1/223.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/238.

²¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 1/224.

²² Ünal Kılıç, “Hz. Peygamber’in Nübüvvet Öncesi Uzlet için Hira Mağarası’nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 24 (2014), 5.

²³ İbrahim Sağlam, “Hadislerde Hiz. Peygamber’in Yalnızlık Tecrübesi ve Hakikat Arayışı”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (2023), 179.

²⁴ Kılıç, “Hz. Peygamber’in Nübüvvet Öncesi Uzlet için Hira Mağarası’nı Seçmesi”, 4-10.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavki’n-Necât, 1422–2001), “Bed’ü’l-vahy”, 3; Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “İmân”, 252; Süleyman Uludağ, “Halvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386.

ibadet esnasında halktan ayrılmak ve i'tikâf manasında bulunurken uzlet ise halktan yüz çevirmenin yanında nefsin çağırdığı kötü şeylerden uzak kalmak anlamında sûfiler tarafından kullanılmıştır.²⁶

Ancak İbn Mâce'nin "Fiten" bölümünde görülen uzlet anlayışı tasavufta yer alan uzlet manasından daha farklıdır. Hicrî üçüncü asra gelene kadar uzlet, dönemin siyasal ve sosyal olaylarından dolayı içerik değiştirmiş ve İslam dünyasında yaşanan fitne olaylarında, fitnelerden uzak kalmak manasına büründüğü anlaşılmıştır. Bu minvalde çalışmamızda Kur'an ve sünnette fitneler karşısında Müslümanın tutumuna değinildikten sonra hicrî üçüncü asırda dönemin siyâsi-dinî durumu hakkında bilgiler verilecek ve İbn Mâce'nin tasnif ettiği fitne meselelerinde Müslümanın konumu ile ilgili hadisler incelenecektir.

2.2. Kur'an-ı Kerîm ve Sünnette Fitne ve Fitneler Karşısında Müslümanın Tutumu

Kur'an-ı Kerim'de fitne kelimesinin çeşitli anlamlara geldiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de fitne kelimesinin zikredilmesinin yanı sıra hadislerde de yakın gelecekte birçok fitne olacağı, fitne günü oturan ayakta durandan, ayaktaki yürüyenden, yürüyen de koşandan daha hayırlı olduğu ve fitneci kavim gibi birçok rivayette söz konusu sözcük zikredilmektedir.²⁷

İnsanın yol rehberi Kur'an-ı Kerîm'de fitne kelimesi otuz dört âyette sarîh olarak geçmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de inkâr, şirk ve baskı anlamlarına gelen fitne kelimesinden asıl maksadın ise müşriklerin Müslümanlara karşı uyguladıkları inkâr ve şirke döndürmeyi amaçlayan baskılar manasına geldiği görülmektedir.²⁸ Özellikle İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber ve ona inanan mü'minler, müşrikler tarafından dinlerinden döndürülmeye yönelik her türlü baskı, işkence, abluka, boykot ve zorlama ile karşı karşıya kalmışlardır. Hz. Peygamber, İslam'ın ilk yıllarında karşılaştığı baskı ve zorluklarla son derece sabırlı bir şekilde mücadele etmiştir.²⁹ Hz. Peygamber'in bu

²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, 1/222-225.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422–2001), "Rikâk" 10; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Fiten", 10 (No. 3961); "Fiten", 21 (No. 4014); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* (Darü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430–2009), "Fiten" 2, (No. 4261).

²⁸ el-Bakara 2/191.

²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekke: Dâr ut-Terbîh ve't-Turâs, 1431), 3/571.

mücadelesini, Mekke döneminde Müslümanların güçlenen bir toplum olana kadar müşriklerin zorlama ve baskılarına karşı tahammül etmesi şeklinde nitelendirmek de mümkündür. Müslümanlar İslam'ı yaymak ve anlatmak gibi önemli bir hedefin varlığından dolayı kendilerine yapılan baskı ve zorlamalara katlanmışlardır. Bununla beraber Müslümanlar, Müşriklerle aynı toplumda yaşamalarından dolayı inandıkları dini, özgürce yaşayamamalarına rağmen bu baskı ve zulüme karşı da eğik durmamışlardır.

Bu minvalde Hz. Peygamber'in Taif yolculuğundan dönerken yaşadığı en zorlu anlarda İslam'ı anlatmak yolunda kararlılıkla ve mücadele içinde davrandığı da bilinmektedir. Bununla beraber onun sıkıntılara karşı mücadele ederken kararlı ve asla inancından dönmeyen davranışlarını görmek de mümkündür. Medine dönemi, Müslümanların bir toplum olarak güçlendiği bir dönemdir. Ancak bu toplumun, sosyal ve siyâsal ihtiyaçlarının olduğu da bilinmektedir. Nitekim müşriklerin Medine'de yaşayan Müslümanların güvenliğini tehdit etmesi üzerine Hz. Peygamber'in mücadelesinin cihada yönelik olduğu görülmektedir.³⁰ Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemlerinde o dönemin ruhuna, zamana ve duruma göre mücadelesinin yönünün oluştuğunu görmekteyiz. Mekke döneminde İslam'ı yayma hedefiyle inandığı din uğruna sabırla ve kararlılıkla mücadele ederken Medine döneminde Müslüman toplumunun oluştuğu bununla birlikte güçlenen bir devletin liderliği konumunda onun hareket ettiği görülmektedir. Dolayısıyla zorlama ve baskı ile karşılaşıldığında Müslümanın tutumunun ne olması gerektiği, Hz. Peygamber'in örneğinde olduğu gibidir.

Bu doğrultuda fitne kelimesinin fitnenin ortadan kalkıncaya kadar zalimlerle savaşılmaması gerektiği zikredilmekte olan ayet, Medine'de savaş ile ilgili inen ilk ayettir. Fitne kelimesi şirk yani Allah'a ortak koşma manasındadır.³¹ Bu minvalde bu ayetlerde Müslümanlarla savaşılmadığı sürece Müslümanların savaşmaması vurgulanmıştır.³² Ancak Müslümanlara yönelik bir savaş olması durumunda fitneyi ortadan kaldırmak için başka çare olmadığından dolayı savaşılmaması, düşmanın zilletine

³⁰ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/207.

³¹ el-Bakara 2/193, 217.

³² el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîr-ul Kur'ân-il Âzîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şems'üd-Dîn (Beyrût: Dâr'ul-Kitâb el-İlmiyye, 1419-1431), 1/386.

düşmemek ve onun eziyetinin altında ezilmemek için savaşın sıkıntılarına katlanılması da gerektiği anlaşılmaktadır.³³ Dolayısıyla Müslümanlar kendilerini tehdit eden unsurlar karşısında, barış eksenli çözüm yollarını denemelidirler ve kendilerini savunma halinde tutmalıdırlar. Tehditlere karşı savaş açmak ise son çare olmalıdır. Burada da savaşı başlatan tarafın Müslümanların olmaması gerektiği ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber önce kararlı ve sabırlı duruş sergiledikten sonra ilk olarak Habeşistan'a hicret edilmesini daha sonra da Medine'ye hicret edilmesini müminlere emretmiştir. Medine'de ise müminlere karşı savaş açan müşriklerle savaşıma emri gelmiştir.³⁴ Yani müminler can, mal ve inanç hürriyeti güvenliğine zarar verecek sıkıntılarla karşılaştıklarında bununla mücadele etmelidirler. Bu mücadelenin nasıl olacağı da zamana, duruma ve ihtiyaca göre olmalıdır. Buna binaen fitneye karşı Müslümanların her daim tedbir içerisinde olması da en az fitnede Müslümanın tutumu konusu kadar gereklidir.³⁵ Müslümanlar, can, mal ve inanç hürriyetlerine zarar gelmemesi için tedbirli hareket etmeli, ileriye yönelik plan ve hedefleri olmalıdır. Alınan tedbirlere rağmen fitneye düşüldüğü takdirde ise fitne ile mücadele edilmelidir.

Fitnenin ortadan kalkması için insanın yerine getirmesi gereken vazife yapılmadığı zaman, fitne yalnızca hak edenlere değil suçsuzlara da dokunacağı ayette vurgulanmıştır.³⁶ Ayette toplumun bozulması, baskı, düzensizlik, kargaşa ve hukukun çiğnenmesi manalarına gelen fitnede, Müslümanlar olarak haksızlığa karşı mücadele edilmesi gerekir. Bir toplumda oluşan her türlü sıkıntı, içinde yaşayan bireyi de etkisi altına alacağından her şahsın üzerine düşen görevi yapması gerekliliktir. İnsanın sadece kendini düşünmesi ve bencil hareketler içinde olması yaşanan topluma karşı sorumluluk bilincine zarar vermektedir.³⁷ Bununla birlikte her bireyin toplumda üzerine düşen sorumlulukları bulunur. Fitne döneminde yapılması gereken görevlerden kaçınma sonucunda haklıların da haksızlar gibi zarara uğramasına yol açacaktır. Bundan dolayı Müslüman toplumunda her bireyin üzerine düşen sorumlulukları özellikle fitne anında da yerine getirmesi bir gerekliliktir.

³³ Özafşar vd., *Hadislerle İslâm*, 3/213.

³⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 13/537.

³⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/299.

³⁶ el-Enfâl 8/25.

³⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/680-681.

Görüldüğü gibi sabır, hayatta pasif olarak kenara çekilerek beklemek değildir. Hz. Peygamber'in hayatında salt olarak olayların dışına çekilip bekleme davranışı değildir. Bu anlamda fitne tamamiyle kenara çekilmek aslında Kur'an'da belirtilen ayetler doğrultusunda istenilen bir davranış olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir. Aynı zamanda problemler karşısında pasif bir tutum sergilemek, problemleri ortadan kaldırmayacak ve çözüm olmayacaktır. Pasif tutum, çözülmesi gereken sorunların beklemesine yol açacaktır. Kriz anlarında ise sağlıklı davranışlar sergilemek hayatın içinde aktif rol almayı gerektirmektedir.

Fitne, Kuran-ı Kerim'de birçok manaya delalet etmektedir. Küfür, sapma, saptırma, imtihan, sına ve ceza gibi anlamlar bunlar arasında zikredilebilir.³⁸ Münafıklar Hz. Peygamber'i başarısızlığa uğratmak amacıyla onun aleyhinde türlü türlü aldatmacalar yapmışlardır. Hz. Peygamber bu durumdan dolayı derin üzüntü hissetmiştir. Bu ayette Allah'ın bir kimseyi küfre düşürmek istediğinde buna kimsenin fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Fitnenin küfür manasında olduğu görülmüştür.³⁹ Bu bakımdan Müslümanın başına türlü türlü aldatmacalar gelebilir, buna karşı da sakin ve dikkatli olmalıdır.

Allah insana birçok nimet vermiştir. Bu nimetin kaynağının Allah'tan geldiğini bilip bilmemekle kişi imtihana tabi tutulur. Bu ayette fitne kelimesi imtihan manasında kullanılmıştır.⁴⁰ Nimetin Allah tarafından bir imtihan ve deneme olarak verildiği, bunun sonucunda Allah'a itaatkâr mı ya da inkârcı mı olacağı denenmektedir.⁴¹ Görüldüğü üzere fitne kelimesi bu ayette olumlu bir manada kullanılmıştır. Bu bağlamda Müslüman, fitnenin nimetlerden de sınanmak anlamında olduğunu bilmelidir. Çünkü sınanmak kişinin insanî değerlerini hissetmesi ve olgun bir insan olması yolunda geçirmesi gereken durumlardır. Sınanan insan, nimetin kaynağının kendisinin değil de Allah olduğu bilincine varabilir.⁴² Bu manada fitne kelimesi, insanı Allah'ın emir ve yasaklarının yapılması konusunda eşinin ve çocuklarının ona engel olabileceği ve bu engel karşısında aslında imtihana tabi tutulduğu manasında ifade edilmektedir.⁴³ Ayette Allah'ın emir ve yasaklarının yapılması konusunda kendisine

³⁸ el-Mâide 5/41.

³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/276.

⁴⁰ ez-Zümer 39/49.

⁴¹ İbn Kesir, *Tefsir-ul Kur'an-il Âzîm*, 7/94.

⁴² Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/624-625.

⁴³ el-Enfâl 8/28; et-Tegâbün 64/15.

engel olabilecek eş veya çocuklarının tesirinde kalmaması ve bu durumdan dolayı onlara öfke dolu davranışlar içine girmemesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla başa gelen her fitne aynı zamanda bir imtihan olabildiği gibi kişi, eş ve çocuklarıyla da sınanabilir. Bu fitnede Müslümanın tutumu, insani değerleri ön plana çıkartmalı ve etik dışı davranışlardan uzak durmalıdır.

Kur'an-ı Kerîmde fitne, ceza anlamında da kullanılmıştır.⁴⁵ Allah insanları inananlarla inanmayanları ayırt etmek için sınayacaktır. Bundan dolayı başa gelen musibetleri ceza veya azab olarak düşünmek doğru değildir. Allah inananlarla münafıkları, genişlikte ve darlıkta iman edenler ile kendi payını elde etmek için itaat edenleri ayırmak için sınamaktadır.⁴⁶ Bundan hareketle Müslümanlar, imtihanlarda sabırlı olmalı ve başa gelen cefaları Allah tarafından verilen bir cezalandırma olarak görmemelidir.

Görüldüğü üzere söz konusu ayetlerde insan hayatında çeşitli fitnelerle karşı karşıya kalabileceği ifade edilmiştir. Bu gibi durumlarda ayetler yol gösterici olmaktadır. Fitne toplumsal kargaşalar olarak nitelense de toplumu oluşturan bireylerdir. Bireylerin yaşadıkları her bir problem veya fitne, kişinin hayatında bir kaosa neden olabilir. Nitekim doğal afet yaşandığında bunun başa gelen bir ceza olarak görülmesinin doğru olmadığı kişinin başına gelen iyi şeylerin kaynağını kendinden bilirken başına gelen musibetlerin de ceza olarak algılanması İslam'ın anlayışına ters düştüğü ifade edilmiştir. Müslümanlar olarak hastalık, salgın hastalık, kaos, kargaşa, doğal ve beşerî afetler yaşanan olumsuz süreçlerin her biri birer fitnedir. Dolayısıyla fitne Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği üzere imtihan olarak kullanılmıştır. Başa gelen olumsuz durumlar ceza ve azap olarak değil imtihan olarak görülmelidir. Musibetlerin kaynağının da Allah'tan geldiği bilinmesi ifade edilmiştir. Nimet, evlat ve eşle imtihan manası için de fitne kullanılmıştır. İnsan bu türlü imtihanların kaynağının da Allah'tan geldiği bilmesi ile bu sınavlar, başarı ile sonuçlanabilir. Fitne esasında insan için bir sıkıntı anlamı taşısa da bireyin zorlu imtihanları geçmesi ile ahlâkî erdeme ulaşması hedeflendiğinden fitne olumlu bir manaya bürünmüş olur. Hem olumlu hem de olumsuz anlamda fitnenin Allah'tan geldiği bilinmesi hem bireysel yönden insanın

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/426; İbn Kesîr, *Tefsîr-ul Kur'ân-il Âzîm*, 8/163.

⁴⁵ el-Ankebût 29/10.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr-ul Kur'ân-il Âzîm*, 6/239-240.

olgunluğa ulaşması hem de toplumsal yönden problemlerin çözüme ulaşması istenilen bakış açısidir. Bu anlamda ayetler fitnenin ne manaya geldiği yönünde Müslümanda olması gereken konumu ifade etmesi açısından konumuzla dolaylı olarak bağlantılıdır.

2.3. III. Asır ve Öncesinde İslam Dünyasında Siyasî ve Dinî Durum

Hiz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlayan problemler, çözüm bekleyen konulardı. Hiz. Ali'yi bekleyen sorunlarla birlikte, Cemel Olayı (36/656) ve bundan yaklaşık bir yıl sonra da Sıffin Vakası (37/657) meydana gelmiştir.

Hiz. Osman, asiler grubu tarafından evinin muhasara altına alınması sonucu şehit edilmiştir. Aynı grup tarafından bir hâlife seçilmesi için Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Ömer ve Hiz. Ali gibi önemli sahabilere halifelik teklifi kerhen yapılmıştır. Yine asiler grubu Hiz. Ali'ye kerhen halifeliği kabul ettirmişlerdir.⁴⁷ Halifelige gelen Hiz. Ali, Hiz. Osman'ın görevlendirdiği valileri değiştirmeye başlamıştır. Bu sayede valiliklere yerleşen Ümeyyeoğullarının hâkimiyetini kırarak siyasî otoritesini sağlamayı hedeflemiştir. Hiz. Ali'yi bekleyen problem yalnızca bu değildi. Nitekim Müslümanlar arasında onun halifeliğine onay verenler olduğu gibi ona bi'at etmeyenler de bulunmaktaydı. İslam toplumundaki bu parçalanmışlık nedeniyle Hiz. Ali Müslümanların tamamının halifesi olamamıştı.⁴⁸ Çünkü Hiz. Osman'ı şehit eden asiler grubu aynı zamanda Hiz. Ali'yi hilâfet makamına getiren kişilerdi. Hiz. Ali'ye bi'at etmeyenler aynı zamanda Hiz. Ali'nin taraftarları içinde yer alan bu grubun, cezalandırılmasını istemekteydiler.⁴⁹ Bu sorunlar daha çözüme kavuşmadan Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Hiz. Aişe ve onları destekleyenler ile Hiz. Ali ve taraftarları Cemel Vaka'sında şiddetli bir çarpışmaya girmiştir. Müslümanların birbirini öldürdüğü bu olay Hiz. Aişe ve beraberindekilerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.⁵⁰ Nitekim bu savaştan sonra çözülmesi gereken bir diğer konu da yeni

⁴⁷ Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atu'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993), 93 Seyf b. Ömer'in hakkında ricâl eserlerinde "metruktür" ve "zayıftır" denilmiştir. Bkz. Tehzîbü't-Tehzîb, 4/295-296, Mîzânü'l-İ'tidâl, 2/255; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Mısır: Dâr'ul-Maârif, 1387-1967), 4/434 et-Taberî'nin Târih eserinde tespit ettiğimiz bu konuları Seyf b. Ömer'den nakletmesi muhtemeldir. O, Seyf b. Ömer'in rivâyetlerini eserinde çokça zikrettiği ancak Seyf b. Ömer'den semânın mümkün olmadığı bilinir. Ayrıca bu bilgileri, et-Taberî'nin Seyf b. Ömer'in eserinden aldığı düşüncesi varsayılırsa da ihtiyatla yaklaşmak gerektiği düşünülebilir. .

⁴⁸ İsa Karadere, *İslam Mezhepleri Tarihinde Cemel ve Sıffin* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 39.

⁴⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/440.

⁵⁰ Ebû Hanife Ahmed b. Davud Dineveri, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdulmunim Âmir (Mısır: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî-İsa el-Babî el-Halebî ve Şerikahu, 1960), 151.

halifeye bi‘at etmeyen Şam valisi ve Ümeyyeoğullarının desteğini alan Hz. Muaviye idi.⁵¹ İkinci bir savaşa doğru ilerleyen süreçte de Cemel Vaka’sında olduğu gibi her iki cihet de kendisine katılmak üzere önemli sahabilere davet mektubu veya elçi göndererek destek toplama çabasına girmiştir. Bu olayların akabinde Hz. Ali ile Muaviye arasında Sıffın Vakası meydana gelmiştir.⁵² Çok sayıda Müslümanın öldüğü bu olaydan sonra meydana gelen tahkim hadisesi ile problemler çözüme kavuşmadan daha fazla soruna yol açmıştır.⁵³ Hz. Ali’nin Hakem olayını kabul etmesini suçlu bulan grubun halifeye başkaldırarak ayrılması ile anılan Hâricîler, Müslüman toplumundan ilk ayrılan grup olarak tarihe geçmiştir.⁵⁴ Basra, Kûfe ve Şam şehirleri arasında cereyân eden tüm bu siyasî olaylar neticesinde, kâtil ve maktûllerin ahiretteki durumunun ne olacağı konusu gündeme gelmiştir ve pek çok dinî-itikâdî tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun yanında fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasının, farklı din, medeniyet ve çeşitli sosyo-kültürel hadiselerle karşılaşması da Müslümanların ilmî açıdan gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun yanısıra yaşanan toplumsal etkileşimler ve siyasî olaylar sonucunda hilâfet, büyük günah meselesi, kader, iman ve imamet konularında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Görüşler etrafında itikâdî ve siyasî pek çok grup oluşmuştur.

Hicrî üçüncü asra kadar yaşanan siyasî olaylar, ilmî gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kelâmî ekoller oluşmuştur. Mutezile, Ehl-i Re’y ve Ehl-i Hadis ekolleri arasında görüş farklılıkları gündeme gelip fikrî tartışmalar meydana gelmiştir. Mutezile’nin Allah’ın sıfatları, insanın fiilleri ve kader, haber-i vâhidin bilgi değeri ve halku’l-Kur’an konularındaki görüşleri ekoller arasındaki tartışmaları körüklemiştir. Ehl-i Re’y’in akılcı ve sorgulayıcı yaklaşımına karşı Ehl-i Hadis nakilci bir yaklaşım sergilemiştir. Ehl-i Hadis görüşlerini ise temel hadis kaynaklarında ortaya koymuş ve gündemdeki tartışmalara cevap vermiştir. Ekoller arası tartışmalardan dolayı temel hadis kaynaklarında ilgili bab başlıkları ve bunların içerdiği hadisler, Ehl-i Hadis’in görüşlerini temsil etmiştir.⁵⁵

⁵¹ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 4/562.

⁵² İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî (Beyrut: Dârü’l Kitâbi’l Arabiyye, 1417–1997), 2/637.

⁵³ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 5/48.

⁵⁴ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 5/64; Dineveri, *el-Ahbârü’t-Tıvâl*, 204.

⁵⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2022), 76-88.

Mutezile Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olduğu düşüncesinden hareketle Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini de savunmuştur. Müslümanlar arasında hicrî ikinci asrın ilk yarısında Kur'an'ın mahlûk olup-olmadığı düşüncesi itikâdî bir problem olarak tartışılmıştır. Halku'l-Kur'an hakkında Mutezile ile Ehl-i Hadis arasında var olan tartışmalar ilerleyen süreçte Mutezile tarafından siyasî bir baskıya dönüşmüştür. Abbasî yönetiminde Halife Me'mun'un hilâfetinde başlayan Mihne Dönemi, Halife Mu'tasım döneminde de devam etmiş halife Mütevekkil döneminde son bulmuştur.⁵⁶ Bu süreçte halifeler Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesini baskı ile İslam âlimlerine kabul ettirmeye çalışmıştır. Ehl-i Hadisten de pek çok âlim, Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşünü desteklediği için baskılara maruz kalmıştır. Bu olaylar neticesinde Ehl-i Hadis tarafından eleştiri edebiyatı ortaya çıkmıştır.⁵⁷

Hicrî ikinci asırla başlayan ilmî tartışmaların, hicrî üçüncü asırda devam etmesiyle birlikte temel hadis kitapları ve diğer ilimler yazılmaya başlanmıştır. Hicrî üçüncü asırda Kütüb-i Sitte adıyla anılan kitaplar yazılmıştır. Ehl-i Hadis temel hadis kaynaklarında İslam anlayışını ortaya koyarken bir taraftan yanlışlıkları da ifade etmişlerdir. Ehl-i Hadis kendi görüşlerini ve diğer fırkalara yönelik eleştirilerini temel hadis kitaplarına yansıtmıştır. Bu bağlamda Ehl-i Hadis'in kendi görüşlerini yansıtmaya amacıyla oluşturulan eleştirel hadis edebiyatı olarak camî, musannef, sünen ve muvatta' türü eserler bulunduğu gibi bunun yanında ihtilâf-u'l-hadis eserleri de oluşmuştur.⁵⁸

2.4. Hadislerin Tasnifinin Târihî Olaylarla Alâkası

Hiz. Peygamber'in vefâtından sonra Müslümanlar arasında siyasî-itikadî sahada oluşan pek çok soru ve problem Hiz. Osman'ın şehit edilmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Bunun akabinde Cemel ve Sıffin Vakaları meydana gelmiş, fetihlerle genişleyen İslam coğrafyası ile Müslüman toplumu yeni kültür, dil ve ırk ile karşılaşmıştır. Buna ek olarak yeni Müslüman olan toplumların eski inançlarını yeni dine taşımaları dinî-itikadî pek çok problem meydana getirmiştir. Bir taraftan siyasî zeminde dört halife

⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/372.

⁵⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, 83-84.

⁵⁸ Yücel, *Hadis Tarihi*, 90.

dönemi, Emevî hilâfeti ve Abbâsî hilâfeti olarak devlet yönetimi devam ederken diğer taraftan ilmî gelişmeler sürmüştür.⁵⁹

Hicrî üçüncü asırda fırkalar arası tartışmalar da had safhaya ulaşmıştır. Mutezile'nin "Kur'an mahlûktur" görüşünü siyasî zemine yerleştirmesi üzerine Mihne hadisesi yaşanmıştır. Ehl-i Hadis'ten pek çok âlim, Kur'an'ın mahlûk olmadığı düşüncesini benimsemeleri üzerine baskılara maruz kalmıştır. Halife Mütevekkil döneminde Mihne hadisesinin son bulması üzerine eleştirel hadis edebiyatı oluşmuştur ve Ehl-i Hadis, oluşturdukları temel hadis kitaplarında kendi görüşlerini beyan etmişler ve karşıt fırkaların görüşlerine cevaplar vermişlerdir. Toplumda oluşan siyasî-dinî ve itikâdî fırkalar kendi görüşünü Kur'an ve Sünnet zemininde sağlamlaştırmak istemiştir. Bu fırkalardan bazıları Mutezile, Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye, Hâricîler, Şiâ, Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y şeklindedir.⁶⁰

Yaşanan dinî ihtilaflar hadis edebiyatına yansımıştır. Ehl-i Hadis itikâdî-siyasî ekollere karşı çıktığı görüşlerini, eserlerine koydukları bab başlıklarıyla dile getirmiştir. Hatta bu çerçevede Sünen'lerin Ehl-i Re'y karşıtlığından doğmuş eleştirel temel hadis eserleri olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹

Yaşanan hadiselerin tamamı toplumu dini, siyasi ve sosyo-kültürel açılardan ziyadesiyle etkilemiştir. İlmî gelişmeler birbirine takip etmiştir. Hadis edebiyatının oluşumunda da dönem özelliklerinin etkilerinin varlığından söz etmek mümkündür. Nihayetinde muhaddislerin dönem içerisinde toplumda yaşanan olayların atmosferinde hadisleri tedvin ve tasnif süreci yürüttüğünü söylemek mümkündür.

2.5. Hadislerin Tasnifindeki Genel Amaç

Tasnif döneminde her muhaddis içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel ve siyasal durumundan etkilenmiştir. Bundan dolayı hadisler tasnif edilirken muhaddislerin yaşadığı coğrafyanın sosyo-kültürel durumu, günün ihtiyaçları, dönemin ihtilafları ve tartışmaları etken ve belirleyici olmuştur. Muhaddisin hadisi seçme kriterlerinden eserine yerleştirmesi, hadisleri hangi bab başlığının altına toplaması ve bab başlıklarının nasıl olduğu onun belli bir yorumu olduğunu ifade

⁵⁹ Mehmet Saffet Sarıkaya vd., "Ehl-i Hadis İçerisinde İbn Mâce'nin Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2021), 35.

⁶⁰ Sarıkaya vd., "Ehl-i Hadis İçerisinde İbn Mâce'nin Yeri", 47.

⁶¹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 89.

etmesi bakımından önemlidir. Muhaddisin eserini tasnif yöntemi onun belli bir tercihi, ön kabulü, belli bir görüş ve anlayışını da yansıtır.⁶²

Hicrî üçüncü asırda cami, musannef, müsned ve sünen gibi temel hadis kaynakları yazılmıştır. Sünen kitapları daha çok fıkıh konularına göre düzenlenmiş merfû hadislerden oluşan eserlerdir. Ayrıca sünenlerin fıkıh bablarına göre düzenlenerek yazılmasındaki amacın Ehl-i Re'y'e karşı tepkisel ve düşünsel bir hareket olarak yorumlanması da mümkündür.⁶³

Yazılan eserlerde kelâmî konularda oluşturulan bab başlıkları ile Ehl-i Hadis'in görüşleri, eleştiri edebiyatı olarak ortaya konulmuştur. Ehl-i Hadis temel hadis eserlerinde, muhalif görüşlere karşı kendi fikir ve görüşlerini savunmuştur. İmanın tanımı, iman-amel ilişkisi, Kur'an'ın mahlûk olmadığı, Ru'yetullah, Allah'ın sıfatları konularında Mutezile ve diğer tüm ekollere cevap vermişlerdir.⁶⁴

Bid'attan ve münakaşadan kaçmak,⁶⁵ re'y ve kıyastan uzak durmak,⁶⁶ iman,⁶⁷ kader,⁶⁸ Cehmiyye'nin inkâr ettiği şeylerin beyanı⁶⁹ ve Hâricîler⁷⁰ hakkındaki hadislerin yer aldığı başlıklar söz konusu duruma örnek olabilecek gayretlerdir. Hatta Ehl-i Hadis bundan dolayı eserlerine metruk, merfû ya da zayıf hadisler alabilmişlerdir. Bu da eleştirilmelerine sebep olmuştur.

2.6. Hadislerin Bölüm ve Bab Başlığıyla Alâkası

Ehl-i Hadis nakilci, rivâyetlere dayalı, Kur'an ve sünnetin zahirî yorumunu benimseyen İslam anlayışı yaklaşımı ile temel hadis kaynaklarını oluşturmuştur.⁷¹

Ehl-i Hadis'in görüşlerini İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bölüm ve bab başlıklarında görmek mümkün olabilmektedir. O, *Sünen*'ine yazdığı mukaddimesinde bab başlıklarını oluşturma ve hadisleri tasnif etmesiyle diğer Ehl-i Hadis âlimlerinde olduğu gibi Ehl-i Hadis'in görüşlerini yansıtabilmiştir. Söz gelimi mukaddimesini ilk

⁶² Erul Bünyamin vd., *Hadis Metinleri I* (Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2014), 15-16.

⁶³ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 231-235.

⁶⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, 55-65.

⁶⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 7.

⁶⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 8.

⁶⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 9.

⁶⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 10.

⁶⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 34.

⁷⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime" 35.

⁷¹ Musa Bağcı, "İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 17-18.

olarak “Sünnet” konusuyla başlatmış, Resûlullâh’a ittibâ etmenin önemini vurgulayan hadisleri yerleştirmiştir.⁷² Bu haliyle Ehl-i Hadis’in Hz. Peygamber’in ve ashabının yolunu takip etme anlayışını yansıttığı ve karşıt gruplara bir cevap gayesi taşıdığı görülür.

İbn Mâce “Mukaddime”sinde devam eden konu başlıklarında, “Resûlullah’ın hadisine ta’zim ve ona muâriz olanı tehdit” babını dönemin muhâlif gruplarına karşı,⁷³ “bid’atlerden ve mücadeleden uzak kalmanın beyan”⁷⁴ babı ile Ehl-i Re’y’e karşı cevap verme niteliğinde tasnif ederken “re’y ve kıyasın bir kısmından kaçınmanın beyan”⁷⁵ babı ile Ehl-i Hadis’in nakilci yaklaşımını savunduğu düşünülmektedir.

İbn Mâce *Sünen*’ini fıkıh bablarına göre düzenlese de eserin mukaddimesinde, itikâdî konuları içeren rivâyetleri konu başlıkları yaparak zikretmiştir. Söz gelimi eserde bulunan “Mukaddime”nin “iman” babında imanın kalple tasdik, dille ikrar ve organlar ile amel etme olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶ Burada Ehl-i Hadis’in iman anlayışının yansıtıldığı görülebilmektedir. Bu minvalde İbn Mâce, “iman” babında Müslümana sövmenin fisk, onunla çarpışmanın küfür olduğu rivâyetini zikretmiş⁷⁷ hem de “Fiten” bölümünde aynı hadisi müstakil bir bab başlığı olarak zikretmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla Ehl-i Hadis’in iman-amel bütünlüğü görüşünü yansıtırken bir yandan da fitne zamanında Müslümanların birbiriyle savaşmaması gerektiği görüşünü yansıtmıştır. İbn Mâce, itikâdî konularla ilgili hadisleri fıkıh bablarına göre düzenlediği *Sünen* eserinde “Mukaddime”de zikretme yöntemiyle Ehl-i Hadis gibi, Ehl-i Re’y ve karşıt gruplara açık bir cevap verme hedefi içinde olduğu söylenilebilir. Bunlara ek olarak onun “iman” babında zikrettiği imanın artıp-eksileceği⁷⁹ ve Mürchie ile Kaderiyye fırkalarının ümmetten olmayacağı ile ilgili hadisleri⁸⁰ kaydetmesi onun, Ehl-i Hadis görüşlerini eserinde bab başlıkları ve rivâyetlerle yansıttığı fikrini desteklemektedir.

⁷² İbn Mâce, *es-Sünen*, “Mukaddime” 1.

⁷³ İbn Mâce, “Mukaddime”, 2.

⁷⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

⁷⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 8.

⁷⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 65).

⁷⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 69).

⁷⁸ İbn Mâce, “Fiten”, 4.

⁷⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 74).

⁸⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 73).

İbn Mâce kader ile ilgili belirlediği bab başlığı ile Kaderiyye ve Mutezile'ye cevap verdiği gibi Ehl-i Hadis'in görüşlerini de yansıtmıştır. Onun, kader meselesi hakkında konuşulmamasını vurgulayan hadisi nakletmesi,⁸¹ Ehl-i Hadisin kader hakkındaki görüşünü temsil etmesi bakımından önemlidir.

“Mukaddime”de sahabenin faziletinin beyânına dair bab başlığı bulunması dönemin sosyal ve siyâsal ihtilaflarını göstermesi bakımından dikkat çeker.⁸² Bu bağlamda İbn Mâce bu konu başlığını, Ehl-i Hadisin sahâbenin fazileti görüşünü yansıtmakla birlikte karşıt fikirde bulunan Şîiler ve Hâricîlerin görüşlerine cevap vermeye yönelik oluşturduğu düşünülmektedir.⁸³

“Mukaddime”de Hâricîler hakkındaki rivâyetlere âit bir bab bulunduran İbn Mâce, Ehl-i Hadis'in görüşlerini savunarak Hâricîleri zemmeden hadisleri bir araya getirmiştir.⁸⁴ Buna ek olarak tasnif edilen rivâyetler çerçevesinde Ehl-i Hadis, Hâricîleri dinden çıkmış bir zümre olarak görmektedir.⁸⁵

İbn Mâce Cehmiyye'nin inkâr ettiği şeylerin beyanı babında,⁸⁶ Cehmiyye'nin Ru'yetullah ve Allah'ın sıfatları görüşlerine, Ehl-i Hadis görüşleri çerçevesinden karşı çıktığını gösteren hadisleri bir araya getirmiştir.⁸⁷

Görüldüğü üzere İbn Mâce, *Sünen*'inin “mukaddime”sinde Ehl-i Hadisin görüşlerini, hadislerin tasnifine ve bab başlıklarına yansıtmıştır. Bu minvalde yaşadığı dönemde Ehl-i Hadisin görüşlerini İslam anlayışı olarak gördüğü ve karşı muhalif gruplara eserinden cevaplar verdiği görülmüştür.

2.7. İbn Mâce'nin Yaşadığı Çevre

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebi' Mâce el-Kazvinî, 209/824 tarihinde Kazvin'de doğmuştur. Hadis ilmi öğrenmeye 15-20 yaşlarında başlamış olup ilk hocaları Kazvin'in hadis hafızlarından Ali b. Muhammed et-Tenâfusî ile Ebû Hucr Amr b. Râfi'el-Becelî'dir. O, Irakayn, Bağdat, Mekke, Şam, Mısır ve Rey şehirlerine

⁸¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 10 (No. 82).

⁸² İbn Mâce, “Mukaddime”, 11 (No. 93).

⁸³ Bağcı, “İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili”, 33.

⁸⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 12.

⁸⁵ İbn Mâce, “Mukaddime” 12 (No. 172).

⁸⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

⁸⁷ Bağcı, “İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili”, 39.

hadis yolculuğu yapmıştır. Öğrendiği ilimlerle sika bir râvi, hadis hâfızı ve üstâd olarak anılmıştır. İbn Mâce künyesiyle meşhur olmuş ve 273/886'da vefat etmiştir.⁸⁸

İbn Mâce'nin doğup büyüdüğü eserini kaleme aldığı şehir olan Kazvin, bugünkü İran sınırları içinde bulunmaktadır. Bu şehir, Hz. Ömer döneminde Huzeyfe b. Yeman komutasında fethedilen şehirler arasındaydı. Moğol istilasına çokça uğrayan bir şehir olduğu için Halife Harun Reşid tarafından kaleleri sağlamlaştırılmıştır. Hicrî üçüncü asırda İran'ın Kazvin şehri, Isfehan ve Rey gibi önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu şehirde İbn Mâce ve onun gibi pek çok muhaddis yetişmiştir.⁸⁹

Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasına yeni şehirler eklendikçe yeni kültürler de eklenmiştir. İran'ın fethi Hz. Osman döneminde tamamlanarak köklü Sasani İmparatorluğu yıkılmıştır. Abbâsîlerin hilâfete geçmesine İranlılar yardım etmiştir. Devlet yönetimini iyi bilen ve Abbâsîlerin hilâfete geçmesine yardım eden İranlı bürokratlara, Abbâsî hükümeti önemli görevler vermiştir ve devletin yönetimi Bağdat merkezine taşınmıştır. Yeni kurulan yönetim, Sâsânî idari-siyasi kurumlarından yoğun bir şekilde etkilenmiştir.⁹⁰

Abbâsî devletinin ilerleyen yıllarında yönetimde önemli konuma sahip olan Ebu Müslim'in öldürülmesi, Zenç isyanı ve ardından Babek isyanı gibi kargaşalar yaşanmıştır. Bunlara ek olarak Halife Harun Reşid'in, Mutezile'nin Halku'l-Kur'an görüşünü devlet görüşü olarak desteklemesi ile Abbâsîlerde Mihne devri başlamıştır. Me'mun'un hilâfetinde altın çağını yaşayan Mihne dönemi, Halife Mütevekkil'in zamanında sona ermiştir. Mütevekkil, Halku'l-Kur'an tartışmalarını 234/849 yılında yasaklamıştır. Halku'l-Kur'an meselesinde, hadis taraftarları Kur'an'ın yaratılmadığı düşüncesini savundukları için baskıya maruz kalmışlardır.⁹¹

Kazvin şehrinde hangi hadiselerin yaşandığı, dönemin tarihî, coğrafi konumu ve ilmî hareketleri İbn Mâce hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır. Her muhaddis yaşadığı dönemin olaylarından etkilenmiş ve eserleriyle o döneme etki etmiştir. Bu bağlamda İbn Mâce'nin doğup büyüdüğü ve hadis ilmini öğrendiği

⁸⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1414-1998), 2/156; Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1405-1985), 13/277-279.

⁸⁹ Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 28-33.

⁹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/35.

⁹¹ Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 5-27.

dönemlerde siyasette İranlı bürokratların yoğun olduğu Abbâsî dönemi hâkimdir. Bu nedenle İbn Mâce'nin hayatının yaklaşık otuz yılının yani çocukluk ve gençlik yıllarının Mihne Dönemine rast geldiğini düşünmekteyiz. Hz. Osman'ın hâlifeliği döneminde tam olarak kalkınan Kazvin şehri, İbn Mâce doğduğunda yüz-yüz elli yıldır Müslümanların elinde olan bir şehirdir. Bu minvalde bu şehirde hadis ilmi gelişmiştir. Mihne Döneminin sona erdiği tarihten itibaren Ehl-i Hadis, eleştirel temel hadis eserleri yazmaya başlamıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak İbn Mâce'nin *Sünen*'i bu coğrafi ortam içerisinde siyasal, kültürel ve dinî olaylardan etkilenerek doğmuştur denilebilir.

2.8. İbn Mâce'nin Fiten Tasavvuru

İbn Mâce, çalışmamızda “Fiten” kısmını incelediğimiz *Sünen* eserini, 37 kitap/bölüm, 1515 bab, 4341 hadis olarak tasnif etmiştir. Bunlardan 3002 tanesi diğer eserlerde tamamı ya da bir kısmı zikredilen hadislerdir. Diğer eserlerde zikredilmeyen 1339 hadis geriye kalır. Bunlara ilâveten *Sünen*'inde mevzû, münker ve metrûk hadisler bulunur.⁹²

Sünen'ini fıkıh bablarına göre düzenlenmesi, tekrarlarının az olması, babların tertipli ve düzenli olması onun, kullanım açısından kolay olmasını sağlamıştır. Ancak yaklaşık 1000 kadar mevzû, münker ve metrûk hadislerin kullanılması eserin değerini düşürmüştür. *Sünen*'in, Kütüb-i Sitte eserlerinin altıncısı olması ise hicrî altıncı asrın başlarını bulur. İbnu'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı kitabını telif ettikten sonra *Sünen*'i, Kütüb-i Sitte eserlerinin altıncısı olarak zikretmiştir.⁹³

İbn Mâce'nin *Sünen*'in mukaddimesinde, muhalif fırkaların görüşlerini eleştirerek Ehl-i Hadisin din anlayışını savunduğu bilinir. Bundan dolayı ehli hadisin görüşleri ile *Sünen*'ini tasnif ettiği de söylenebilir. Hatta muhalif fırkalara karşı görüşünü dile getirme isteğinden ötürü eserine zayıf, mevzû ve münker hadisleri aldığı bilinir. Bundan dolayı kendinden sonraki dönemlerde, âlimler tarafından bu konuda

⁹² Osman Güner, “İbn Mâce: Bir Kütüb-i Sitte İmamı”, 2015, 70.

⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr (Medine: el-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslamî, 1404–1984), 1/485-486; Bünyamin vd., *Hadis Metinleri I*, 116-118.

eleştiriler yapılmıştır ve zayıf, mevzû ve münker hadislerin *Sünen*’in değerini düşürdüğü ifade edilmiştir.⁹⁴

Bu bağlamda İbn Mâce, *Sünen*’in “Mukaddime”sinde bazı bab başlıklarında Ehl-i Hadisin görüşlerine yer verdiği gibi “Kitâbü’l-Fiten”inde de bu ve benzeri yorumların olması mümkündür.

İbn Mâce “Kitâbü’l-Fiten”ine “Lâ ilâhe illallâh” diyene dokunmamak, mü’minin kanının ve malının haramlığı, soygunculuğun nehyi, Müslümana sövmek fık, onunla savaşmak küfür, benden sonra birbirinizin boynunu vurarak kâfirler gibi olmayın, Müslümanlar, Allah azze ve celle’nin güvencesinde, asabiyyet ve İslâm’ın büyük topluluğu babları yer alır. Bu minvâlde İbn Mâce “Fiten” bölümüne, Müslümanın birbirlerine karşı can ve malının güvende olması görüşüyle başlamıştır. Bu hadislerin incelenmesiyle onun yaşadığı dönemin dinî, siyasî ve îtikâdî durumu hakkında bilgi sahibi olunması mümkün olabilecektir.

Bu bağlamda “Kitâbü’l-Fiten”de bab başlıklarını siyasî konular, kelâmî konular, ahlakî yozlaşma, Müslümanlarda olması istenilen ahlaki özellikler, fitne karşısında Müslümanın konumu, fıkıhla ilgili bilgiler, iç karışıklıklar ve kıyamet alametleri ile ilgili olmak üzere yedi ana konuda toplayabiliriz. Bu minvâlde *es-Sünen*’in “Fiten” bölümünde yer alan babları şu şekilde tasnif edebiliriz;

a-Siyasî Konularla İlgili Bab Başlıkları;

Fiten bölümünde ilk olarak “bâbu’l-keffî ammen kâle Lâ ilâhe illallah” yani “Lâ ilâhe illallah” diyene dokunmamak isimli babda “Lâ ilâhe illallah” diyen kimse ile savaşılması gerektiğine dair hadisler bulunmaktadır.⁹⁵ Bunun devamında yer alan “bâbu hürme demi’l-mü’min ve mâlihi” yani Müslümanların kanının ve malının haramlığı adlı ikinci sırada yer almaktadır.⁹⁶ Bu haliyle her iki babda da dönemin îtikâdî-siyasî olaylarından dolayı müslümanların birbirini öldürmemesine vurgu olması açısından konu başlığı ile başlıklandırıldığı söylenebilir.

Fiten bölümünün beşinci sırada yer alan “lâ terciû ba’dî küffâran yedrib ba’dukum rikâb ba’d” yani benden sonra birbirinizin boynunu vurarak kâfirler gibi

⁹⁴ Sarıkaya vd., “Ehl-i Hadis İçerisinde İbn Mâce’nin Yeri”, 39.

⁹⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 1 (No. 3927; 3928; 3929; 3930).

⁹⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 2 (No. 3931; 3932; 3933; 3934).

olmayın babı içinde zikredilen hadislerden oluşturulduğu görülmüştür. Babın dönemin siyasî olaylarından dolayı tasnif edildiği de düşünülebilir.⁹⁷ Peşi sıra gelen konu başlığı ise “el-müslimûn fi zimmetillâh” yani Müslümanların Allah’ın güvencesindedir babında sabah namazı kılanların Allah’ın emânında olduğu hadisleri yer almaktadır. Bu yönüyle dönemin fitne olaylarında öldürülen mü’minlerin durumundan dolayı ortaya çıkan tefrikalara vurgu yapmak maksadıyla da konu başlığı tasnif edilmiş olabilmektedir.⁹⁸ “Bâbu’l-asabiyye” yani asabiyet babı kişinin kendi kavmini kavmiyetçilik duygusuyla körü körüne savunmasının taassub ve cahiliye davranışının olduğu ifade edilen hadisler bulunmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların siyasî olayların akışına kapılarak asabiyet ile birbirini öldürmemesine dair açılmış konu başlığı olduğu görülebilmektedir.⁹⁹ Siyasî konulardan bir diğeri de bâbu’s-sevâdi’l-e‘zam yani İslâm’ın büyük topluluğundan ayrılmama konusu ile fitne durumlarında müslümanların çoğundan ayrılmamayı ifade eden hadisi içermektedir.¹⁰⁰

b-Kelâmî Konularla İlgili Bab Başlıkları;

Fiten’de dördüncü sırada konu olan “sibâbü’l-müslim fusûk, ve kitâluh küfr” yani Müslümana sövmenin fık, onunla savaşmanın küfür olması babı ile dönemin itikâdî-siyasî olaylarından dolayı tasnif edildiği söylenebilir.¹⁰¹ Fiten’de on birinci konu olarak yer alan “ize’l-teka’l-müslimân bi seyfehyima” yani iki Müslüman kılıçlarıyla birbiriyle çarpıştıkları zaman babında, kâtil ve maktûlun durumunun cehennemde olacağı hadislerini içermesi bakımından dönemin itikâdî durumunu yansıttığı söylenebilir.¹⁰² Fiten’de on yedinci konu başlığı olan iftirâkı’l-ümem yani ümmetin fırkalara bölünmeleri babında bulunan hadisler, Müslümanların fırkalara bölüneceği ile ilgili itikâdî konular içermektedir.¹⁰³

c-Ahlâkî Yozlaşma ile İlgili Bab Başlıkları;

Fitneti’l-mâl yani mal fitnessi babında dünyaya dair ziynetleri elde etme uğruna insanların ahlaki özelliklerini kaybetmesi hakkında hadisler bulunmaktadır.¹⁰⁴

⁹⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 5 (No. 3942; 3943; 3944).

⁹⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 6 (No. 3945; 3946; 3947).

⁹⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 7 (No. 3948; 3949).

¹⁰⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 8 (No. 3950).

¹⁰¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 4 (No. 3939; 3940; 3941).

¹⁰² İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 11 (No. 3963; 3964; 3965; 3966).

¹⁰³ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 17 (No. 3991; 3992; 3993; 3994).

¹⁰⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 18 (No. 3995; 3996; 3997).

Fitneti'n-nisâ' yani kadınlar fitnessi babında bulunan hadisler, toplumda bulunan bireylerin olumsuz davranışlar sergilemesi, ahlaki bozulmaya neden olacağı konusunu içermektedir.¹⁰⁵

Fiten'de yirmi dördüncü konu olan “şiddeti'z-zaman” yani zamanın çetinliği (fitneler ve belalar dolayısıyla) babındaki hadisler, toplumdaki ahlaki çöküntülerin olacağını içermektedir.¹⁰⁶ Ahlaki bozulma, dönemin çetinliğini ifade etmektedir. Buna ek olarak “bâbu zehâbi'l-emâne” yani emanetin (kalplerden silinip gitmesi) babında da ahlakın bir toplumda bozulmaya uğradığını ifade eden hadisler bulunmaktadır.¹⁰⁷

d-Fitne Karşısında Müslümanın Konumunu İfade Eden Bab Başlıkları;

Fiten'de onuncu konu başlığı olan “et-tesebbüt fi'l-fitne” yani fitne döneminde sabır ve dikkatli hareket etmek babında tefrikada sabırlı ve iffetli olmak, kargaşaya müdahil olmamak için evde oturmak, Müslümanlar arasında çıkacak iç savaş olacağı zamanda buna müdahil olmamak, tahtadan kılıç edinmek, zifiri karanlık gecenin bölümleri gibi olacak dönemde başkaldırıdan uzak durmak, ihtilaf zamanında kılıcı Uhud dağına götürüp kırmanın ifade edildiği hadisler bulunmaktadır. Çalışmamızda bu babda bulunan altı rivâyetten yalnızca dördü incelenecektir.¹⁰⁸

Fiten'de on ikinci başlık olarak bulunan “keffi'l-lisân fi'l-fitne” yani fitne döneminde diline hakim olma babında on hadis bulunur.¹⁰⁹ Çalışmamızda bunlardan ilk iki hadis incelenecektir. Fitnede Müslümanın konuşurken diline hakim olmasına vurgu yapılacaktır. Bu yönüyle konu başlığı fitnede Müslümanın konumunu ifade etmektedir.

On üçüncü konu başlığı “bâbu'l-'uzle” yani uzlette yedi hadis bulunmaktadır. Fitne döneminde toplumdan uzaklaşma ve fitneye müdahil olmama ile ilgili hadisler vardır.¹¹⁰ Fitnede Müslümanın konumunu ifade etme açısından içerisindeki üç hadisi çalışmamızda inceleyeceğiz.

On dördüncü konu başlığı “bâbu'l-vukûf inde'ş-şubuhât” yani helâl ya da haram olduğu şüpheli şeylerle karşılaşıldığında durmak (sakınmak) babı iki hadisten

¹⁰⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 19 (No. 3998; 3999; 4000; 4001; 4002; 4003).

¹⁰⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 24 (No. 4035; 4036; 4037; 4038; 4039).

¹⁰⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 27 (No. 4053; 4054).

¹⁰⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 10 (No. 3957; 3958; 3959; 3960; 3961; 3962).

¹⁰⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 12 (No. 3967; 3969; 3970; 3971; 3972; 3973; 3974; 3975; 3976).

¹¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 13 (No. 3977; 3978; 3979; 3980; 3981; 3982; 3983).

oluşmaktadır.¹¹¹ Çalışmamızda fitnede müslümanın konumunu ifade etmesi durumundan iki hadisten yalnızca bir hadisi inceleyeceğiz.

Yirmi birinci sırada yer alan “kavlulu ‘yâ eyyuhellezîne âmenû aleykum enfusekum” yani “Ey İman edenler! Siz kendinize düşene bakınız” (Mâide 105) buyruğu babı, konu başlığında bulunan ayetten ne kastedildiği ile ilgili hadis ile başlamaktadır. Çalışmamızda ilgili hadisi, fitnede Müslümanın konumunu ifade etmesi bakımından inceleyeceğiz. Ayrıca bu babda toplumda baş gösteren ahlaki bozulmalara karşı Müslümanın kendi işleriyle ilgilenmesini içeren hadisler de bulunmaktadır.¹¹²

e- Müslümanlarda Olması İstenilen Ahlaki Özellikler;

Fiten’de on beşinci başlık olan “bedee’l-İslam ğariben” yani İslâm garib olarak başladı babında bulunan hadislerde İslam dininin ilk yayıldığı günlerde Müslümanların çektiği zorluklar yaşandığı gibi yine öyle bir zaman gelecek ki Müslümanların zor günler yaşayacağı belirtilmektedir.¹¹³ Bu haliyle Müslümanlarda istenilen ahlakî özellikler konusunu barındırmaktadır.

Fiten’de on altıncı başlık olan “men türcâ lehu’s-selâme mine’l-fiten” yani fitnelerden selâmette olması umulanlar babında bulunan hadisler, riyadan kaçınan, yumuşak huylu ve takva sahibi kimselerin özellikleri gibi konuları içermektedir.¹¹⁴ Konu başlığında “fitneler dönemi” lafzı geçse de hadislerin içeriğinden dolayı fitnelerde Müslümanın konumu başlığı içerisine almadık.

Fiten’de yirminci konu olan “bâbu’l-emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker” yani iyiliği emr ve kötülüğü terk etmek başlığında bulunan hadisler,¹¹⁵ Müslümanda olması istenilen özellikleri içermektedir.

Fiten’de yirmi üçüncü konu başlığı “bâbu’s-sabr ale’l-bela’ yani bela (musibet ve sıkıntılara) karşı sabretmek babında toplum içinde yaşamının getirdiği zorluklardan dolayı imtihanların olabileceği ve bu sınanmalara katlanmanın gerekliliği ile ilgili

¹¹¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 14 (No. 3984; 3985).

¹¹² İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 21 (No. 4014; 4015; 4016; 4017).

¹¹³ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 15 (No. 3986, 3987, 3988).

¹¹⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 16 (No. 3989; 3990).

¹¹⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 20 (No. 4004; 4005; 4006; 4007; 4008; 4009; 4010; 4011; 4012).

hadisler bulunmaktadır.¹¹⁶ Dolayısıyla rivâyetler Müslümanda olması istenilen özellikleri içermektedir.

f- Fıkıhla İlgili Bab Başlıkları;

Fiten’de yirmi ikinci konu olan “bâbu’l-‘ukûbât” yani günahların çeşitli cezaları babında toplumda bireylerin şer’an işlediği suçların yakın gelecekte cezalarını yaşayacağına dair hadislerden oluştuğu görülmektedir. Bu yönüyle günahların çeşitli cezaları babı İslam hukuku ile ilgili konu başlığıdır.¹¹⁷ Fiten bölümünde üçüncü sırada “bâbu’n-nehy ani’n-nühbe” yani başkasına ait bir malı zorla ve alenen almanın yasaklığı babında yer alan hadislerde ğasb edilen malların kullanılmasının helal olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla fıkıhla ilgili bir konu başlığıdır. Bununla birlikte toplumdaki ahlaki çöküntüye de işaret ettiği düşünebilmektedir. Müslümanın bu tavırdan uzak durması rivâyetlerle ifade edilmektedir.¹¹⁸

g-İç karışıklıklar, Kıyamet ve Alâmetleri ile İlgili Bilgiler;

İbn Mâce’nin “Fiten” bölümünde geriye kalan tüm hadisleri “iç karışıklıklar ve kıyamet ve alâmetleri ile ilgili bilgiler” adı altında sıraladığını söylemek mümkündür. Bu bablarda da geleceğe yönelik hadislerin bir araya getirildiği görülür. Olacak fitneler babında gelecekte olacak fitneler ve bunların özellikleri (ma yekûn mine’l-fiten),¹¹⁹ Kıyâmet alâmetleri (bâbu eşrâti’s-sâa),¹²⁰ Kur’ân ve ilmin yok olup gitmesi (bâbu zehâbi’l-Kur’an ve’l-ilm),¹²¹ kıyamete dair büyük alâmetler (bâbu’l-âyât),¹²² yere yere batma (bâbu’l-husûf),¹²³ beydâ ordusu (ceyşi’l-beydâ’),¹²⁴ dabbetu’l-ard (bâbu dabbeti’l-ard),¹²⁵ güneşin battığı yerden doğması (bâbu tulû’i’ş-şems min mağribihâ),¹²⁶ deccâl fitnesi Meryemoğlu İsa’nın ortaya çıkması, Ye’cûc ile Me’cûc’un ortaya çıkması babı (bâbu fitneti’d-deccâl ve hurûc İsa ibn Meryem ve

¹¹⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 23 (No. 4023; 4024; 4025; 4026; 4027; 4028; 4029; 4030; 4031; 4032; 4033; 4034).

¹¹⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 22 (No. 4018; 4019; 4020; 4021; 4022).

¹¹⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten” 3, (No. 3935; 3936; 3937; 3938).

¹¹⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 9 (No. 3951; 3952; 3953; 3954; 3955; 3956).

¹²⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 25 (No. 4040; 4041; 4042; 4043; 4044; 4045; 4046; 4047).

¹²¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 26 (No. 4048; 4049; 4050; 4051; 4052).

¹²² İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 28 (No. 4055; 4056; 4057).

¹²³ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 29 (No. 4059; 4060; 4061; 4062).

¹²⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 30 (No. 4063; 4064; 4065).

¹²⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 31 (No. 4066; 4067).

¹²⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 32 (No. 4068; 4069; 4070).

hurûc ye'cûc ve me'cûc),¹²⁷ Mehdînin ortaya çıkması (bâbu hurûci'l-mehdî),¹²⁸ melâhim (bâbu'l-melâhim),¹²⁹ Türkler (bâbu't-Türk)¹³⁰ ile ilgili bab başlıkları yer almaktadır.

Bu bağlamda musannıfın “Fiten”ine aldığı hadisleri belli bir ön kabule göre aldığı söylenebilir. Siyasî konularla ilgili bab başlıklarında “Lâ ilâhe illallâh” diyene dokunmamak” babının dördüncü sıradaki hadisinde o dönemin itikâdî-siyasî durumunu yansıttığı söylenebilir.

Nâfi b. el-Ezrak ve arkadaşları İmrân b. el-Husayn’a gelip İmran’ın kendileri gibi Hâricîlere katılmadığı için onun dinden çıktığını söylemişlerdir. Bu görüşlerine “fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah’a ait oluncaya kadar onlarla savaşın”¹³¹ ayetini delil göstermişlerdir. İmrân b. el-Husayn, onların bu görüşlerine karşılık müşriklerle savaştıklarını ve fitnenin ortadan kalktığını belirtmiş ve Hz. Peygamber’den duyduğu hadisi aktarmıştır. Müşriklerle şiddetli bir savaş esnasında müşriklerden bir adamın tam kılıçla savaşırken kelime-i tevhidi söylediği halde sırtından kılıçlanarak öldürüldüğü ve buna mukabil Hz. Peygamber’in ölen adamın kalbinin açılıp imanının durumunun bilinmediğine yönelik siteminden bahsetmiştir. Ve fevri davranarak son anda kelime-i tevhid getiren kişiyi öldüren adamın öldüğünde ise toprağın onun bedenini kabul etmediği ve yeryüzüne tekrar çıkarttığını anlatmıştır. Görüldüğü üzere bu hadisin bağlamı, Hâricîler’den Ezrâkiyye kolundan Nâfi b. el-Ezrak ve arkadaşlarının İmrân b. el-Husayn’a gelip İmran’ın kendileri gibi Hâricîlere katılmadığı için onun dinden çıktığını söylemeleri olayıdır. Buna binâen bu dönemde ekol tartışmalarının olduğu, Hâricîler’in kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları, Müslüman kabul etmeyip onların öldürülmesinin câiz olduğunu ayetten yorumlayarak belirttiklerini, bu görüşe de İmrân b. Husayn’ın karşı çıktığı görülmüştür.¹³² Nitekim

¹²⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 33 (No. 4071; 4072; 4073; 4074; 4075; 4076; 4077; 4078; 4079; 4080; 4081).

¹²⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 34 (No. 4082; 4083; 4084; 4085; 4086; 4087; 4088).

¹²⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 35 (No. 4089; 4090; 4091; 4092; 4093; 4094; 4095).

¹³⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Fiten”, 36 (No. 4096; 4097; 4098; 4099).

¹³¹ el-Enfâl 8/39.

¹³² İbn Mâce, “Fiten”, 1 (No. 3930); Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekr Bûsîrî, *Mişbâhu'z-zücâce fi zevâ'idî İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Muntakî el-Kişnevî (Beyrût: Dâru'l-Arabiyye, 1403–1431), 4/162.

tefsir âlimleri tarafından da ayette geçen fitnenin, Allah’a şirk koşanlar manasında olduğu belirtilmiştir.¹³³

Hadisin ilk râvisi ve aynı zamanda sahâbe olan İmrân b. Husayn tarafsız olan sahabilerdendir. Cemel Vakasından önce Hz. Aişe ve taraftarları Basra’ya gelmişlerdir. Bunun üzerine Osman b. Huneyf, İmran b. Husayn ve Ebu’l-Esved ed-Düelî’yi Hz. Aişe’ye gönderip neden geldiklerini sordurmuştur. Hz. Aişe, Zübeyr b. Avvam ve beraberindekiler, Hz. Osman’ı şehit edenlerden hesap sorulması gayesiyle Basra’ya geldiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine İmran b. Husayn, Osman b. Huneyf’e bu olaya karışmak istemeyerek buradan ayrılıp evine gideceğini belirtmiştir.¹³⁴ Dolayısıyla o tarafsız kalmayı tercih edenlerden olmuştur.

Daha sonraları İmran b. Husayn bir gün Cemel Vakasının yaşandığı yerden geçerken, Müslümanların birbirine kılıç kuşandığını hatırlamış ve bu vakaya katılmaktansa koyun güderek ölmeyi tercih ettiğini ayrıca Cemel Vakasına katılan Kur’an hâfızları da dâhil çok sayıda kişinin öldüğüne hüznüldüğünü belirtmiştir.¹³⁵ İmran b. Husayn Basra şehri kurulduğunda bu şehre yerleşmiş ve şehrin kurulum aşamasında çok emeği geçmiştir. Ayrıca o, siyasî açıdan karışık bir dönemde de görev almıştır. Ancak Hz. Ali’ye karşı sürdürülen iç savaşta yer almamış, tarafsız kalmış ve fitnelerden uzak durmuştur.¹³⁶

Bu bağlamda İbn Mâce, “Fiten”inde “Lâ ilâhe illallâh” diyene dokunmamak babında, ilgili hadisleri kendi döneminde vukû bulan siyasî konular nedeniyle tasnif ettiği söylenebilir. Bu hadisleri tasnif etme yöntemiyle kendi dönemindeki karşıt gruplara özellikle de Hâricîlere cevap verme amacının olduğu dile getirilebilir.

“Fiten”de başka konu başlığında “mü’minin kanı ve malının haramlığı” babı ve “başkasına âit bir malı zorla ve alenen almanın haramlığı” bablarında Müslümanın canının, malının birbirine haram olduğu ifade edilir.¹³⁷ Bu yönüyle toplumda ahlakî çöküntüye de işaret eder. Bab başlığı ile Hâricîler, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara mürtekib-i kebîre ilkelerinden hareketle kâfir muamelesi yaparak

¹³³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 2/690.

¹³⁴ Ömer, *el-Fitne*, 123; Ebû’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dârü Hicr, 1418–1998), 10/435.

¹³⁵ Muhammed b. Sa’d b. Meni’ ez-Zühri İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâr’ul-Kütüb’il-İlmiyye, 1410–1990), 4/216.

¹³⁶ Ali Yardım, “İmrân b. Husayn”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/233.

¹³⁷ İbn Mâce, “Fiten”, 2; “Fiten” 3.

onların mallarını ve kanlarını helal görmüşlerdir. İbn Mâce'nin bu bab başlığı ile Hâricilerin görüşüne cevap verdiği söylenebilir.

İbn Mâce “Mukaddime”de “İman” babında “Müslümana sövüp saymak fâsıklıktır ve onunla çarpışmak küfürdür” rivâyetini “Fiten” bölümünde bab başlığı olarak zikrettiğinden bahsetmiştik. Dolayısıyla onun, hadisi eserine alma sebebi imanın amelden olduğu görüşünü ifade etmek ve fitne döneminde Müslümanların birbiriyle savaşıp savaşıp görüşünü ifade etmek amacıyla zikredilmiş olabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu bab başlığı ile Mürcie ve Hâricî'lerin büyük günah işleyenlerin durumu hakkındaki görüşlerine bir cevap niteliğinde olduğu da görülmektedir. Bu bilgilere ek olarak Müslümanla çarpışmanın küfür olduğu rivâyetinde, küfür kelimesinin dinden çıkmayı değil, günahın büyüklüğü ve Müslüman'ın hakkını ihlal edilmesindeki durumu anlatmak için mecazi olarak kullanıldığı da ifade edilmiştir.¹³⁸

“Benden sonra birbirinizin boyunlarını vurarak kâfirler (gibi) olmayınız”¹³⁹ babında Müslümanların davranışlarının, birbirlerinin boyunlarını vurmak gibi kâfirlerin fiillerine benzememesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Sıffin Vakasında Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarlarını tekfir eden Hâricîler, büyük günah işleyenlerin kâfir olacağı görüşündedirler. Bu yönüyle bab başlığı ve hadislerin tasnif edilmesindeki amacın, Haricilerin görüşlerine karşı bir cevap niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁰

Görüldüğü üzere *es-Sünen*'in “Mukaddime”sinde Ehl-i Hadisin görüşlerinin, bab başlıklarına yansıdığı görülmektedir. Ayrıca İbn Mâce *es-Sünen*'ini fıkıh bablarına göre düzenleyerek yazması Ehl-i Re'y'e karşı tepkisel bir hareket olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda İbn Mâce her ne kadar *Sünen* eserini fıkıh bablarına göre düzenlese de imân, kader, sahâbenin fâzileti, ilk dört halifenin sünnetine ittibâ, kıyâs ve re'yden sakınma gibi sünen türü hadis edebiyatının konusu olmayan itikâdî meselelerle “Mukaddime”sine başlamıştır. Buradan hareketle İbn Mâce'nin “Kitâbü'l-Fiten”ini de aynı düşünce kapsamında yazması mümkün görünmektedir.

¹³⁸ Şihâbüddin el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatu'l-Kübra el-Emîriyye, 1323–1905), 1/137.

¹³⁹ İbn Mâce, “Fiten”, 5.

¹⁴⁰ Hüseyin b. Mes'ûd Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâût (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403–1983), 7/219.

Onun “Fiten”inde Ehl-i Hadis’in görüşlerini yansıtmayı, dönemin muhalif fırkalarına karşı görüş beyan etmesi ve dönemin sosyo-kültürel, tarihî-siyasal olayları yansıtmayı da tabii görünmektedir.

Bu bağlamda araştırmamızı fitne karşısında Müslümanın konumunu içeren hadisler üzerine yoğunlaştıracamız. “et-tesebbüt fi’l-fitne” yani fitne döneminde sabır ve dikkatli hareket etmek babından dört hadis, “keffi’l-lisân fi’l-fitne” yani fitne döneminde diline hakim olma babında bir hadis, “bâbu’l-‘uzle” yani uzlet babında üç hadis, “bâbu’l-vukûf inde’ş-şubuhât” yani helâl ya da haram olduğu şüpheli şeylerle karşılaşıldığında durmak (sakınmak) babında bir hadis, “kavluhu ‘yâ eyyuhellezîne âmenû aleykum enfusekum” yani “Ey İman edenler! Siz kendinize düşene bakınız” (Mâide 105) buyruğu babında bir hadis inceleyeceğiz. Dolayısıyla fitne karşısında Müslümanın konumunu ifade eden özellikle hadiste “fitne döneminde” lafzıyla başlayan ve fitne döneminde neler yapılması gerekliliğini ifade eden hadislerin sened, metin ve ortak râvileri incelenerek değerlendirmeler yapılacaktır. “Kitâbü’l-Fiten” içinde İbn Mâce’nin tasnif ettiği hadislerde uzlet konusunu içeren hadislerin yoğun olduğu tespit edildiğinden uzlet konusu araştırılacaktır. Bu şekilde fitne döneminde neler yapılması gerekliliğini ifade eden hadisler inceleme konusu olacaktır.

3. FİTNE KARŞINDA MÜSLÜMANIN TUTUMUNU İFADE EDEN BAZI İBN MÂCE RİVÂYETLERİNİN TAHLİLİ

İbn Mâce'nin *Sünen* kitabında yer alan “Kitâbü'l-Fiten” bölümünde fitne döneminde kılıcın taşa vurulması, kişinin kendisini fitneden korumak üzere dağ başlarına davar gütmeye gitmesi, toplumdan uzaklaşılması yani uzlete çekilmesi, fitne ile ilgili konuşmanın kılıç darbesinden daha keskin olması, emanete riayet edilmediği zaman bireysel işlerle ilgilenilmesi ve fitnecilerden uzak durulması, fitneciler döneminde oturan kişinin ayakta durandan, ayakta olanın da yürüyenden, yürüyenin fitneye koşandan daha hayırlı olması, fitnede odundan kılıç edinilmesi, çok sayıda insan ölümü fitnesi olduğunda sabredilmesi, mescide gidilemeyecek derecede açlık fitnesi olursa iffetli olunması, toplumda fitnecilerin insan kanı akıttığında onların arasına karışmamak için evde oturulması, öldüren değil ölen olunması, fitne olduğunda sabır günlerinin geldiği, fırkalara bağlı kalmaktansa ağacın kökünün ısırlarak ölünmesinin daha efdal olması gibi rivâyetler bulunmaktadır. İbn Mâce'nin “Fiten” bölümünde fitnede Müslümanın konumunu ifade eden bu rivâyetler ilk bakıldığında kargaşada evde mi oturmalı yoksa tahtadan kılıç mı elde edinilmeli ya da kılıçları taşa mı vurulması gerektiği konusunda birden çok seçenek içermesi bakımından farklılık göstermektedir. İbn Mâce'de bulunan bu rivâyetler, toplumdan uzaklaşmayı, öldürmektense ölen olmayı veya koyun otlatmak gibi fitnede toplumdan uzaklaşmak ve uzlet ağırlıklı mana ifade etse de diğer kaynaklarda canını, malını korumak için kendini savunmak, fitnede zalim devlet başkanının yanlısını söylemek, toplumda çoğunluğa uymak ve kötülük gördüğünde eliyle, diliyle düzeltmek veya kalbiyle buğz etmek gibi fitnede hareket halinde olmayı ifade eden hadisler de mevcuttur.¹⁴¹ Bu minvalde fitnede Hz. Peygamber'in hayatında salt bir uzletin olmadığı da görülmektedir. Fitne ortadan kalkıncaya kadar savaşılmasını ifade eden ayette fitneden kastedilen mana, müşriklerin İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların dinlerinden dönmelerine yönelik yaptıkları baskılardır. Bu baskılara karşılık Müslümanların ilk olarak Habeşistan'a daha sonra da Hz. Peygamber'le birlikte Medine'ye hicret etmesiyle birlikte aktif mücadele halinde olduklarını söylemek

¹⁴¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430–2009), “Melâhim”, 17 (No. 4338); Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1395–1975), “Fiten”, 9 (No. 2169, 2170); “Fiten”, 11 (No. 2172).

mümkündür. İslam'ın ilk yıllarında bir kenara çekilme veya toplumdan uzaklaşma gibi bir Müslüman tutumunun olmadığı hatta baskı ve zulümle mücadele etme yöntemi olarak hicretin yapıldığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber döneminde müşriklerle Müslümanlar arasında yaşanan bir mücadele vardır. Ancak Hz. Peygamber döneminden sonra özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan fitne hareketlerinin ise Müslümanlar arasında yaşandığı görülmüştür. Yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadisler çerçevesinde her ne kadar fitnede toplumda aşırı tepkisel hareketler uygun görülmesine de içe çekilme veya toplumdan tamamıyla uzaklaşıp ayrılmamanın da uygun olmadığı gibi insanın denge içerisinde olması bir gerekliliktir.¹⁴² Bu doğrultuda İbn Mâce'nin "Fitne"inde incelediğimiz hadislerde genel olarak toplumdan uzaklaşmanın, emr-i bi'l ma'ruf yerine bireyselliğin tercih edilmesinin, öldürmektense ölen olmanın daha hayırlı olacağı gibi uzlete çekilme tavrının daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede uzlet konusuna değinilecektir.

3.1. Uzlet

Hicrî ilk asırdan itibaren başlayan fitne olayları toplumda siyasi, dinî ve sosyokültürel etkiler meydana getirmiştir. Müslümanların arasında meydana gelen Cemel ve Sıffin Vakalarına katılmayarak tarafsız kalan sahabilerin olduğu görülür. Bununla birlikte Sıffin Vakası ve sonrasında yaşanan siyasî olayların etkisiyle toplumun çoğunluğundan grup halinde ayrılarak hareket edenler de olmuştur.

Cemel ve Sıffin Vakalarında uzlete çekilenleri, pasif ve aktif tarafsız olarak ayırmak mümkündür. Yaşanan siyasî olaylarda uzlete çekilerek pasif tarafsızlık politikası izleyen sahabiler Sa'd b. Ebî Vakkās, Saîd b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme, Ühban es-Sayfi, Seleme b. Ekva', Zeyd b. Sâbit, Ebû Bekre, İmrân b. Husayn ve Eymen b. Huraym'dır.¹⁴³ Bu sahabiler, Cemel ve Sıffin Vakaları gibi siyasî olaylarda tarafsızlığı tercih etmişlerdir. Tarihî olaylarda çoğunlukla tarafsız kaldıkları gibi çevrelerindeki kişilere onların da tarafsız kalmaları yönünde tavsiye vermedikleri bilinir. Bundan dolayı bu tavırlarına

¹⁴² el-Bakara 2/143; el-İnfîtâr 82/7.

¹⁴³ İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali b. Muaz vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410-1994), 5/106; İmadüddîn İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer* (Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısriyye, 1907), 1/171; Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 141-142.

pasif tarafsızlık denilebilir.¹⁴⁴ Fitne döneminde Hz. Peygamber'in kılıcı taşa vurmayı, tahtadan kılıç edinmeyi, şehirden uzaklaşıp davar veya koyun gütmeyi ve toplumdan uzaklaşmayı tavsiye ettiği rivâyetleri esas aldıkları görülür. Ayrıca Cemel ve Sıffin olaylarına katılmayıp diğer Müslümanların da katılmaması için uyarılarda bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Mes'ûd el-Bedrî, Abdullah b. Selâm, Ebû Hüreyre, Saîd b. Âs ve Mugîre b. Şu'be gibi sahabilerin de aktif tarafsızlığı benimsedikleri bilinmektedir.¹⁴⁵

Buna ek olarak Abdullah b. Amr, Cemel Vakasında tarafsız kalmış ancak Sıffin'de Hz. Muaviye tarafında yer almıştır.¹⁴⁶ Sıffin Vakasında onun savaş aleti kullanmadığı ancak savaşta en fazla çaba sarf eden kişilerden biri olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷

Cemel ve Sıffin Vakalarının sonucunda, uzlete çekilmenin haricinde tepkisel olarak grup halinde ayrılanların olduğu görülür. Siyasî olaylarda tepkisel olarak toplumdan ayrılan itikadî fırkalar Hâricîyye, Zeydiyye, Mutezile ve Mürcie'nin çoğunluğudur denilebilir. Hâricîyye, Zeydiyye, Mutezile ve Mürcie'nin çoğunluğu başkaldırmayı esas alan gruplar olduğu söylenebilir. Bu ekoller fitne olayları varsa kılıç ile hareket etmenin ya da içinde bulunduğu toplumdan grup halinde ayrılmanın doğru olduğu görüşündedirler.¹⁴⁸ Dolayısıyla bu ekollerin görüşleri ile uzlet birbirinden farklı şeylerdir. Siyasî olayların itikadî meselelere yansması sonucu yukarıda zikrettiğimiz ekoller, bulundukları toplumdan farklı düşünmüşler ve uzlete çekilmeyi tavır olarak görmemişlerdir. Tam tersine görüşlerini tepkisel ifade etmişler veya başkaldırmayı tercih etmişlerdir.

Bu bakımdan uzlet tavrı, toplumun çoğunluğundan ayrılma, bireysel olarak yaşama ya da tarafsızlık olarak anlaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda literatürde ve Kütüb-i Sitte eserlerinde uzlet babı ya da uzletle ilgili hadislerin yer aldığı bab başlıkları hakkında bilgiler verilecektir.

¹⁴⁴ Pasif ve aktif tavır kavramları şu tezde yer almaktadır. Bkz. Yusuf Tunç, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 12-15.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/430; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kahire: Matbaatu's-saâde, ts.), 7/228.

¹⁴⁶ Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 172.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/246.

¹⁴⁸ Ebu'l Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter (Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1400-1980), 451; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 1/178.

3.1.1. Kütüb-i Sitte Kaynaklarında Uzlet

Kütüb-i Sitte eserleri içerisinde, Buhârî (ö. 256/870)'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserinde yer alan Fiten bölümünde uzlet fikrini yansıtan manada bab başlığı yer almaktadır. “Bâbu't-tearrub fi'l-fitne” yani fitne zamanında kimsesiz yerlere gitmek isimli bir bab başlığı ile fitne ortamının terk edilip daha çok dağlık ve kırsal kesimlere gidilmesinin ifade edildiği iki tane hadis tahriç etmiştir. Bu bab ile kastettiği görüşün fitneden uzaklaşmak ve fitneye karışmamak şeklinde olduğu anlaşılr.¹⁴⁹ Bununla birlikte “er-Rekâik” bölümünde “babu'l-‘uzle râha min hullâti's-sûi” babında yalnız yaşamının kötülerle birlikte bulunmaya göre rahatlık olduğu, en hayırlı insanın yalnızlığa çekilerek Rabbine ibadet eden ve dinini fitnelerden korumak için toplumdan uzaklaşan kişi olduğunu ifade etmiştir. Buhârî, fitnede uzletin yapılmasıyla ilgili rivâyetler ile zühd hayatını öngören hadisleri “er-Rekâik” bölümünde zikretmiştir.¹⁵⁰

Müslim (ö. 261/875), *es-Sahih* adlı eserinde “Kitâbü'l-Fiten ve Eşrâti's-Sâa” adıyla bir bölüm açmış ancak bu bölümdeki babların içerisinde uzlet babı bulunmamaktadır. Bazı başlıkların içinde mana olarak uzletin tavsiye edildiği rivâyetler yer almaktadır. “Bâbu nüzûli'l-fitne kemevâki'i'l-katr” yani fitnelerin yağmur damlalarının düşmesi gibi yağması isimli babın içinde bulunan hadislerde fitne anında oturanın ayakta durandan, ayakta duranın yürüyenden, yürüyenin koşandan daha hayırlı olduğu ve iyi-kötüyü ayırt etmeden herkesi içine alacak kadar kapsayıcı fitneyle karşılaştığı zamanda sığınılacak yer bulup oraya çekilmesinin tavsiye edildiği rivâyetler bulunmaktadır.¹⁵¹ Bu rivâyette “sığınılacak yer” ibâresi uzleti çağrıştırmakta olduğundan Müslim'in eserinde, toplumdan uzak durma konusunun hadislerin içinde mana olarak bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'inde fiten rivâyetlerini “Kitâbü'l-fitne”, “Kitâbü'l- mehdi” ve “Kitâbü'l-melahim” adı altında üç ana bölüm olarak derlemiştir. “Kitâbü'l-fitne” adını verdiği bölümde 7 bab, 39 rivayet bulunur. Ebû Dâvûd, bu bölümde “uzlet” adı altında bab başlığı açmamıştır. Bunun yerine “ma yurahhas fi mine'l-bidâve fi'l-fitne” yani fitne döneminde çöl hayatı yaşamaya ruhsat isimli bab başlığı açmış ve bu babın içinde fitne döneminde toplumdan uzakta hayvan güderek

¹⁴⁹ Buhârî, *eş-Şahîh*, “Fiten”, 14.

¹⁵⁰ Buhârî, *eş-Şahîh*, “er-Rekâik”, 34.

¹⁵¹ Müslim, *el-Câmi 'u's-şahîh*, “Fiten ve Eşrâti's-Sâa”, 9; 12.

yaşayan ve karışıklıktan uzak duranın fitneden korunmuş olacağı zikredilmiştir.¹⁵² Buradan hareketle uzlet adında bab başlığı bulunmasa da zikrettiğimiz hadis, uzleti mânâ olarak ihtiva eder.

et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen* eserinde “Kitâbu'l-Fiten” bölümünde uzlet babı bulunmamaktadır. Ancak Fiten'de fitnede öldüren değil ölen olunması¹⁵³ ve tahtadan kılıç edinilmesi¹⁵⁴ ile ilgili konu başlıkları ve hadisler yer almaktadır. Dolayısıyla uzlet manasına gelen hadisler bulunmaktadır. en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'inde ise “Fiten” adı altında bir bölüm bulunmamaktadır. Ancak “Kitâbü'l-Fedâilü'l-Kur'ân” bölümünde “el-emr bi teâllemi'l-Kur'ân ve'l-amel bih” yani Kur'an-ı öğrenme ve içindekilerle amel etme babında fitnede fırkaların hepsinden uzaklaşarak ağacın kökünü ısıtır halde sabırlı olmanın gerekliliği ile ilgili iki hadis zikretmiştir.¹⁵⁵ Dolayısıyla uzlete çekilmenin farklı bir hali olan fitnede pasif kalarak içe çekilmenin tavsiye edildiği görülmüştür.

3.1.2. Diğer Kaynaklarda Uzlet

İbn Mâce uzlet ile ilgili rivâyetleri “Fiten”inde “babu'l-‘uzle” kısmında fitne döneminde toplumdan uzaklaşılması manasında zikreder. Bununla beraber Nuaym b. Hammâd'ın *Fiten* eserinde “el-ismet mine'l fiten ve ma yüstehabbü fiha mine'l keffi ve'l-imsak ani'l-kıtâl ve'l-uzlet fiha ve mâ yükrahu mine'l-istişrâf leha” babında uzleti fitneden uzak durma, fitnede ağacın kökünü ısıtma, savaştan uzak durmak olarak anlatan hadisleri zikretmiştir.¹⁵⁶ Adını andığımız kaynaklardan farklı olarak zühd ve rekâik literatüründe ise uzlet, toplumdan uzaklaşma, yalnızlığın ve yalnız ibadet etmenin daha faziletli olması, bireysellik ve hareketsizlik manalarında görülebilmektedir. Bunlardan bazılarını sıralamak mümkündür: İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik*'inde “babun fi'l-‘uzle” isimli uzlet babını zühd rivâyetleri çerçevesinde derlemiştir.¹⁵⁷ Yine aynı şekilde Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) de *Kitâbü'z-Zühd*'ünde “babu'l-‘uzle ve luzûmi'r-racul beyteh” babında

¹⁵² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Fiten”, 4 (No. 4267).

¹⁵³ Tirmizî, *es-Sünen*, “Fiten”, 29 (No. 2194).

¹⁵⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, “Fiten”, 33 (No. 2203).

¹⁵⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'l-Fedâilü'l-Kur'ân”, 27 (No. 7978-7979).

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh b. Muâviye el-Huzâi el-Mervezî Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr Emin ez-Züheyrî (Kâhire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412-1431), 1/139.

¹⁵⁷ Abdullah İbn'ül-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik*, nşr. Habîbur-Rahmân el-A'zamî (İhyâu'l-Maârif, 1419), app. 3 (Nuaym b. Hammâd'ın eserinden eklenmiştir.).

uzlet rivâyetlerini derlemiştir.¹⁵⁸ İbn Ebî Asım (ö. 287/900) *Kitâbüz-Zühhd*'ün içinde “kitabü'n fihî şey'un min zikri'd-dünya ve'z-zühhd fiha ve's-samt ve hıfzu'l-lisân ve'l-‘uzle” isimli uzlet babında diline hakim olmanın, susmanın ve güzel konuşmanın önemi, kötü sözlerden uzak durulması, yalnızlığın fazileti ve insanların kötü hallerinden uzak durulması gibi zühhd ve takva çerçevesinde uzletin ifade edildiği rivâyetler bulunmaktadır.¹⁵⁹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066) *ez-Zühdü'l-kebîr*'de uzlet, dünyaya önem vermeme, ölüm gelip çatmadan önce hayatı değerlendirme gibi zühhd ve takvâ ile ilgili konulardaki hadisleri “faslun fi'l-‘uzle ve'l-humûl” babında zikretmiştir.¹⁶⁰

Toplum içinde bulunmaktansa yalnızlığın tercih edilmesinin faziletleri, yalnızlığı sevdirmesi, yalnızlığın bir ibadet olması, uzletin rahatlık ve faydalı olması, evde ibadet etmenin sevdirmesi gibi uzletin teşvik edilmesi, çarşı veya pazardan uzak durulması, selamet ve esenliğin yalnızlıkta olması, yalnız yaşamının faziletleri gibi zühhd, takva ve edeb konularında yer alan merfû, mevkûf ve maktu' rivâyetlerden oluşan İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *el-‘Uzle ve'l-infirâd (el-İnfirâd)* adıyla müstakil bir eseri bulunur.¹⁶¹ Bu bağlamda Ebu Süleyman el-Hattabi'nin (388/998) de *el-‘Uzle* adlı bir kitabı vardır.¹⁶²

Müstakil uzlet ile ilgili kitaplardan Ebû Bekr b. el-Âcurrî'nin (ö. 360/970) *et-Teferrüd ve'l-‘uzle*'si, İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî'nin (ö. 471/1079) *er-Risâletü'l-muğniyye fi's-sükût ve lüzûmi'l-büyût*; es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *İzzu'l-‘Uzle*; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Uzle* ve İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) *el-Emru bi'l-‘Uzle Âhiri'z-Zamân* eserleri de günümüze kadar ulaşmamış ya da basılmamış eserlerdir.

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* eserinde uzlet bölümü vardır. Ayrıca bu kısım “uzlet, yalnızlığın

¹⁵⁸ Hennâd b. es-Serî, *ez-Zühhd*, thk. Abdurrahman b. Abdilcebbar el-Feriva'i (Kuveyt: Dar'ul-Hulefâ lil-Kitâb'il-İslamiyye, 1406), 2/581.

¹⁵⁹ Amr İbn Ebî Âsım, *ez-Zühhd*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid (Kahire: Darü'r-Reyyan li't-Türas, 1408), 15.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1996), 92.

¹⁶¹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-‘Uzle ve'l-infirâd*, thk. Mes'ud Abdülhamid Muhammed es-Sa'dinî (Kahire: Mektebetü'l-Furkan, 1431).

¹⁶² Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *el-‘Uzle*, thk. Âdil Abdülmevcûd (Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1399–1987).

faziletleri” ismiyle kitap olarak da basılmıştır. Gazâlî yalnızlığın faziletlerini anlattığı gibi bunun yanında toplum içinde bulunulmasının gerekliliğinden de bahsetmiş ve uzlet anlayışına bir farklılık da getirmiştir. Hatta insanlarla uzlaşmanın da uzletten olduğundan bahsetmiştir.¹⁶³ Bunun dışında Uzlet ve İnfirâd kelimeleri kitap isimlerinde geçmeyen başka pek çok eser de vardır.

İbn Kesîr (ö. 774/1372), *en-Nihâye fi'l-fiteni ve'l-melâhim* eserinde “İftiraku'l-Ümem” bölümünde “el-izn bi i'tizâli'n-nâs inde iştidâdi'l-fiten ve tehakkümü'l-ehvâ” yani fitne ve hevaların hüküm sürdüğü dönemde uzlete izin verilmesi babı açmıştır. Çalışmamızda inceleyeceğimiz bir ağacın kökünü ısırmak suretiyle bile olsa fırkalara ayrılmamak, fitne, ihtilaf ve ayrılık ortaya çıktığında tarla arazilerine davar gütmeye gitmek hadisleri bu eserde de yer alması bakımından önemli görülmüştür. Bununla birlikte eserinde iftirak, uzlet, eşrâti's-sâa, kıyâmet, cennet ve cehennemle ilgili hadisleri derlediği görülmüştür.¹⁶⁴

Müellifler tarafından terğîb ve terhîb, adâb ve edeb literatüründe de uzlet ile ilgili konulara veya hadislere yer verilmiştir. Bunlardan biri olan el-Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-terhîb* eserinde nefsi eğitmek ve Allah'tan korkmak gibi ahlakî erdemlerle ilgili hadislerin bir arada bulunduğu yerlerde dinini korumak için fitnede uzlete çekilmeyi ifade eden hadisin de zikredildiği “kitâbü'l-edeb ve ğayrihî't-terğîb fi'l-hayâ vemâ câe fî fadlihî ve't-terğîb” yani kitâbü'l-edeb ve terhîbi ifade eden şeylerin faziletine dair gelen rivâyetler babı bulunur.¹⁶⁵ Ayrıca “et-terğîb fi'l-uzle limen la yû'minu ala nefsihi inde'l-ihtilâf” yani kişinin ihtilâflı zamanlarda imanını terğîb olan şeylerden korunmak için uzlete çekmesi babında, ahlakî kemâle ulaşmak için toplumdan ayrılarak ibadete yönelenlerin kemâle ulaşabileceği, kişinin ibadet etmesiyle birlikte dinini korumak için kendini uzlete çekilmesinin faziletleri ile kötülükten ve günah olan her şeyden sakındırılması hakkında rivayetler bulunur.¹⁶⁶

Kuşeyri'nin *Risâlesi*'nde “bâbu'l-halvet ve'l-‘uzle” başlığında uzlet ve halvetten, ibadet ehlinin halkın dışında yaşamasının veya halk içinde görünürken Allah

¹⁶³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrût: Dar'ul-Ma'rife, ts.), 2/221.

¹⁶⁴ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1408–1988), 1/36.

¹⁶⁵ Zekiyyüddîn Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410–1990), 3/295.

¹⁶⁶ Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, 3/439.

ile beraber olmasının faziletleri gibi tasavvufî yönden açıklamalarından ve âlimlerin sözlerinden bahsedilmiştir. Bu ve bunun gibi tasavvuf, adab ve edeb kitaplarında uzlet ve halvetin tasavvufî yönünün ele alındığı pek çok kaynağı görmek mümkündür.¹⁶⁷ Bununla beraber “es-samt” adlı başlık da açılmıştır ve bu babda susmanın fazileti, konuşma sırasında iffetli olanların susmayı tercih eden kişiler olacağı ve Allah korkusu gibi konulara değinilmiştir.¹⁶⁸

Görüldüğü gibi zengin bir literatür olan uzlet konusu İbn Mâce’de yer alan “bâbu’l-‘uzle” de sosyal siyasal karışıklıkta toplumdan uzaklaşmayı ifade eden rivâyetler arasında yer alır. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarımızda özellikle de İbn Mâce’nin ve Nuaym b. Hammâd ile sonraki dönemde İbn Kesîr’in fiten eserlerinde uzlet babının fitnede toplumdan ayrılma rivâyetleri ile olduğu gibi diğer kaynaklarımızda da zühd, rekâik ve samt bablarında yalnızlığın faziletleri, günahlardan uzaklaşmak ve tasavvufî manada rivâyetlerin yer aldığı da görülmüştür. Müelliflerin hem klasik hadis kaynaklarında hem de tasavvufî eserlerde bu konuda müstakil eserler yazdığı gibi alt başlıklarda da bu meseleye yer vermeleri İslam âlimlerimizin uzlete verdikleri önemi gösterir. Bu bakımdan uzlet, zengin bir literatür olarak karşımıza çıkar.

3.1.3. İbn Mâce’nin Sünen’inde Uzlet

“Kitâbu’l-fiten” adı ile bölüm açan İbn Mâce (ö. 273/887), 36 bab başlığının içinde bir bab başlığını “uzlet” konusuna ayırmıştır. Bu babda 7 rivâyet bulunur. Rivâyetlerde genel olarak fitne zamanında uzleti tercih etmek vurgulanır. Âlimler arasında ise fitne zamanında halkın içine karışmanın mı yoksa uzlete çekilmenin mi daha efdal olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmaların neticesinde ağırlıklı olarak uyulması gereken bir devlet başkanının olduğu bir toplumda, halkın içinde bulunmak daha efdaldır. Bu doğrultuda camiye gitmek, hastaları ziyaret etmek, cenaze taziyesinde bulunmak gibi toplumsal davranışları da sergilemek gerekir. Ancak uyulması gereken bir devlet başkanı yok ve fırkalara bölünmüş bir durum varsa fitne durumu da söz konusu ise fitneden uzak durulması ve hatta halktan uzak durup uzlete çekilmek gerektiğiyle ilgili rivâyetlerden bahsedilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 1/222.

¹⁶⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 1/244.

¹⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Süneni İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 10/195-197.

Ayrılma, kenara çekilme ve uzaklaşma manalarına gelen uzlet, İbn Mâce’de “bâbu’l-‘uzle”nin içindeki hadislerde bulunmaktadır. Ayrıca “et-tesebbüt fi’l-fitne, keffi’l-lisân fi’l-fitne, bâbu’l-vukûf inde’ş-şubuhât ve kavluhu ‘yâ eyyuhellezîne âmenû aleykum enfusekum” gibi konu başlıklarında ve diğer babların içinde de uzlete çekilmek, mana olarak yer almaktadır. Bu rivâyetlerde olaylara taraf olmadan uzak durmak, tahtadan kılıç edinilerek tepkisiz kalmak, ağacın kökünü ısıtır vaziyette sabretme halinde kalmak, öldüren değil ölen olmayı tercih ederek silahlanmamak, fitnecilere karışmamak için evinde oturmak, halkın arasına karışıp emr-i bi’l-ma’ruf yapmak yerine bireyselliği ve tek başına bulunmayı seçmek gibi genel olarak uzlet manasında bulunmaktadır.

Bu bağlamda İbn Mâce’nin “Fiten” bölümünde uzlet konusu belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Silahlanmamak, öldürmemek, savaşa katılmamak ve emr-i bi’l-ma’rufun terkedilmesi gibi görüşlerin var olması Ehl-i Sünnet’in görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Hicrî üçüncü asırda toplumdan tepkisel ayrılan ve Müslümanların birbirine karşı iyiliği emretmek kötülükten men etmek görüşünü benimseyerek silahlı mücadele içinde olma fikrini benimseyen Hâricîyye, Zeydiyye ve Mutezile gibi ekollerin var olması, Ehl-i Hadis’in silahlanmamayı ve toplumdan ayrılmama görüşlerini benimsemesine sebep olmuştur. Yani İbn Mâce’nin “Fiten”inde bulunan rivâyetleri tasnif ederken uzlet konusundaki hadisleri bir araya getirmesi dönemin sosyal-siyasal etkisini göstermektedir. İlgili bölümde toplumda bulunan aşırı uçlara bir cevap verme niteliğinde hadislerin derlendiği düşünülmektedir. Hatta Ebû Hanîfe’ye göre toplumda bir bozulma olduğunda, toplumu daha büyük bir fitneye sürükleyecek hareketten uzak durulmalıdır. Bu görüşünü de fitne anında toplumun isyan hareketi içerisinde bulunduğu zaman onlara karışmadan bireysel olarak hicret etmenin daha faziletli olacağı hadisini zikrederek ifade etmektedir.¹⁷⁰ Dolayısıyla Ehl-i Hadis fitnede silahlı mücadeleden uzak durmayı ve toplumdan ayrılarak uzlete çekilmeyi benimsemiştir.¹⁷¹ Buradan hareketle tarihsel olayların, o dönemin şartlarında değerlendirilmesi daha

¹⁷⁰ Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *Fıkhü’l-Ekber* (Mektebetü’l-Furkân, İmârâtü’l-Arabiyye, 1419–1999), 133.

¹⁷¹ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 452.

doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda İbn Mâce'nin hadis tasnif yöntemi, içinde bulunduğu dönemin sosyal-siyasal durumunu yansıttığını söyleyebiliriz.

Toplumda kaos ve kargaşa varken pasif kalmak ve toplumdan tamamıyla uzaklaşmak yalnızca bireyi sorumluluk almaktan kurtaracaktır. İhtilaf ortamında ümmetin dalalette birleşmeyeceğinden dolayı çoğunluğa uyulması ile toplumla birlikte hareket edilmesi daha doğru olacaktır.¹⁷² Bununla beraber bir kötülük görüldüğünde bireysel sorumluluğun yerine getirilmesi davranış olarak ya da konuşarak bunlara da güç yetirilmezse o zaman da kalp ile bu kötülüğe karşı nefret besleme şeklinde kötülüğün ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.¹⁷³ Bunun aksine sessiz kalmak ve toplumdan uzaklaşmak toplumdaki kötülüğü, kargaşayı veya fitneyi ortadan kaldırmayacaktır.

Tüm bunlardan hareketle İbn Mâce'nin “Kitâbü'l-Fiten” bölümünde farklı başlıklarda yer alan on hadisi inceleyerek fitne tasavvurunu ortaya koymaya çalışacağız.

- Fitne Zamanında Tedbirli Hareket Etmek
- Fitne Zamanında Sükûneti Muhafaza Etmek
- Fitne Günlerinde Toplumdan Uzaklaşmak
- Fitne Döneminde Diline Hâkim Olmak
- Fitne Günlerinde Kendini İbadete Vermek
- Fitne Döneminde Toplumu Parçalayan Etkilerden Uzaklaşmak
- Fitne Günlerinde Ahlakî Bozulmalar Karşısında Dikkatli Olmak
- Fitnelerden Uzak Durmak
- Fitne Döneminde Pasif Kalmak
- Fitne Döneminde Bireysel İşlerle Uğraşmak

Yukarıda başlıklandırdığımız rivâyetlerle ilgili inceleme ve tahlil çalışmamıza yer verilecektir.

¹⁷² İbn Mâce, “Fiten”, 8 (No. 3950).

¹⁷³ Müslim, “İmân”, 78.

3.2. Fitne Döneminde Tedbirli Hareket Etmek

İbn Mâce'nin "Kitâbü'l-Fiten" bölümünde fitne döneminde sabır ve teenniyle hareket etmek babında bulunan hadisi konumuza uygunluğu açısından inceleyeceğiz. Fitne döneminde kılıcın, Uhud dağına götürülüp taşla vurarak parçalanması gerektiği hadisi ile kaos anında Müslümanların birbirlerine karşı kılıç kullanmaması, toplumdan uzaklaşılması ve tedbirli hareket edilmesine vurgu yapılmaktadır.¹⁷⁴

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ - أَوْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدِ بْنِ جَدْعَانَ، شَكَ أَبُو بَكْرٍ - عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، قَالَ دَخَلْتُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ مَسْلَمَةَ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ وَفُرْقَةٌ وَاخْتِلَافٌ، فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ، فَأَتِ بِسَيْفِكَ أَحَدًا، فَاضْرِبْهُ حَتَّى يَنْقُطَ، ثُمَّ اجْلِسْ فِي بَيْتِكَ حَتَّى تَأْتِيكَ يَدٌ خَاطِئَةٌ، أَوْ مَنِيَّةٌ قَاضِيَةٌ فَقَدْ وَقَعْتَ، وَفَعَلْتُ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

İbn Mâce'nin "Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) → Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) → Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) → Sâbit (ö.127) veya Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö.131/748) (Ebu Bekr burada şüpheye düşmüştür) → Ebû Bürde (ö. 104/722)" isnadıyla naklettiğine göre Ebû Bürde, Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663)'nin yanına gelir. Muhammed b. Mesleme'nin şöyle dediğini işitmiştir:

"Resûlullah buyurdu: Muhakkak fitne, gruplaşma ve ihtilaf olacaktır. Böyle olduğu zaman sen kılıcını Uhud dağına götür ve parçalanıncaya kadar (taşlara) vur. Sonra haksız yere öldürülünceye veya normal ölünceye kadar evinde otur."

Rivâyetin sonunda Muhammed b. Mesleme, bu olayın başına geldiğini ve Hz. Peygamber'in buyruğunu aynen yerine getirdiğini ifade etmiştir.

İbn Mâce'de fitne döneminde tedbirli olunması gerektiği ifade edilen rivâyet, Muhammed b. Mesleme kanalıyla Hz. Peygamber'den merfû olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹⁷⁵ ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde iki,¹⁷⁶ İbnü'l-Mübârek'in *Müsned*'inde¹⁷⁷ ve Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-Fiten*'inde¹⁷⁸ birer kez zikredilmiştir.

¹⁷⁴ İbn Mâce, "Fiten", 10 (No. 3962).

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuâyb el-Arnaût (Müessesetü'r-Risâle, 1421–2001), 25/413 (No. 16029).

¹⁷⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Ebû Habîb'il-Şeserî (Riyâd, 1436–2015), 21/223 (No. 39981).

¹⁷⁷ Abdullâh b. el-Mübârek, *el-Müsned*, nşr. Subhi'l Bedrî es-Sâmîrî (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1407–1431), "Fiten", 12 (No. 247).

¹⁷⁸ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 1/144, (No. 358).

Ahmed b. Hanbel rivâyetinde Ebû Bürde, Rebeze'ye giderek Muhammed b. Mesleme'ye, insanların arasına girmesinin, iyiliği emredip kötülükten menetmenin daha da iyi olacağı yönünde bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Muhammed b. Mesleme'de ona Hz. Peygamber'den şöyle duyduğunu belirtmiştir:

“Tahtadan bir kılıç edin ve serseri bir darbe sana isabet edinceye veya hayatına son verecek ölüm seni yakalayınca kadar evinde otur.” dedikten sonra Muhammed b. Mesleme, kaldığı çadırın direğine asılı tahtadan yapılmış bir kılıcı indirip parçalamıştır ve peşine de Hz. Peygamber'in buyruğunu aynen yerine getirdiğini ve bu tahtadan kılıcı da yanına insanları korkutmak için aldığını belirtmiştir.

Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel rivâyeti, İbn Mâce hadisi ile isnâd yönünden aynı ancak metin yönünden farklıdır. Ayrıca bu rivâyette tabiûndan olan Ebû Bürde'den sahabeye Muhammed b. Mesleme'ye onun uzlete çekilmesi yerine iyiliği yapıp kötülükten nehy etmesini tavsiye etmesi de dikkat çeken bir noktadır. Hadiste tahtadan kılıç lafzının sembolik bir ifade olduğu söylenebilir.

Ahmed b. Hanbel'de bulunan diğer bir rivâyette anlatıldığına göre Ebû Bürde, Muhammed b. Mesleme'nin yanına Rebeze'ye gidip ona tavsiye vermiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme, Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatır:

“İleride ayrılımlar, ihtilaf ve fitneler doğacaktır. Eğer böyle olursa sen kılıcını kır. Evinde otur ve (başkalarını caydıracak bir silah görünümünde olması için) tahtadan bir kılıç edin.” dedi.” Hadisin geri kalan kısmı, Muhammed b. Mesleme'nin tahtadan kılıç edinmesi ve Hz. Peygamber'in emrini yerine getirdiğini ifade etmesi yönüyle bir önceki hadisle aynıdır.¹⁷⁹

Ahmed b. Hanbel'in her iki rivâyetinde isnad aynı, metinleri ise farklıdır. Ayrıca senedde birer râvi farklıdır. Ahmed b. Hanbel'in ilk rivâyetinde Yezîd b. Hârun'un ve diğer rivâyetinde ise Müemmel'in (ö.206) Hammad b. Seleme'den hadisi işittikleri görülmektedir.

İbn Ebî Şeybe “Kitâbü'l-Fiten”de “men kerihe'l-hurûc fî'l-fitne ve't-teâvvuz minha” yani fitne zamanında başkaldırmanın veya insanların arasına karışmanın hoş görülmemesinin gerekliliğine dair bir bab başlığı açmıştır. Bu babta fitne, ayrılık ve

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/416 (No. 16030).

ihtilafların olacağı zamanda kılıcın kırılması ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Böylece İbn Ebî Şeybe de diğer Ehl-i Hadis gibi fitne ortamında başkaldırmanın doğru olmadığı görüşündedir.

Şuayb el-Arnaût'un (ö.1437/2016) da tespit ettiği üzere İbn Ebî Şeybe bu rivâyetin isnadında bir hata yapmıştır. Buna göre isnadda zikredilen Sâbit b. Zeyd'in, Ali b. Zeyd olması gerekir. Nitekim İbn Mâce de buradaki hatanın İbn Ebî Şeybe'den kaynaklandığını söylemiştir.¹⁸⁰ Zira İbn Ebî Şeybe bu isnadın doğrusunu Yezîd b. Hârûn(ö. 206/821) → Hammâd b. Seleme→ Ali b. Zeyd (ö.131/748) → Muhammed b. Mesleme şeklinde tahriç etmiştir.¹⁸¹

Bu bağlamda İbnü'l-Mübârek rivâyeti, metin yönüyle Ahmed b. Hanbel'in ikinci zikrettiğimiz hadisi ile aynıdır. İbnü'l-Mübârek senedi, İbn Mâce isnadıyla aynıdır.

Nuaym b. Hammâd'ın rivâyeti ise tüm tariklerden farklıdır. Buna göre Abdüssamed b. Abdilvâris (ö. 206)→Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)→Ebû Amr el-Kasmelî (ö?)→Bint Ühbân el-Gifârî (ö?)→ Hz. Ali→ Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî isnadı ile de tüm isnadlardan farklıdır. Bu tarik diğer isnadlara göre farklıdır. Bu rivâyette Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî de tıpkı Muhammed b. Mesleme gibi uzlete çekilmiştir. Bir önceki rivâyette Ebû Bürde'de olduğu gibi Hz. Ali de Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî'nin yanına giderek kendisine ve taraftarlarının arasına katılmasını istediğini söylemiştir. Dolayısıyla Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî “*Amcan ve dostun bana ileride fitneler, ayrılıklar ve ihtilaflar olacak. O gün geldiğinde kılıcını kır, evinde otur ve tahtadan kılıç edin.*” dediğini belirtmiştir. Bu minvalde Nuaym b. Hammâd rivâyeti hem sened hem de metin yönünden diğer hadislerle farklıdır. Metninde yalnızca “*ileride ayrılımlar, ihtilaf ve fitneler doğacak eğer böyle olursa sen kılıcını kır*” lafzının diğer hadislerle aynı olduğu bunun dışında kalan lafızlarının ise farklı olduğu görülmüştür. Hz. Ali, Sıffin Vakasından önce Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî'nin kendisine taraftar olmasını istediği için onun yanına gitmiştir. Bundan hareketle bu hadisin Sıffin Vakasından önce Hz. Ali taraftarlarının uzlete çekilenlere kendilerine katılma noktasında onları davet ettikleri esnada yaygınlık kazandığı söylenebilir.

¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 21/236 (No. 39981) 2. dipnot

¹⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 21/236 (No. 40022).

3.2.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi

Nuaym b. Hammâd hadisi hariç diğer senedlerde ortak olan râviler Hammâd b. Seleme ve Ebû Bürde'dir. Bu minvalde hadisin isnadında bulunan bu râviler hakkında bilgiler verilecektir. Tahtadan kılıç hadisi ve ortak ravileri hakkında bir sonraki başlıkta bilgiler verilecektir.

Rivâyetin ortak râvilerinden olan Hammâd b. Seleme ve Ebû Bürde hakkında Yahyâ b. Maîn ve diğer âlimlerin *sika* olduğu yönünde görüş beyan ettiği kaydedilmiştir.¹⁸² İbn Hibbân, Ebû Bürde'yi *es-Sikât* eserinde zikretmiş, İbn Sa'd ve diğer âlimler onun *sika* olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸³

Ebû Bürde Rebeze'ye giderek Muhammed b. Mesleme'ye, insanların arasına girmesinin, iyiliği emredip kötülükten men etmesinin daha iyi olacağı yönünde bazı tavsiyelerde bulunmasının hadisin irad/tahdis bağlamını ifade ettiği görülmektedir. Ebû Bürde rivâyetinde, bu olay üzerine Muhammed b. Mesleme, Hz. Peygamber'den duyduğu ilerde fitnenin olacağı hadisini zikretmiştir. Nitekim Ebû Bürde, Kûfeli ve tâbiûnların ikinci tabakasındandır.¹⁸⁴ Tabiûn tabakasından birisinin, sahabeye tavsiye vermesi dikkat çekici bir noktadır. Burada şuna dikkat çekmek isteriz. Hicrî birinci asrın ilk yarısında Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar olan dönemde bir sahabî "Resûlullah dedi" şeklinde söz söylediğinde "Sen bunu Allah Resûlü'nden işittin mi" sorusunun sorulması pek yaygın değildir. Ancak hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren tâbiûn neslinin sahabeye "işittin mi?" şeklinde soru sormasına daha çok rastlanılmıştır.¹⁸⁵ Bu minvalde tâbiûn neslinden birinin sahabîye tavsiye vermesi de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Fitne olaylarında güven ortamının daha çok arandığı söylenebilir. Dolayısıyla hadisin bağlamı, fitne olaylarının topluma nasıl yansıdığı hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle fitne kılıçların taşa vurulması hadisinin uydurma olduğunu söylememekteyiz. Yalnızca

¹⁸² Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf ez-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1413–1992), 4/51; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406–1986), 178.

¹⁸³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hint: Dâiratü'l-Maârifî'n-Nizâmiyyeti, 1326), 12/18.

¹⁸⁴ Zehebî, *en-Nübelâ*, 6/251–252.

¹⁸⁵ Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 208.

rivâyetin, fitne olaylarında taraf olma esnasında gündeme geldiği hadisin bağlamından anlaşılmıştır diyebiliriz.

Ayrıca Muaviye'nin hilafeti döneminde, hutbelerde Hz. Ali aleyhine beddua edilmesi emrine karşı çıkan Hucr b. Adî ve taraflarının, Ebû Bürde'nin de içinde bulunduğu dört kişinin huzuru bozma, Muaviye'yi tahtan indirme ve halkı isyana teşvik etmesi nedeniyle rapor verdiği bilinir.¹⁸⁶ Bundan dolayı Ebû Bürde'nin Muaviye taraftarı olduğu ve Sıffin Vakasına taraftar topladığı düşünülebilir. Bu minvalde onun Rebeze'ye giderek Muaviye'ye taraftar toplamak amacıyla Muhammed b. Mesleme'ye insanların arasına girmesinin, iyiliği emredip kötülükten men etmenin daha iyi olacağı yönünde bazı tavsiyelerde bulunduğu ihtimaller arasındadır. Muhammed b. Mesleme'nin ise taraftar olmak istemediği anlaşılmakta ve fitne döneminde kılıcın vurularak kırılması ve tahtadan kılıç edinilmesi rivâyetinin bu bağlam üzerine yaygınlık kazandığı söylenebilir. Muaviye taraftarlarının uzlete çekilenlere taraftar toplamak için emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkeri hatırlattıklarını ve Muaviye taraftarlarının bu konuda önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

İbn Ebî Şeybe eserinde senedde Sâbit b. Eslem el-Bünânî'nin (ö.127) ismini zikretmiştir. Sâbit b. Eslem el-Bünânî hakkında Yahyâ b. Maîn *Leyse bi şey* şeklinde görüş belirtirken âlimlerin çoğunluğu *sebt* ve *sika* şeklinde görüş belirtmişlerdir. İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında ondan bahsetmiştir.¹⁸⁷ Ayrıca Sâbit b. Eslem el-Bünânî'nin hadis rivâyet ettiği kişiler arasında Ebû Bürde bulunur.¹⁸⁸ Ondaki hadis rivâyet edenler arasında da Hammâd b. Seleme bulunur.¹⁸⁹

Nitekim yukarıdaki bahiste İbn Ebî Şeybe'nin isnadında Sâbit b. Zeyd olarak zikrettiği ismin hatalı olduğunu ve doğrusunun Ali b. Zeyd b. Cüd'ân olduğunu belirtmiştik. Ancak Ebû Bürde'nin kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın değil de Sâbit b. Eslem el-Bünânî'nin olduğunu tespit ettik.¹⁹⁰ Ayrıca Hammâd b. Seleme'nin hocaları arasında da Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ı tabakat

¹⁸⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/269.

¹⁸⁷ Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed İbn Hibbân, *Kitâbüs-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmûîn Han (Haydarabad: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1393–1973), 4/89; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/162.

¹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/63.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/82-83.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 12/18.

eserlerinde bulamadık. Onun hocaları arasında yer alan kişinin ise Sâbit b. Eslem el-Bünânî olduğu gördük.¹⁹¹ Bununla birlikte âlimlerin çoğunluğu, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın *zayıf* olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın hadis duyduğu ve hadis naklettiği kişiler arasında Hammâd b. Zeyd ve Ebû Bürde'ye de rastlayamadık.¹⁹²

Senedin ortak râvilerinden Muhammed b. Mesleme'nin sahâbe olmasından dolayı hayatı, tarihî olaylarla bir ilgisinin olup olmadığı konusunda bilgiler verilecektir.

Bu minvâlde rivâyeti Hz. Peygamber'den işiten ilk kişi, Muhammed b. Mesleme b. Hâlid b. Adiy b. Mücdeâ b. Hârise b. el-Hâris b. el-Hazrec b. Amr b. Mâlik b. el-Evs el-Ensârî, el-Evsî el-Hârisî'dir.¹⁹³ Kendisinden Sehl b. Ebû Hasme ve Misver b. Mahreme, Kabîsa b. Züeyb, Urve b. Zübeyr, Hasan-ı Basrî, Ebû Bürde el-Eş'arî ve A'rec gibi önemli sahâbî ve tabiîler hadis rivâyet etmiştir.¹⁹⁴

Muhammed b. Mesleme, Hz. Peygamber'in yanında seriyye ve gazvelere katılmış ve aynı zamanında Hz. Peygamber'in bazı seriyye ve gazvelere giderken onu, yerine vekil bırakmıştır.¹⁹⁵ Bunun akabinde halifeler döneminde Muhammed b. Mesleme'ye müfettişlik gibi önemli görevler verilmiş ve o da bu görevleri en adaletli bir şekilde yapmıştır. Özellikle Hz. Osman'a karşı isyan hareketlerinin çıktığı dönemde Hz. Ali ile birlikte isyan hareketlerinin bastırılmasında rol almıştır.¹⁹⁶ Nitekim isyancıların fitne hareketlerini devam ettirmesiyle de Hz. Osman şehit edilmiştir.¹⁹⁷ Bunun sonucunda fetihler durmuş ve fitne olayları iyice vukû bulmuştur.¹⁹⁸ Hz. Osman'ın şehit edilmesini takip eden dönemde Hz. Ali halife olduktan sonra Muhammed b. Mesleme, Hz. Ali'ye bey'at etmiştir. Ancak Hz. Ali'ye bey'at etse de önemli görevlerde bulunan halifeler döneminde kendisine verilen sorumlulukları yerine getiren Muhammed b. Mesleme'nin, Hz. Osman'ın şehit

¹⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 3/11-12.

¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 7/322-324.

¹⁹³ İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, 3/362.

¹⁹⁴ Zehebî, *en-Nübelâ*, 2/370.

¹⁹⁵ Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Ali Şîrî (Daru'l İhyaut-Turas'il Arabî, 1408/1988), 5/11.

¹⁹⁶ Abdülkerim Öner, "Bir Komutan ve Bir Müfettiş Olarak Muhammed b. Mesleme, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (02 Aralık 2020), 180-183.

¹⁹⁷ Yasin Kurnaz, *Muhammed b. Mesleme Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 54-76.

¹⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/198-213.

edilmesinden sonra artan fitne hareketlerinde özellikle Cemel ve Sıffin Vakalarına katılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla Muhammed b. Mesleme, tarafsız kaldığı gibi iyice artan fitne olaylarının akabinde Medine'nin bir köyü olan Rebeze'ye gitmiştir.¹⁹⁹ O fitne zuhur ettiğinde fitneden uzaklaşması gerektiğini ve Hz. Peygamber'in şöyle dediğini belirtmiştir: “-Ey Muhammed bununla Allah yolunda savaş. Müslümanların birbirlerini öldürmeye başladığını gördüğünde bu kılıcını kırıncaya kadar vur. Sonra dilini tut, avucunu yum. Sana ölüm gelinceye değin böyle kal.”²⁰⁰ Hz. Osman şehit edilip insanların başına söylenilen işler geldiğinde Muhammed b. Mesleme'nin çöle giderek uzlete çekildiği ve kılıcını bir kayaya vura vura kırdığı belirtilir.²⁰¹ Daha sonra tekrar Medine'ye döndüğü ve hicrî 43/663 yılında Medine'de vefat ettiği bilinir.²⁰² Muhammed b. Mesleme'nin uzleti tercih ettiği kılıcın taşla vurularak kırılması ile ilgili hadisin Cemel veya Sıffin Vakalarında yaygınlık kazandığı görülmüştür. Onun da bu olaylarda tarafsız kaldığı gözlemlenmiştir.

Bu hadiste bulunan “kişinin öldürülünceye kadar evinde durması” ve kılıcını Uhud Dağına vurarak kırması” cümleleri sembolik ve kinayeli lafızlardır. Âlimlere göre Müslümanın, canını koruması esastır ve ancak Müslümanlar arasında görüş farklılığı, kelâmî veya mezhebî bir ihtilaf çıktığında kargaşadan ve fitneden uzak durulması ifade edilmektedir. Bununla beraber “tahtadan kılıç” ifadesi de sembolik bir lafızdır. Buradan kastedilen mana ise iki Müslüman karşılıklı olarak kılıçlarıyla bir araya geldiğinde bunu durdurmak ve Müslümanların birbirini öldürmesine engel olmanın ifade edilmesidir.

Bu minvalde rivayetlerde Ebû Bürde'nin Rebeze'ye giderek uzlete çekilmiş Muhammed b. Mesleme'nin çadırında tahtadan kılıç kuşandığını görmesi ve Hz. Ali'nin Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî'nin yanına giderek kendi safında taraf olmasını söylediğinde, Ühbân es-Sayfî el-Ğifârî'nin tahtadan kılıç çıkarıp bununla katılabileceğini ifade etmesinde olduğu gibi her iki rivâyette de hadisin Cemel-Sıffin Vakalarının olduğu bir dönemde yaygınlık kazandığı görülür.

Ayrıca bu hadis, hicrî üçüncü asırdan itibaren sûfiler tarafından, çokça önemsenmiş ve bu hadislerden yola çıkarak tasavvufta “tahtadan kılıç” lafzı sembolik

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/360-365.

²⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6/234.

²⁰¹ Zehebî, *en-Nübelâ*, 2/369.

²⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/27-30.

bir mana kazanmıştır. Bu hadisi benimseyen sûfiler, fitne zamanında evlerine çekilerek Müslümanlar arasında uzlaştırıcı rol oynamışlardır. Hatta fitne döneminde evlerinde, üzerinde tahtadan kılıç bulundurmaya ifade eden hadisin yazılı olduğu tahtadan kılıç da bulundurmuşlardır. Bu kılıçlarla mesajlarını insanlara ulaştırmaya gayret gösteren sûfilerin tarikatler döneminde tahtadan kılıç kullanımında ciddi anlamda artma gözlemlenirken günümüze kadar da sembolik bir mana taşımaya devam etmiştir. Halen günümüzde müzelerde yukarıda bahsi geçen her iki rivâyetin hat sanatı ile yazılı olduğu tahtadan yapılmış kılıçların olduğu bilinir.²⁰³

3.3. Fitne Zamanında Sükûneti Muhafaza Etmek

İbn Mâce’de fitne döneminde sabır ve teenniyle hareket etmek babında zikredilen bir diğer hadis Müslümanlar arasında kargaşa olacağı ve bu dönemde fitnenin önüne geçilmesi maksadıyla tahtadan kılıcın tavsiye edildiği rivâyet, konumuzun devamı olması açısından şu şekilde geçmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عَيْسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَيْدٍ، مُؤَدِّنُ مَسْجِدِ جُرْدَانَ قَالَ حَدَّثَنِي عَدِيْسَةُ بِنْتُ أَهْبَانَ، قَالَتْ لَمَّا جَاءَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ هَاهُنَا الْبَصْرَةَ دَخَلَ عَلَى أَبِي فَقَالَ يَا أَبَا مُسْلِمٍ أَلَا تُعِينُنِي عَلَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ قَالَ بَلَى . قَالَ فَدَعَا جَارِيَةً لَهُ فَقَالَ يَا جَارِيَةُ أَخْرِجِي سِنِّي . قَالَ فَأَخْرَجَتْهُ فَسَلَّ مِنْهُ قَدَرٌ شِبْرٍ فَإِذَا هُوَ خَشَبٌ فَقَالَ إِنَّ خَلِيلِي وَابْنَ عَمِّكَ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَهْدَ إِلَيَّ إِذَا كَانَتِ الْفِتْنَةُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فَاتَّخِذْ سِيفًا مِنْ خَشَبٍ فَإِنْ شِئْتَ خَرَّجْتُ مَعَكَ . قَالَ لَا حَاجَةَ لِي فِيكَ وَلَا فِي سِيفِكَ

İbn Mâce “Muhammed b. Beşşâr (ö. 252)→ Safvân b. İsa (ö. 208) → Abdullah b. Ubeyd(ö. ?) → Udeyse bint Ühbân(ö. ?)” isnâdıyla nakletmiştir. (Babası rahatsızlandığı için yanına gelen) Udeyse bint Ühbân, Basra’ya gelen Hz. Ali’nin Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî (ö. 32/652)’nin yanına uğrayarak kendi tarafına katılmaya davet ettiğini işitmiştir. Babası, cariyesinden kılıcını getirmesini istemiştir. Kılıcı kınından çıkaran Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî, Hz. Ali’ye der ki:

“Benim dostum ve amcanın oğlu Resûlullah bana; İleride fitne ve tefrika olacaktır, bu olduğu zaman kılıcını kır ve kendine tahtadan bir kılıç edin” buyurmuştur. Bu yüzden tahtadan bir kılıç edinen Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî, bu kılıçla

²⁰³ Abdurrahim Alkış, “Tasavvufta Tahta Kılıç Sembolizmi”, *Van İlahiyat Dergisi* 9/15 (2021), 105-122.

Hız. Ali'nin safına katılabileceğini belirttiyse de Hız. Ali ona ve kılıcına ihtiyacı olmadığını ifade ederek oradan ayrılmıştır.²⁰⁴

İbn Mâce'de "et-tesebbüt fi'l-fitne" fitne döneminde dikkatli davranılması babında zikredilen bu hadisi, Tirmizî "Kitâbü'l-Fiten"inde²⁰⁵ ve Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde²⁰⁶ Udeyse bint Ühbân kanalıyla merfû-muttasıl olarak aktarmıştır.

Aynı rivâyeti Tirmizî, Ali b. Hucr (ö. 244/858-59) → İsmâil b. İbrâhîm (İsmâil b. Uleyye) (ö.193) → Abdullah b. Ubed (ö. ?) → Udeyse binti Ühbân (ö.?)'den nakledilen hadisi "mâ câe fi ittiâzi seyf min haşeb mine'l-fitne" yani çatışma zamanlarında tahta kılıç taşımakla ilgili söylenenler babında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel de fitne zamanında tahtadan kılıç edinmenin tavsiye edildiği aynı hadisi Ravh (ö. 205/820) → Abdullah b. Ubeyd Dîlî → Udeyse binti Ühbân isnâdıyla zikretmiştir. İbn Mâce ve Tirmizî bu hadisi, fitne döneminde dikkatli davranmak ve çatışma zamanında tahtadan kılıç edinme konu başlığı açarak Ehl-i Hadis'in fitnede başkaldırmamak ve silahlanmamak fikirlerini yansıtmışlardır. Bu hadisin Sıffin Vaka'sından önce yaygınlık kazandığı söylenebilmektedir. Hız. Ali'nin halifeliğine bey'at edilmemesi üzerine, otoritesini sağlamak için önemli kişilerden destek almak adına taraftar topladığı bu rivâyette görülmüştür. Ayrıca Cemel Olayı'nda çok sayıda sahâbenin kaybından dolayı Hız. Ali, Sıffin Vaka'sından önce kendi tarafını sayıca güçlendirmek için taraftar topladığı da düşünülmüştür.

3.3.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi

Abdullah b. Ubeyd, Udeyse bint Ühbân b. Sayfî el-Gıfârî ve Ühbân b. Sayfî el-Gıfârî senedlerin ortak râvileridir. İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında adı geçen Abdullah b. Ubeyd, Basra'lı ve Hardân Mescidi'nin müezzini'dir.²⁰⁷

Sahabî Ühbân b. Sayfî el-Gıfârî'nin kızı Udeyse bint Ühbân b. Sayfî el-Gıfârî, tâbiûndandır. O, babasından ve Hız. Ali'den hadis nakletmiştir. Kendisinden de Abdullah b. Ubeyd hadis nakletmiştir. İbn Hacer onun *makbûl* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Basralı ve *sika* bir râvidir.²⁰⁸

²⁰⁴ İbn Mâce, "Fiten", 10 (No.3960).

²⁰⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 33 (No. 2203).

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, 34/270 (No. 20670).

²⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/37.

²⁰⁸ Mansur Ali Nâsif, *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl* (İstanbul: Mektebetü Pamuk, 1961), 12/738; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 35/240; İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 4/682.

Ebû Müslim künyesiyle meşhûr Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî'nin bilinen tek rivâyeti, fitne döneminde tahtadan kılıç kuşanılmasının ifade edildiği hadistir. Kendisinden kızı, hadisi nakletmiş ve hadis kaynaklarında tahric edilmiştir. Ühbân b. Sayfî, Basra'da yaşamış ve Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Basra'da vefât etmiştir.²⁰⁹

Ühban b. Sayfî el-Ğifârî, Cemel ve Sıffin Vakalarına katılmayıp tarafsız kalan bir sahabîdir. Rivâyette gerçekleşen tarihî olayda Hz. Ali Sıffin Vakası'ndan önce özellikle önemli sahabîleri kendisine destek olmaları için onları, tarafına davet etmiştir. Ühban b. Sayfî el-Ğifârî'nin Hz. Ali'nin taraftar olma isteğine Peygamber'den naklettiği fitne döneminde tahtadan kılıç kuşanılması hadisi ile cevap vermiş ve tarafsızlığını tahta kılıcı da göstererek anlatmıştır. Tahtadan kılıç ile Müslümanların birbiriyle savaşmamasını da istediği anlaşılmaktadır. Bundan hareketle Hz. Peygamber'den işittiği hadis sebebiyle tarafsızlığı tercih eden Ühban b. Sayfî el-Ğifârî'nin aynı zamanda siyasî sebepleri de buna dâhil ettiği ihtimaller arasındadır. Bu konuya işâret eden doğrudan kaynak bulunmasa da Ühban b. Sayfî el-Ğifârî, Hz. Osman'ın haksız yere şehit edildiğini ve onu şehit edenlerin ise cezalandırılmasını istediği için Hz. Ali'nin tarafına katılmamıştır. Çünkü Hz. Osman'ı öldürenler belirli bir şahıs olmadığı gibi Hz. Ali'nin taraftarları arasında bulunan âsîler grubuydu. Bu âsîlerden oluşan bu taraftar kitlesi Hz. Ali'yi halifelige getirmişti. Bundan dolayı Ühban b. Sayfî el-Ğifârî, Hz. Ali'nin taraftarı olmadığı gibi Cemel-Sıffin Vakalarına da tarafsız kalmıştır. Ühban b. Sayfî el-Ğifârî'nin tarafsızlığının nedeninin Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılmasını istemiş olabileceği düşüncesini desteklemektedir.²¹⁰

Bilindiği üzere Cemel Vakasında Müslümanların bir kısmı Hz. Ali ve tarafları, bir diğer bölümü de Hz. Aişe ve tarafları şeklinde ayrılmıştır. Her iki sahâbe de önemli kişilerin desteğini alarak karşı karşıya gelmiştir. Cemel olayından bir yıl sonra Sıffin Vaka'sında da müslümanların bazıları Hz. Ali tarafındayken bazıları da Hz. Muaviye'nin yanındaydı. Bunun yanında her iki gruba da katılamayanlar yani bu iki olayda da tarafsız kalan sahâbîler de bulunmaktaydı. Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî, kendi

²⁰⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî Temyîzi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/290; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/385.

²¹⁰ Sinan Tunç, *Cemaat ve Tefrika ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 95.

fikrine yönelik tavrını sürdürürken Hz. Peygamber'den işittiği rivâyeti de bu coğrafyada hadiseler neticesinde ifade etmiştir. Hadisin bağlamında cariyenin kınından çıkardığı tahtadan kılıç sembolü ile Ühbân es-Sayfi el-Ğifârî, Müslümanlar arasında cereyân edecek olan savaşın çözüm olarak görmediği de ifade edilmektedir.

Tüm bunlardan hareketle ortak râviler Basra'lıdır ve hadisin cereyân ettiği ortam da aynı zamanda Basra'dır. Basra, Cemel Vakasının yaşandığı ve tarihî olaylara tanıklık etmiş bir şehirdir. Ayrıca Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan yoğun fitnelerin yaşandığı bir zaman diliminde hadisin gündeme geldiği görülür. Hz. Ali Basra'ya gittiğinde diğer bir sahâbi Ühbân b. Sayfi el-Ğifârî'nin yanına uğramıştır ve kendisine tâbî olmasını istemiştir. Bundan ötürü Sıffin Vakasından önce Basra'lı râvilerin de hadisi nakletmesinden de anlaşıldığı üzere hadis gündeme gelmiş ve yaygınlık kazanmıştır denilebilir. Nitekim tarihî olayların olduğu bir zaman dilimidir.

Müslümanlar arasında fitne olacağı dönemde tahtadan kılıcın tavsiye edildiği rivâyette kastedilen savaştan kaçınmaktan kinâyedir.²¹¹ Bununla beraber Müslümanlar ihtilafa düşer ve neticede birbirleriyle savaş noktasına kadar gelirse, yapılması gereken bu savaşın önüne geçmektir. Hz. Peygamber de “odundan kılıç edinmek” tavsiyesiyle savaşmamayı ifade etmiştir.²¹² Bazı âlimlere göre fitne döneminde tahtadan kılıç edinmenin savaştan kaçınmanın yanı sıra fitne olaylarına karışmamak olduğu da belirtilmiştir.²¹³

Müslümanlar, “tahtadan kılıç edinmek” şeklinde kendini gösteren kinâyeli lafızla sükûneti ve huzuru muhafaza etmeye teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber'in Müslümanlar arasında cereyân edecek olaylarda uyarılarının olması pek tabîidir. Ve bu uyarılardan bir tanesi de sembolik bir lafız içeren “tahtadan kılıç edinmek” hadisi olduğu görülür. Tahtadan kılıç edinmekten kastedilen sükûneti muhafaza etmeye çalışmak ve silahı sorunların çözümünde asıl unsur olarak görmemektir. Fitne döneminde sosyal ve siyasal karışıklıkların fevrî hareketlerden uzak sükûnete

²¹¹ Muhammed Emin Hererî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, (Suûdî Arabîyye: Dâr'ul-Minhâc, 1439-2018), 23/374.

²¹² Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Emîr San'ânî, *et-Tenvîru Şerh 'ul-Câmiu's-Sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed (Riyâd: Dâru's-selâm, 1432-2011), 2/191.

²¹³ Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-aḥveẓî bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrût: Dâr'ul-Kütub'ul-İlmî, ts.), 6/370.

dönüşebilmesi için tahtadan kılıç edinilmesi de ön olana çıkmaktadır. Ancak bu durum kişilerin üzerine düşen sorumlulukları yapmamasını ifade etmemektedir.²¹⁴ Yani Müslümanlar arasında fitne baş gösterdiğinde Müslümanlar arasında zararsız olunması, sükûnetten uzak ancak sorumluluk alınarak olaylara karşı davranış içerisinde olunması daha doğru olacaktır.

3.4. Fitne Günlerinde Toplumdan Uzaklaşmak

İbn Mâce’de “Kitâbü’l-Fiten” bölümünde “babu’l-‘uzle”de bulunan en hayırlı Müslümanın, dinini fitnelerden korumak için toplumdan uzaklaşarak kırsal kesimde yağışlı bölgelerde davar güden kimselerden olması gerekliliği ifade edilen hadis incelenecektir.

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيِّ،
عَنْ أَبِيهِ

أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ
الْمُسْلِمِ عَنَمٌ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ، وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفْرُ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ

İbn Mâce “Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 248/863)→ Abdullah b. Nümeir el-Hemedânî el-Hârifî (ö. 199)→ Yahyâ b. Saîd b. el-Ensârî (ö. 143/760)→ Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Sa’sa’a (ö.136)→ Ebîhi (Abdurrahman b. Ebû Sa’sa’a el-Ensârî) (ö. ?)→ Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)”den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber:

“Müslümanın dinini fitnelerden korumak üzere en hayırlı malının dağ başlarında ve yağış olan sahâlarda güttüğü davarlardan ibaret olacağı zaman yakındır.” buyurmuştur.²¹⁵

Bu minvalde İbn Mâce hadisinin Mâlik b. Enes,²¹⁶ İbnu’l-Mübârek,²¹⁷ İbn Ebî Şeybe,²¹⁸ Ahmed b. Hanbel,²¹⁹ Ebû Dâvud’ta²²⁰ birer tarikte, Nuaym b. Hammâd’ta²²¹

²¹⁴ Şule Soyal Şenol, *Kadın Tâbiû Râvilerin Hadis İlmindeki Yeri* (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), s.399.

²¹⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 13 (No. 3980).

²¹⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta’*, thk. Muhammed Fuâd el-Abdül-Bâkî (Beyrût: Dâru İhyâ’it-Turâs’il Arabî, 1406–1985), “İsti’zân” 16.

²¹⁷ Mübârek, *el-Müsneid*, “Fiten”, 27 (No. 261).

²¹⁸ Ebû Bekr es-San’ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîb er-Rahmân el-Âzmî (Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403–1983), 21/194.

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 17/483 (No. 11391).

²²⁰ Ebû Dâvud, “Fiten”, 4 (No. 4267).

²²¹ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü’l-Fiten*, 1/92 (No. 217).

üçer tarikte ve Buhârî’de²²² beş tarikte Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir.

İbn Mâce’nin “Fiten”inde “babu’l-‘uzle”de zikrettiği fitnede kişinin dinini korumak üzere davar gütmeye yani toplumdan uzaklaşarak tarımsal işlerle uğraşmanın ifade edildiği hadisi Mâlik b. Enes, “İsti’zân” izin babında ve İbnu’l-Mübârek ise “Fiten” bölümünde aynı metin ve aynı sened zinciri ile zikretmiştir. Aynı hadisi Ebû Dâvûd “Fiten” kısmında “mâ yurahhas fihi mine’l-bedâve fi’l-fitne” yani fitne sırasında bedeviliğe geçilmesine ruhsat verilmesi babında tasnif etmiştir. Ebû Dâvûd’un bu tasnifindeki hedefi, fitneyi durdurmaya gücü yetmeyenlerin, fitneden uzak durması şeklinde anlaşılabilir.

Nuaym b. Hammâd ilk rivâyeti, en hayırlı Müslümanın fitnelerden dinini korumak için kırsal kesimlerde ve yağışlı bölgelerde davar güden kimselerden olması gerekliliği hadisini “mâ yustehabbu min hiffeti’l-mâl ve’l-veled fi’l-fitne ve mâ yüstehabbü yevmeizin mine’l-mâl ve ğayri zâlik” yani fitnede evlat, maldan ve bunun dışındakilerden de uzak durmanın gerekliliği babında, İbn Mâce rivâyetiyle aynı isnadla zikretmiştir. Nitekim bazı âlimlerimize göre dünya malı, insanı dünyevîleşmeye sevkeder. Bu minvalde hadis kaynaklarımızda malın fitne olduğu ile ilgili bab başlığı²²³ veya hadisler²²⁴ bulunur. Bu bağlamda Nuaym b. Hammad’ın da kitabına fitne zamanında maldan ve bunun dışındakilerden de uzak durmanın gerekliliği babı tasnif etmesi, içinde uzlet hadisini zikretmesi ve bu babın uzlet konusunu da içermesi bakımından önemlidir. Buna göre bab başlığında bulunan insanın malından hiffet etmesi aslında kinayeli bir lafızdır. Yani malın azlığı, hafifliği ve dünya işlerinden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Bab başlığından, toplum içinde yaşarken fitnelere karışmaktansa bu ortamdan uzaklaşarak tarım arazilerinin olduğu bölgelere giderek mal edinmenin daha hayırlı olduğu kastedilir. Buna göre klasik hadis kaynaklarında “Fiten” bölümlerinde mal fitnessi adı altında bab başlıklarının açılması da Ehl-i Hadis’in görüşünü yansıttığı söylenebilir. Nitekim onlara göre mal dünyevîleşmeye sebeptir denilebilir.

²²² Buhârî, “İmân”, 12 (No.19).

²²³ İbn Mâce, “Fiten”, 18.

²²⁴ Tirmizî, “Zühd”, 26 (No. 2336).

Bu minvalde Nuaym b. Hammâd'ın diğer rivâyetleri, en hayırlı Müslümanın fitnelerden dinini korumak için dağ başlarına veya yağışlı bölgelerde davar güden kimselerin olacağı hadisini aynı zamanda kitabında “ma'kılü mine'l-fiten” yani fitnede sığınılacak yerler babında da iki hadis olarak yer almaktadır.²²⁵ Ehl-i Hadis'e göre din, iman anlamına gelir. Bu minvalde kişinin imanını koruması için fitnede sığınacağı yerlere gitmesi daha hayırlı bir davranış olacaktır. Toplumun dışında bulunan tarla arazileri ve çiftçilik yapmak gibi uğraşlar, boş durmamak ve çalışmak amacıyla en uygun yerlerdir. Ayrıca mal biriktirmeyi arzulayanlar için fitneden uzak durmayı da sağlayan en güvenilir ve en sığınılacak mekanlardır. Buradan hareketle bu bab ile bu hadislerin tasnif edilmesi Ehl-i Hadis'in iman-amel bütünlüğünü yansıtmaları açısından önemlidir.

İbn Ebî Şeybe “men kerihü'l-hurûc fi'l-fitne ve't-teâvvuz minha” yani fitne zamanında başkaldırmanın hoş karşılanmaması gerekliliğine dair açtığı babda ayrılık ve ihtilafların olacağı zamanda kılıcın kırılması ile ilgili rivâyetlere yer verdiği gibi aynı zamanda Müslümanın fitnelerden dinini korumak için tarla arazilerine veya yağışlı bölgelerde koyun otlatan kimselerin olacağı hadisine de yer vermiştir. İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel eserlerinde, diğer tariklerde olduğu gibi aynı metin ve sened ile rivâyetlere yer vermişlerdir.

Buhârî'nin *es-Sahih* eserinde farklı bab başlıklarının altında beş tarikte geçmekte olan rivâyette Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'den şöyle işitmiştir:

“Müslümanın en iyi malının koyunlar olması yakındır. Onları dağ başlarında ve sulak arazide otlatarak, böylece dinî yaşantısını fitneden koruyabilecektir.” hadisini Buhârî “İman” bölümünde “mine'd-dîni el-firâr mine'l-fiten” yani fitnelerden kaçmanın dinden olduğu konu başlığı ile belirtmiştir. Fitne döneminde toplum içerisinde bulunan Müslümanların, dinini yaşama gayretleri sıkıntıya düşebilir. Çünkü fitne kapsayıcı olduğundan toplumda yaşayan her ferdi içine alır. Bu ihtilaflarla meşgul olan kişi dininden uzaklaşmış olacaktır. Böylesi toplumda, kişinin var olan düzenini terk edebilmesi için onun imanı ile amelinin aynı doğrultuda olması gerekir. Dinini kaybetmekten endişe edenler için uzlet hem faziletli bir tutum hem de bir çözüm olarak görülmektedir. Bu minvalde Ehl-i Hadis'e göre din aynı zamanda iman

²²⁵ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 1/256-257 (No. 723, 726).

anlamına gelir. Dolayısıyla Buhârî'nin fitnelerden kaçmanın dinden olduğu konu başlığında, Ehl-i Hadis'in iman ile amel bütünlüğü görüşünün yansımasını görmek mümkündür diyebiliriz.

Buhârî “Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebî Sa'saa → Ebîhi (Abdurrahmân b. Abdullah b. Ebî Sa'saa)→ Ebû Saîd el-Hudrî” isnadıyla gelen kişinin fitnede en hayırlı malının koyun olacağı hadisi, “Bed'ü'l-halk” bölümünde tasnif etmiştir. Bu bölümde Allah'ın mahlûkların yaratıcısı olduğu, yıldızın, güneşin yaratılması, cennet ve cehennemim yaratılış özelliklerinin ifade edildiği hadisler bulunur. Bu konuların arasında “hayru mali'l-müslim ğanemun yetbe'u biha şe'afe'l-cibâl” yani Müslümanın malının en hayırlısı, bir koyun sürüsüyle dağların yamaçlarını takip etmesi adlı bab başlığı açmıştır.²²⁶ Bu başlık Buhârî'nin tasnif yöntemlerinden rivâyet-bab başlığının uyumluluğuna bir örnektir. Buradan hareketle fitnede kişinin imanını korumak için toplumdan uzaklaşması ve tarımsal işlerle meşgul olması hadisini, Buhârî'nin iman konusunu ilk yaratılış görüşüyle bağdaştırdığı görülür.

Buhârî, Müslümanın kendini fitnelerden korumak üzere kırsal arazilere gidilmesi gerektiğine dair hadisi “Fiten” bölümünde fitne sırasında (fesad yeri olan şehirlerden uzaklaşarak) çöl Araplarıyla yaşamak babına yerleştirmiş babın ismini de hadisten aldığı görülmüştür.²²⁷ Bu bağlamda bab başlığı ile hadisin uyumu vardır. Onun bu tercihi ile bab başlığı, hadis hakkında bilgi vermektedir.

Buna ek olarak Buhârî'nin aynı hadisi “er-Rekâik” bölümünde “el-'uzle râhat min hulleti's-sûi” kötü insanlardan uzak durulmasının iyi olacağı babında tasniflemiştir.²²⁸ Buradan da uzletin tasavvufî manasının olduğunu kişinin ahlakını güzelleştirmesi için buna zarar veren ortamdan uzaklaşması gerektiği ifade edilmiştir. Buhârî'ye göre hadis, kötülüklerden uzaklaşmak ve kişinin kendisini fitnelerden korumak için zühdî bir yaşamı tercih etmesi ile uzletin daha faziletli olduğu görüşü görülmektedir.

Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Sa'saa'nın koyunları çok sevdiğini ve çobanlarına iyi davrandığını görmüştür. Koyunlara iyi bakmasını ve hastalıklarını tedavi etmesini söyledikten sonra Hz. Peygamber'den fitnelerden korunmak üzere tarla arazilerinde

²²⁶ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 14 (No.3300).

²²⁷ Buhârî, Fiten”, 14 (No. 7088).

²²⁸ Buhârî, “Rikâk”, 34 (No. 6495).

koyun gütme günlerinin geleceği hadisini işittiğini haber vermiştir.²²⁹ Görüldüğü gibi rivâyet, sebep-i irâd bakımından Buhârî'nin diğer hadislerinden ve diğer tüm tariklerden farklıdır. Aynı zamanda bu hadisi Buhârî, “âlâmâtî'n-nübüvve fi'l-İslâm” yani İslâm'da nübüvvetin alâmetleri bab başlığında tasnif etmiştir. Bu bağlamda Buhârî'nin kelim ile hadis arasında bir ilişki kurduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ona göre Hz. Peygamber'in gelecek hakkında haberler vermesi O'nun peygamberliğinin alâmetlerindendir. Ve yine Buhârî'nin bab başlığını tasnif etme yöntemi ile Ehl-i Hadis'in nübüvvet görüşünü yansıttığı söylenebilmektedir.

Buna ek olarak kişinin dinini korumak üzere tarla arazilerine giderek yalnızlığa çekilmesini ifade eden rivâyet diğer hadis kaynaklarında İbn Ebü'd-Dünyâ,²³⁰ el-Hattabi,²³¹ el-Gazâlî²³² ve el-Münzirî²³³ gibi âlimlerin eserlerinde fitne döneminde yalnızlığın teşvik edildiği ve yalnızlığın daha faziletli olduğu konu başlıklarında zikredildiği görülmektedir.

İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-'Uzle ve'l-infirâd (el-İnfirâd)* eserinde “hayr mâl'il-müslim” başlığı altında müslümanın en hayırlı malının onu fitne döneminde toplumdan uzaklaşması ile onun dinini koruyan mal olarak zikretmiştir. Bu yönüyle İbn Ebü'd-Dünyâ, müslümanın en hayırlı malının onu fitnelere dahil olmaktan koruyan varlık olduğu görüşündedir.

el-Hattabi *el-Uzle* eserinde dinini korumak için toplumdan uzaklaşılması ile ilgili hadisi zikretmiştir. Ona göre uzlet, küfür ve putperest bir topluluğun içinde yaşayan Ashab-ı Kehf'in durumu gibidir. Ashab-ı Kehf, batıl inanç sahipleri arasından uzaklaşarak mağaraya sığınmışlardır. Bu yönüyle onlar kendi dinlerini korumuştur ve bundan dolayı Allah, salihlerin arasında onların adını yüceltmıştır. Dolayısıyla Hattabî'ye göre uzlet, kişinin dinini koruması için toplumdan ayrılmasını ifade eden bir davranış olduğu görülmektedir.

el-Gazâlî'nin *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* eserinde “Kitâbü'l-âdab ve'l-'uzle” konusu altında fitne döneminde toplumdan uzaklaşmanın gerekliliğine dair rivâyeti

²²⁹ Buhârî, “Menâkıb”, 22 (No. 3600).

²³⁰ İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-'Uzle ve'l-infirâd*, 21-22.

²³¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâb, *Meâlimü's-Sünen ve hüve Şerh'üs-Sünen-i Ebû Dâvûd* (Halep: Matbûat-ı el-İlmî, 1351-1932), 10.

²³² Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/232.

²³³ Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb*, 3/295.

zikretmesiyle kişinin dinini korumasının önemine vurgu yapmıştır. el-Münzirî'nin *et-Tergîb ve't-terhîb* eserinde ise uzletin teşvik edilmesi konu başlığı altında uzlet ile ilgili hadisi zikrederek toplumdaki fitnelerin ve yanlışların yaygın olduğu zamanlarda, kişinin dini koruyabilmesi için toplumdan uzaklaşmasının teşvik edildiğini ifade etmiştir.

3.4.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Müslümanın kendini fitnelerden korumak üzere toplumdan uzaklaşması hadisinde ortak râviler Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî, Abdurrahman b. Ebu Sa'saa el-Ensârî ve Ebû Saîd Hudrî'dir.

Buna göre Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî'nin asıl adı Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Sa'saa'dır ve Medine'de yaşamıştır. Ancak onun nerede vefat ettiği bilinmemektedir. el-Mâzînî el-Hazrecî el-Ensârî el-Medenî lakapları ile anılan güvenilir bir râvidir. İbn Hacer el- Askalânî ondan *sika* şeklinde bahsetmiştir. Mansur'un hilâfeti öncesinde vefat etmiştir.²³⁴

Abdurrahman b. Ebu Sa'saa el-Ensârî asıl adının Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Haris b. Ebu Sa'saa olduğu bilinir ve Medine'de yaşamıştır. İbn Hibban onu, *es-Sikât*'ında tabiîn tabakasından olduğunu zikretmiştir. İbn Hacer el-Askalanî, onun hakkında *sika* şeklinde bahsetmiştir.²³⁵

Sahâbe, Hz. Peygamber'in sözlerini ilk işiten kişiler olduğundan dolayı onların tarihî olaylardaki tavırları hakkında bilgiler verilecektir. Ebû Saîd Hudrî'nin Cemel ve Sıffin Vaka'larına katılıp katılmadığı veya toplumu etkileyen hadiselerde nasıl tutum sergilediği konusunda bilgiler verilecektir.

Ebû Saîd Hudrî'nin asıl adı Sa'd b. Malik b. Sinan el- Ensârî el-Hazrecî'dir. Sahâbenin fıkıhçılarındandır. Çoğunlukla fıkıh ile ilgili hadisleri rivâyet etmiştir. Bunun yanında fiten ile ilgili hadisleri de rivâyet etmiştir.²³⁶

Ebû Saîd Hudrî, Hz. Peygamber ve sahabeler topluluğundan çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Sahâbîler ve tabiîlerden çok sayıda kimse ondan hadis rivayet etmiştir. Hz. Peygamber hayattayken o, faziletli sahâbedendir. Hz. Peygamber'in vefâtından

²³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 6/209; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/209.

²³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 5/294; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/216.

²³⁶ Zehebî, *en-Nübelâ*, 3/168-172.

sonra ise Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Ali'nin hilafeti, Cemel-Sıffin Vakaları, Harre Vakası, Haccâc b. Yûsuf ile Abdullah Zübeyr'in karşı karşıya gelmesi ve Kerbela olayı gibi tarihî olaylara tanıklık etmiş bir sahâbîdir.²³⁷

Vakidî'ye göre Ebû Saîd el-Hudrî, Medîne'de yaşamış ve yine Medine şehrinde hicretin yetmiş dördüncü senesinde vefat etmiştir. Zayıf bir rivayete göre ise hicretin altmış dördüncü senesinde vefat etmiştir.²³⁸

Râvilerin hayatları ve yaşadıkları tarihî olaylar hadis bağlamı hakkında fikir vermektedir. Bu bağlamda hadisin metnini incelerken bir hadisin metninin içinde doğduğu kültürel, siyasal ve sosyal çevre de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü metnin doğru anlaşılması yönünde bu unsurlar hadisin bağlamını oluşturur. Bundan dolayı hadisi aktaran râvilerin Medine şehrinde yaşamış olmaları önem kazanmaktadır. Coğrafya, hadisin bağlamı hakkında bilgi verirken ve hadisin doğru anlaşılmasını da sağlamaktadır. Medine, Hz. Peygamber döneminde ilmin, eğitimin, Kur'an'ın merkezi ve Hz. Peygamber'in idareciliğinin merkezi olmasıyla çok önemli bir konuma ev sahipliği yapmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfetin merkezi olmuştur. Ancak daha sonra özellikle Hz. Osman'ın Medine'de şehit edilmesinden sonra hilâfetle ilgili oluşan problemler de bu şehri etkisi altına almıştır.²³⁹ Fitnelerin bu denli ciddi bir şekilde Medine şehrinde yaşanmasının hadisin doğduğu coğrafya olması bakımından hadis hakkında bilgiler verebilmektedir.²⁴⁰ Abdurrahman b. Ebû Sa'saa el-Ensarî, Abdullah b. Abdurrahman el-Ensarî ve Ebû Saîd el-Hudrî hem vefat tarihleri hem de Medine şehrinde yaşamış oldukları göz önüne alınırsa râvilerin görüşmüş oldukları ve bu nedenle hadisin aynı kültür ve aynı bölgesel ortamda yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür.²⁴¹ Her üç râvinin yaşadığı kültürel, siyasal ve sosyal bölge aynıdır. Bundan dolayıdır ki bütün hadislerin metinlerinde büyük oranda uyum gözükmektedir. Aynı coğrafyada yaşamaları, hadisin zincirinde, aile isnadı olması ve hoca-talebe ilişkisi bakımından vefat tarihleri

²³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. Matbaatu's Saâde), 9/6; 8/163.

²³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. Matbaatu's Saâde), 9/4.

²³⁹ Nebi Bozkurt, "Medine", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/307-308.

²⁴⁰ Nurullah Agitoğlu, "Hadîste Bağlam İnşası", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/5 (2013), 134-137.

²⁴¹ İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, 5/13.

birbiriyle uyumlu olması hadisin senedini kuvvetlendirmiştir. Alimlere göre senedde bulunan râviler Medine’de yaşamıştır ve güvenilirlerdir.

Müslümanın kendini fitnelerden korumak üzere tarla arazilerine davar gütmeye çekilmesine dair hadise İslam âlimleri şerh kitaplarında yer vermişlerdir. Şafîî ve diğer âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre hastaları ziyaret etmek, cenazelere taziye gitmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, doğruluk ve takvada yardımlaşmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, bayram ve cuma namazlarına katılmak gibi toplumsal sorumlulukları yerine getirmenin ve toplumla bir arada yaşamanın yalnızlığın yerine daha faziletli olduğunu vurgulamışlardır. Hatta fitneye ve fitnenin kötülüklerine müdahil olmadan toplum içerisinde yaşayabilecek kişilerin ilim ve zühd ehli insanların olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda kişinin fitne günlerinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gereklidir. Ancak kişi, bu ortamda bu sorumluluğu yerine getiremeyecek ve fitneye müdâhil olma ihtimâli var ise fitneden uzlete çekilerek tarla arazilerinde kendi hâlinde koyun gütmelidir.

Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1451)’ye göre ise insanın içinde bulunduğu toplum, onu fitneye müdahil olmaya sevk ediyorsa fitneden ve günahlardan uzaklaşmak için toplumdan uzak durulabilir. Buna örnek olarak seleften Seleme b. Ekvâ gibi fitnede uzleti tercih eden sahâbîlerin olduğunu belirtir.

Rivâyette, fitne ortamında güvenli yerler olması nedeniyle tarla arazileri tavsiye edilmiştir. Hadiste, artan bir mal varlığı olması nedeniyle koyun gütmek önerilmiştir.²⁴² Çünkü insanda mal sevgisi bulunur. İnsanın toplumda elde ettiği mal varlığını bırakıp başka bir yere gitmesi çok zordur. Bundan dolayı koyun artışı olan bir mal olduğundan insana cazip de gelecektir. Burada koyun gütmenin tavsiye edilmesi fitneye dâhil olmaktansa kişiyi gûnahtan veya fitneye müdahil olmaktan korumaktır. Buradan hareketle âlimler, fitnede kişinin üzerine düşen görevi yapması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak fitneye bulaşma ihtimali olan kişiler, fitneye müdahil olmaktansa uzlete çekilmelidir. Buna ek olarak Şihâbüddin el-Kastallânî’ye

²⁴² Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Umdetü’l-Kârî şerhi Şahîh-i Buḥârî*, nşr. Muhammed Münîr ed-Dimeşkî (Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, 1431), 1/163-164.

göre fitne döneminde uzlete çekilmek, toplum içinde yaşamaya göre daha faziletlidir.²⁴³

3.5. Fitne Döneminde Diline Hakim Olmak

İbn Mâce “Kitâbü’l-Fiten”inde on ikinci babda “fitne döneminde diline hâkim olmak” konusunu içeren toplamda on rivâyeti tedvin etmiştir. İbn Mâce fitne döneminde toplumdan uzaklaşmayı, evinde oturmayı, silahlanmamayı zikreden hadisleri derlediği gibi diline hâkim olmayı ifade eden rivâyetleri de tasnif etmiştir. İbn Mâce “keff’il-lisân fi’l-fitne” babında, hayır söylemenin ya da bu yapılmadığı takdirde de susmanın gerekliliği ifade edilen hadisi zikrederek başlamıştır. Bunun akabinde fitne zamanında dilin kılıçtan daha keskin ve kılıç gibi etkili olduğu rivâyetlerini tasnif etmesiyle de toplumda tefrika anında olumsuz konuşmaların, fitneyi tetikleyebileceği nedeniyle diline hakim olmanın önemine dikkat çekmektedir.

Ayrıca İbn Mâce’de fitnede diline hâkim olma babının dışında diğer bablarda da “dilini tut” lafzı, hadislerin içinde bulunmaktadır. Bu anlamda fitne döneminde uzlet kadar konuşma esnasında diline hâkim olmanın da önemli olduğuna işaret edilmektedir.

Bu çalışmamızda fitne zamanında dilin kılıçtan daha keskin²⁴⁴ ve kılıç gibi etkili²⁴⁵ olduğu rivâyetleri incelenecektir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجَمْعِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَيْمِينَ كُوشٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - "تَكُونُ فِتْنَةٌ تَسْتَنْظِفُ الْعَرَبَ قَتْلَاهَا فِي النَّارِ اللِّسَانُ فِيهَا أَشَدُّ مِنْ وَقْعِ السَّيْفِ".

İbn Mâce’nin “Abdullâh b. Muâviye el-Cumâhî (Abdullâh b. Muâviye b. Mûsâ b. Neşî b. Mes’ûd b.Ümmiyye b.Halef) (ö.243) → Hammâd b. Seleme b. Dînâr (ö. 167/784)→ Leys (Leys b. Emîn b. Zenîm)(ö.138) → Tâvûs (ö. 106/725)→ Ziyâd Sîmîn Kûş(ö. ?) → Abdullâh b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85)” isnâdıyla rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Arapları kaplayan bir fitne olacaktır, öldürülenleri cehennemdedir. O fitnede dil, kılıç darbesinden daha keskin ve şiddetli olacaktır.”

²⁴³ el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, 9/284.

²⁴⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 12 (No. 3967).

²⁴⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 12 (No. 3968).

İbn Mâce'nin eserinden yola çıkarak incelediğimiz konuşmanın tesir bakımından kılıçtan daha şiddetli etki bıraktığı belirtilen hadis, İbn Ebî Şeybe'de Abdullâh b. Amr'dan mevkûf olarak rivâyet edilirken,²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel,²⁴⁷ Ebû Dâvûd²⁴⁸ ve Tirmizî'de²⁴⁹ Abdullâh b. Amr'dan merfû olarak rivâyet edilmiştir.

Fitnede konuşmanın, kılıç darbesinden daha keskin ve şiddetli olacağı hadisi İbn Ebî Şeybe “men kerihe'l-hurûc fi'l-fitne ve't-teâvvuz minha” yani fitne zamanında başkaldırmanın hoş karşılanmadığına dair açtığı babda yer vermiştir. Ebû Dâvûd'ta “babu'l-keffî'l-lisân” diline hakim olmak babında, Tirmizî'nin “Fiten” bölümünde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* kitabında ise rivâyet aynı metin ve aynı sened zinciriyle nakledilmiştir.

İbn Mâce, Abdullâh b. Amr tarikinde Hz. Peygamber'in dilin kılıç darbesinden daha şiddetli olduğu rivâyetini ifade ederken aynı babda yer verdiği “Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) → Muhammed b. el-Hâris b. Ziyâd b. er-Rebiğ (Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî) (ö.?) → Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Beylemânî (ö.140) → Babası (Abdurrahmân b. Ebî Zeyd) (ö.85) → Abdullâh b. Ömer b. Hattâb (ö.73/693)”dan aktarılan hadiste ise Hz. Peygamber'in şöyle dediği ifade edilmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " إِيَّاكُمْ وَالْفِتَنَ فَإِنَّ اللِّسَانَ فِيهَا مِثْلُ وَقْعِ السَّيْفِ " .

“Fitnelerden uzak durun. Çünkü şüphesiz, fitnelerde dil (tesir bakımından) kılıç darbesi kadar etkilidir.”

Zikredilen bu hadis, Nuaym b. Hammâd'ta da aynı metin ve aynı isnâd ile el-‘isme mine'l-fitne ve ma yustehabbu fiha mine'l-keff ve'l-imsâk ani'l-kıtâl ve'l-‘uzle fiha ve ma yukrahu mine'l-istişrâf leha” fitnelerden korunma, fitne zamanında savaştan kaçınmanın tavsiye edilmesi, uzletin teşvik edilmesi ve fitnelere dahil olunmanın hoş karşılanmaması babında bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 21/196.

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/562 (No. 6980).

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 3 (No. 4265).

²⁴⁹ Tirmizî, “Fiten”, 16 (No. 2178).

²⁵⁰ Nuaym b. Hammâd, 1/142 (No. 351).

3.5.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Fitnede konuşmanın, kılıç darbesinden daha keskin ve şiddetli olacağı hadisinin senedinde ortak râviler Leys b. Ebû Süleym, Tâvûs b. Keysân, Ziyâd Sîmîn Kûş ve Abdullâh b. Amr b. el-Âs yer almaktadır. Âlimlere göre Leys b. Ebû Süleym, *zayıf* bir râvidir.²⁵¹ Nesâî ve İbn Ebî Hâtim Tâvûs b. Keysân'ın hakkında *hafız* ve *sika* şeklinde görüş belirtmiştir. Şîliği ile ön plana çıkan bir râvi olmasının yanında hadis ilminde ve diğer ilimlerde güvenilir bir âlimdir.²⁵² Ziyâd Sîmîn Kûş ise İbn Hibbân onu, *es-Sikât*'nda zikretmiştir ve âlimlere göre *makbul* bir râvidir.²⁵³ Râvilerin vefât tarihlerinin uyumlu olması ve hoca-talebe ilişkisi bulunduğundan râviler birbirinden hadis işitmişlerdir. Ancak hadisin senedinde *zayıf* râvinin olması sebebiyle hadis, *zayıf* kabul edilmektedir. Abdullâh b. Amr b. el-Âs'ın hayatında hangi siyasî olaylara tanıklık ettiği hakkında bilgiler, fitne döneminde bireysel hareket edilmesinin gerekliliği konusunda ifade edileceğinden burada yer verilmemiştir.

Sıffin Vakasından sonra tahkim hadisesinde ayrılan Hâricîler, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ı, Cemel'de savaşanları ve tahkime katılanları, Muaviye'yi, Amr b. Âs'ı ve Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi kâfir kabul ederler. Ayrıca büyük günah işleyenlerin cehenneme gireceği ve kâfirlerin ebedî azâba uğrayacağı görüşündedirler.²⁵⁴ Şîiler de kendilerinden saydıkları sahâbe dışındaki diğer ashâbı ta'n etmişlerdir. Buna ek olarak Mutezile'nin de sahâbeye yönelik ciddi eleştirileri olmuştur.²⁵⁵ Dolayısıyla İbn Mâce, "Fiten"inde fitne döneminde diline hâkim olmak babını oluşturma hedefi ile "Mukaddime"sinde sahâbelerin faziletine yönelik tasnif ettiği hadisleri oluşturma tercihi aynı doğrultuda denilebilir. Çünkü Cemel ve Sıffin Vakalarından sonra oluşan dinî-itikâdî tartışmalar, buna sebep olabilmıştır. Hâricîyye, Şia ve Mutezile'nin sahâbeye yönelik küfür ithamı veya eleştirilerine karşı İbn Mâce'nin fitne ve sonrasında diline hâkim olmanın öneminden dolayı bu babı açmış olduğu ihtimaller arasındadır. Müslümanlar arasında meydana gelen fitnelerden sonra bu fitnelere karışan sahâbe hakkında olumsuz konuşmak, bir tarafı yererken diğer tarafı övmek gibi davranışlar fitnenin devam etmesine de sebep olacaktır. Bundan dolayı İbn

²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 10/2.

²⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/131.

²⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/477-479.

²⁵⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 86.

²⁵⁵ Bağcı, "İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili", 33-36.

Mâce’de Ehl-i Hadis gibi fitne hakkında diline hâkim olmanın önemli olduğu görüşündedir diyebiliriz.

Fitnelerde dilin tesir bakımından kılıç darbesi kadar etkili olduğu hadisinde ortak râviler Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî, Abdurrahmân b. el-Beylemânî, Abdurrahmân b. Ebî Zeyd ve Abdullâh b. Ömer’dir. Yahya b. Maîn, Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî hakkında *leyse bi şey* derken Ebu Hâtim, *zayıf* ve Amr b. Ali onun hakkında *metruk* veya *münker* hadis naklettiğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Mâce’nin Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî’nin hadislerini eserine aldığı da belirtilmiştir.²⁵⁶ Abdurrahmân b. el-Beylemânî, Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî’ten hadis işitmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında *leyse bi şey* derken Buhârî, Nesâî ve Ebû Hâtim onun hakkında *münkerul hadis* demiştir. Ebû Ahmed İbn Adî’ye göre Muhammed b. el-Hâris el-Hârisî ve Abdurrahmân b. el-Beylemânî için her ikisinin de *zayıf* olduğu görüşündedir. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin ise bu ikisinden hadis naklettiğini de belirtmiştir.²⁵⁷ Ayrıca âlimler, Abdurrahmân b. Ebî Zeyd’in de *zayıf* olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁸

İbn Mâce’nin de diğer *Kütüb-i Sitte* yazarlarından farklı olarak kendi eserine diğer eserlerde bulunmayan rivâyetleri eklediği hatta *zayıf*, *münker* ve *metruk* hadisleri eklediği bilinmektedir. Hatta bu kattığı hadisler yüzünden eleştiri dahi almıştır. Bu minvalde eserinin *Kütüb-i Sitte* arasına alınıp alınmaması da söz konusu haline gelmiştir.²⁵⁹ Bu minvalde incelediğimiz diline hakim olmanın gerekliliği ile ilgili rivâyetin senedinde bulunan râvilerden dolayı *zayıf* hadis olduğunu tespit ettik. Dolayısıyla İbn Mâce’nin eserine aldığı bazı *zayıf* hadisler gibi Kitâbü’l-Fiten’inde bu hadisin *zayıf* olduğunu gözlemledik.

Abdullâh b. Ömer’in hayatında tarihte nasıl rol aldığıın bilinmesi önemlidir. Buna göre Abdullâh b. Ömer, hadis rivâyetine karşı çok titiz davranır ve işittiği hadisleri, özenle ve ihtiyatla rivâyet ederdi. O, 85-87 yaşlarında 73/693 yılında Mekke’de vefat etmiştir.²⁶⁰

²⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 25/30-32.

²⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 25/594-596.

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t- Tehzîb*, 6/151.

²⁵⁹ Osman Güner, “İbn Mâce’nin Süneni ve Kütüb-i Sitte’deki Yeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (ts.), 196.

²⁶⁰ Zehebî, *en-Nübelâ*, 3/203-239.

Abdullâh b. Ömer, Cemel-Sıffin Vakası, Hz. Ömer'in halifeliği, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve Hz. Ali'nin hilâfetinden sonra dolayısıyla bütün tarihî olaylarda fitnelerden uzak durmuştur. Ayrıca fitne olaylarında Müslüman kanı dökülmemesi için tarafsızlığını korumaya çalışmış hatta Müslümana karşı kılıç kuşanılmasına da karşı çıkmıştır. Hz. Muaviye halifeliği döneminde ise ona kendi safında yer alması için mektup yazmış ancak Abdullâh b. Ömer, fitneden uzak kalmayı tercih ederek inzivaya çekilmiştir. Yine Hz. Muaviye'nin halifeliğinde ise halkın maslahatını gözetmiştir.²⁶¹

Abdullâh b. Ömer, görüldüğü gibi siyâsetten ve halifelikten uzak durmuş ancak bunun dışında verilen görevleri halkın maslahatını gözeterek yerine getirmiş ve sorumluluklarını yerine getirmiştir. Hatta halifeleri uyarmaktan da geri durmamıştır. Onun, fitneye karışmayan ve fitneye yol açmayan davranışlar içinde olduğu görülmüştür.²⁶²

Hadiste Arapları yıkıma sürükleyecek ve öldürülenlerin ise cehennem ehlinden olacağı bir fitneden bahsedilmiştir. Âlimlere göre öldürülenlerin cehennemde olacağı sözyle, onların savaşmaktaki niyetlerinin Allah'ın sözünü yüceltmek, zalime haddini bildirmek veya mazluma yardım etmek amacıyla değil dünya malı kazanmak, şeytana ve nefislerine uydukları için ateşte olacakları belirtilmiştir.²⁶³

Aliyyü'l-Kârî'ye (ö. 1014/1605) göre bu hadiste belirtilen "Arapları kaplayacak fitne" ile Cemel ve Sıffin Vaka'larına işaret ettiği anlaşılabılır. Bu minvalde Müslümanlar arasında çok kan akmasına sebep olan bu olay ve hadiseye karışan sahâbîler hakkında olumsuz bir şekilde konuşmak, durumu savaş yapmaktan daha kötü bir hâle getirecektir. Bununla birlikte bu hadisin Müslümanlar arasında herhangi iki grubun yaşayabileceği her fitneyi de kapsayabileceğini de ifade eder. Buna göre kaos anında dedikodu yapmak, bir tarafı överken diğer tarafı yermek, zalim idarecilerin yanında olup mazlumun hakkında olumsuz konuşmak gibi durumları da içine alır. Dolayısıyla dil keskindir, etkisi kılıç izinden daha fazla tesire yol açar.²⁶⁴ Kurtubî'ye

²⁶¹ Ahmet Canbek, *Abdullah b. Ömer'in Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 39-40.

²⁶² Ali Karakaş, *Abdullah b. Ömer'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 39-45.

²⁶³ Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbihi's-sünne*, thk. Nureddin Tâlib (Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye Kuveyt, 1433-2012), 3/333.

²⁶⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Sultân Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih Şerh Mişkâtü'l-meşâbih* (Beyrût-Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1422), 8/3396-3397; Muzhiruddin Zeydânî, *el-Mefâtih fî şerhi'l-mesâbih*, thk. Nureddin Tâlib (Kuveyt: İdâratu's-sekâfeti'l-İslamiyye, 1433-2012), 5/363.

(ö. 671/1273) göre fitne anında yalan söylemek, Müslümanlar arasında bilgi taşımak ve onları birbirine kışkırtmak çok daha zararlıdır.²⁶⁵ Çünkü kin ve düşmanlığı besleyecek ve savaşmaktan daha menfi sonuçlara ulaştıracaktır. Bundan dolayı rivâyet, fitne anında diline hâkim olmanın önemine dikkat çeker.²⁶⁶

Müslümanlar fitneleri körükleyecek bir dil kullanmamalıdır. Çünkü dil fitneye bulaştığı zaman fitnenin kapısı açılacaktır. Diline dikkat etmeyen kişi kılıcıyla yürüyen şerli bir kimse haline dönüşecektir. Bu hale bürünmeden ve fitneye sebep olmadan önce dilin zararlı hallerini insanın def etmesi gerekmektedir.²⁶⁷ Ayrıca fitne olaylarının topluma sirayet etme ve yayılma özellikleri dikkate alınarak fitne ve fitneciler hakkında konuşmak ateşi körüklemek gibi etki oluşturacaktır. Nitekim toplumda derin izler bırakan kargaşalar, durulduktan sonra tekrardan gündeme geldiğinde alevlenme ihtimali vardır. Bundan dolayı yaşanmış hadiseler, geleceğe doğru çözüm sunmak yerine ihtilafı yeniden canlandırıyorsa orada dilin etkisinin fitne kadar hatta daha şiddetli tesiri olduğuna dikkat çekilmektedir. İşte böylesi bir durumla karşı karşıya kalındığında ise dili tutmanın önemine vurgu yapılmıştır.²⁶⁸

3.6. Fitne Günlerinde Kendini İbadete Vermek

İbn Mâce'nin "Kitâbü'l-Fiten"inde "babu'l-vukûf inde's-şubuhât" babında helal ve haramların yanında şüpheli şeylerden kaçınmakla ilgili rivâyetler bulunmaktadır. Bunların arasında herç ve fitne günlerinde ibadet etmenin Hz. Peygamber'in yanına hicret etmek gibi olduğu rivâyetin incelenmesi yapılacaktır.²⁶⁹

حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " الْعِبَادَةُ فِي الْهَرْجِ كَهَجْرَةِ إِلَى " .

"Humeyd b. Mes'ade(ö.244)→ Ca'fer b. Süleymân(ö.188)→ Muallâ b. Ziyâd(ö.?)→ Muâviye b. Kurre(ö.113) →Ma'kıl b. Yesâr(ö.60-70)"den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

²⁶⁵ Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd ve mea Hâşiyetü İbn Kayyim* (Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1329-1415), 11/233.

²⁶⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Mirkât'us-Suûd ilâ Sünen-i Ebû Dâvûd* (Daru İbn Hazm, 1433-2012), 3/1054.

²⁶⁷ San'ânî, *et-Tenvîru Şerh'il-Câmi's-Sağîr*, 4/397.

²⁶⁸ Hererî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 24/14.

²⁶⁹ İbn Mâce, "Fiten", 14 (No. 3985).

“Herç (fitne dönemi) günlerinde ibadet etmek, benim yanıma hicret etmek gibidir.”

İbn Mâce’de fitne günlerinde ibadet etmenin hicret etmek gibi olduğu ifade edilen rivâyet, Ma’kıl b. Yesâr kanalıyla Hz. Peygamber’den merfû olarak Ahmed b. Hanbel,²⁷⁰ Müslim²⁷¹ ve Tirmizî’de²⁷² zikredilmiştir. Hadis, Nuaym b. Hammâd’ta ise Nu’mân b. Mukarrin isnadıyla gelmiştir.²⁷³

Nuaym b. Hammâd “men rahhas fi temenni’l-mevt lema yefşû fi’n-nâs mine’l-belâi ve’l-fiten” yani insanlar arasında fitne ve belalar yayıldığı vakit ölümü temenni etme babında musibetlerin çetinliği nedeniyle insanların yaşamak yerine ölen kişilerin yerinde olmak isteyeceklerine dair hadislere yer vermiştir. Zikredilen ölümün temenni edilmesi, dindarlık sebebiyle değil de maruz kalınan bela ve sıkıntıların kitleleri içine alacak kadar büyüklüğünü belirtmek içindir. Bu babda herç ve fitne döneminde ibadet etmenin hicret etmek gibi olduğu rivâyetine “Ebûbekr b. Ayyâş→ Ebân→ Muâviye b. Kurre→ Nu’mân b. Mukarrin” isnâdıyla yer vermiştir.

İbn Mâce hadisi ile aynı isnadla gelen Ahmed b. Hanbel rivâyetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Fitne zamanında yapılan amel, bana hicret etmek gibidir.” bu hadiste ibadet yerine amel lafzının geçtiği görülmüştür.

Müslim fitne zamanında ibadet etmenin hicret etmek gibi olduğu rivâyetine, “Kitâbü’l-Fiten”inde herçte ibadet etmenin fazîleti babında İbn Mâce rivâyetiyle aynı isnad ve metinle yer vermiştir. Müslim bu bab başlığı ile fitne döneminde ibadet etmenin zor olmasından dolayı ibadet etmenin hem faziletli hem de daha değerli olduğu görüşündedir. Tirmizî herç günlerinde ibadet etmenin önemine dair açtığı bab başlığında bulunan rivâyet, yukarıda ifade edilen hadislerle sened ve metin yönüyle aynıdır. Tirmizî’de tıpkı Müslim gibi herçte ibadet etmenin faziletli olduğu görüşündedir.

et-Tahavî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkili’l-âsâr*’da Hz. Peygamber’den nakledilen herç günlerinde ibadet etmenin hicret etmek gibi olduğuna dair rivayete ilişkin bir bab

²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, 33/415 (No. 20298).

²⁷¹ Müslim, “Kitâbü’l-Fiten ve Eşrââtü’s-Sâa”, 130.

²⁷² Tirmizî, “Fiten” 31 (No. 2201).

²⁷³ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü’l-Fiten*, 1/77 (No. 167).

açmıştır. Bu babda bahsi geçen hadiste insanlar, ibadet etmeleri gereken zamanda fitneye karıştıkları belirtilmiştir. Halbuki zor zamanlarda ibadetle meşgul olan kişi, kendisine emredilen doğru olan şeylerle meşgul olur ve diğerlerinin kendilerini kaptırdığı fitne ve kargaşadan uzak durmuş olur. Böylece Hz. Peygamber'in belirttiği hicret sevabına da erişir. Dolayısıyla et-Tahavî bu bab başlığında fitne zamanlarında ibadetin faziletine vurgu yaparak ibadet eden kişinin fitneden uzak kalma sorumluluğunu öne çıkarmıştır. Bu şekilde fitnede ibadet etmenin gerekliliğini ve önemini vurgulayan hadisler arasındaki müşkülleri ele almaktadır.²⁷⁴

Ahmed b. Hanbel *ez-Zühhd* eserinde herc günlerinde ibadet etmenin hicret etmek gibi olduğu hadisini, ibadet etmenin ve amel etmenin faziletleri ile ilgili hadislerle aynı konu başlığı altında yer vermiştir. Bu başlıkta ifade edildiğine göre fitne günlerinde ibadet etmenin faziletli olduğu söylenebilmektedir.²⁷⁵

3.6.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Hadisin en önemli isimlerinden Ma'kıl b. Yesâr Basra'lıdır ve Hz. Ali döneminde İran fetihlerine katıldığı bilinmektedir. Cemel ya da Sıffin Vaka'larında tarafsız sahabelerin içerisinde adı geçmemekle birlikte bu olaylara katılıp katılmadığı bilgisine de ulaşılammıştır. Onun Muâviye'nin hilâfedinin sonlarında veya Yezîd b. Muâviye'nin hilâfeti döneminde takriben hicrî 60-70 yılları arasında vefât ettiği bilinmektedir.²⁷⁶

Bütün senedlerde bulunan Muâviye b. Kurre'nin, Basra'lı ve güvenilir bir fakîh, aynı zamanda Basra kadısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İbn Hibbân *es-Sikât*'ında ondan bahseder ve Nesâî'ye göre o, *sikadır*.²⁷⁷ Senedlerde bulunan diğer bir râvi olan Muallâ b. Ziyâd, İbn Ebî Hâtim'e ve diğer âlimlere göre *sikadır*.²⁷⁸

Hz. Peygamber'in ifadesi ile herç, öldürmedir. Katliam, iç savaş, soykırım veya savaş gibi kitleleri içine alacak kadar büyük ölümler ve toplumsal karışıklık kastedilir. Kişi kendini ölen veya öldüren arasında bulacaktır. Çünkü insanlar amaçsız bir halde

²⁷⁴ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415–1994), 15/250.

²⁷⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühhd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420–1999), 41/252.

²⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, 4/121; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/224; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 6/317.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, 1/390; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 1/472.

²⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, 8/187.

birbirlerini öldürmektedirler. Sosyal düzenin çökmesi, güven ve emniyetin ortadan kalkması, kargaşa ve kaosun hâkim olduğu zamanlardır. Maruz kalınan sıkıntı ve belalar nedeniyle keşke ölenler yerinde olsaydım da bunları yaşamasaydım diye temenni edilecek musibet dolu günlerdir. Bu minvalde İslam'da ölüm temenni edilmez bunun yerine Müslümanın tavrı, sabır ve tahammüldür. Nitekim keşke ölseydim temennisi zamanın çetinliğini göstermektedir.²⁷⁹

Herç, fitne ve karışıklıklar döneminde ibadet etmenin fazileti çok fazladır. Çünkü böyle dönemlerde halk genellikle ibadetten gaflet eder ve başka şeylerle meşgul olur. Bu yüzden de az kişi ibadete yönelir. İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) göre herç döneminde insanların ibadet etmeye yönelmesi ile kaostan ve fitneden uzaklaşması istenir.²⁸⁰ Hatta bu yüzden âlimlere göre Müslümanlar arasında fitne ve savaşların olduğu bir dönemde ibadetlere sığınmak, bir nevi hicret gibidir.²⁸¹

İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre ise herç döneminde insanlar ibadetten uzaklaşırlar sadece bir avuç kişi ibadete yönelir. Bundan dolayı ibadet etmek daha faziletlidir. İşte bunu yapan kişiye muhacirlerin yaptığı hicret gibi sevap verileceğini belirtir. Bununla birlikte insanların ibadete yönelmesi ile kargaşadan kaçan kimse olur. Fitnenin bulunduğu yerden uzlete çekilerek kendini soyutlar. Fitnenin bölümlerinde zikredilen herç döneminde kişinin ibadet etmesi ile fitneden uzaklaşılması hedeflenmektedir.

Kurtûbî'ye (ö. 671/1273) göre ise Herç ile burada kastedilen fitne, öldürme ve insanlar arasında çıkan karışıklıktır. Fitne döneminde insanlar ibadete sarılarak kişi fitneden uzaklaşır. Fitnenin bulunduğu yerden uzlete çekilerek kendini insanlardan soyutlar. İşte bunu yapan kişiye muhacirin yaptığı hicret gibi sevap verileceğini belirtir.²⁸² Görüldüğü gibi Kurtûbî'ye göre fitne döneminde ibadet etmek tıpkı uzlete çekilmeye benzetilmiş ve insanın toplum içinden uzlete çekilerek kendisini ibadete vermesi ile bireysel hareket etmesinin gerekliliğini belirtmiştir.

²⁷⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 13/75.

²⁸⁰ Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Emîr es-San'ânî, *et-Tenvîru Şerh'ul-Câmiu's-Sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed (Riyâd: Dâru's-selâm, 1432-2011), 7/369.

²⁸¹ Muzhiruddîn Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-mesâbih*, thk. Nureddîn Tâlib (Kuveyt: İdâratu's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1433-2012), 5/356.

²⁸² Hererî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 24/ 70.

3.7. Fitne Günlerinde Toplumu Parçalayan Etkilerden Uzaklaşmak

Fitnelerde cehennem ateşine çağırıcı kimselerin olduğu tefrika döneminde, fırkaların hepsinden uzaklaşarak ağacın kökünü ısıtır halde bulunmanın daha faydalı olacağı rivayeti İbn Mâce'nin "Fiten" bölümünde "babu'l-'uzle"de bulunmaktadır.²⁸³ Bu hadiste fırkaların her birinden uzaklaşarak toplumun birlik beraberliğini bozacak davranışlardan uzak kalmak hem uzlet hem de sabırlı olmayı ifade etmektedir. Uzlete çekilmeyi ve toplumun parçalanmasını kışkırtacak fitnecilere uymamayı da içeren bu hadis incelenecektir.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، حَدَّثَنِي بُسْرُ بْنُ عُيَيْدٍ
اللَّهُ، حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْحَوَّلَانِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ حُدَيْفَةَ بْنَ الْيَمَانِ، يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " يَكُونُ
دُعَاةٌ عَلَى أَبْوَابِ جَهَنَّمَ مَنْ أَجَابَهُمْ إِلَيْهَا قَذَفُوهُ فِيهَا " . قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صِفْهُمْ لَنَا قَالَ " هُمْ قَوْمٌ مِنْ جِلْدَتِنَا يَتَكَلَّمُونَ
بِأَلْسِنَتِنَا " . قُلْتُ فَمَا تَأْمُرُنِي إِنْ أَدْرَكَنِي ذَلِكَ قَالَ " فَالْزَمْ جَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ وَإِمَامَهُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ جَمَاعَةٌ وَلَا إِمَامٌ
فَاعْتَرِزْ تِلْكَ الْفُرْقَ كُلَّهَا وَلَوْ أَنْ تَعَضَّ بِأَصْلِ شَجَرَةٍ حَتَّى يَذْرَكَكَ الْمَوْتُ وَأَنْتَ كَذَلِكَ " .

"Ali b. Muhammed (ö. 235)→ Velîd b. Müslim (ö. 194)→ Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir (ö. 153)→ Büsr b. Ubeydullâh (ö. 110)→ Ebû İdrîs Havlânî'nin naklettiğine göre Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ile Hz. Peygamber arasında bir konuşma geçmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"-Fitnelerin kapıları başında cehennem ateşine çağırıcı kimseler olacaktır. Kim o dâvetçilere uyarsa o dâvetçiler onların cehenneme girmesine sebep olurlar. Huzeyfe b. Yemân o grubun özelliklerini Hz. Peygamber'e sorduğunda o, şöyle buyurmuştur:

"Bunlar bizim milletimizden bir zümredir, bize benzerler, bizim dilimizi konuşurlar." Bunun üzerine Huzeyfe b. Yemân "o döneme erişirsem ne yapmamızı emredersiniz" şeklinde soru sormuştur. Buna binaen Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir:

"-Sen Müslümanların devlet başkanına bağlan. Müslümanların cemâati olmaz ve imamları yoksa o fırkaların hepsinden uzaklaşın. Bir ağacın kökünü ısıtır halde ölmen onlardan birisine tâbi olmandan senin için daha iyidir."

²⁸³ İbn Mâce, "Fiten", 13 (No. 3979).

Huzeyfe b. Yemân ile Hz. Peygamber arasında soru-cevap şeklinde gerçekleşen bu rivâyet İbn Mâce dışında Buhârî,²⁸⁴ Müslim,²⁸⁵ Nesâî,²⁸⁶ Ebû Dâvûd²⁸⁷, Ahmed b. Hanbel²⁸⁸ ve İbn Ebi'd-Dünya'nın²⁸⁹ eserlerinde Huzeyfe b. Yemân'dan merfû olarak nakledilmiştir.

Buhârî rivâyetinde insanlar, geleceğe dair hayırlı işleri merak ederlerken Huzeyfe b. Yemân ise Müslümanların başına gelmesinden endişe duyduğu şerleri merak etmiştir.

“Ya Resulallah! Biz daha önce cahiliyye döneminde şer içerisinde idik. Ardından yüce Allah bize hayrı gönderdi. Bu hayırdan sonra tekrar şer gelir mi?” Hz. Peygamber bu soruya *“evet”* cevabını vermiştir. Huzeyfe b. Yemân aynı soruyu tekrar sormuş ve Hz. Peygamber:

“Ya Resulallah! Bu şerden sonra tekrar hayır gelir mi?” Peygamberimiz bu soruya da *“evet”* dedikten sonra, *“ancak içinde biraz pus (duman) olur”* diye eklemiştir. Huzeyfe b. Yemân'nın *“onun pusu(dumanı) nedir”* diye öğrenmek istemesi üzerine de Hz. Peygamber:

“-O devrin âmirlerinden bir zümre, benim sünnetimle amel etmeyecekler. Sen o devrin âmir ve valilerinden bâzılarının hareketlerini ma‘ruf bulup tasvîb, bâzılarının hareketlerini de münker bulup reddedeceksin” buyurmuştur.

Huzeyfe b. Yemân tekrar hayır devrinden sonra yine bir şerr ve fitnenin gelip gelmeyeceğini sorduğu rivâyetin devamında, Hz. Peygamber fitnelerde cehennem ateşine çağırıcı kimselerin özelliklerini ifade etmiştir. Ve böyle bir durumla karşılaşınca devlet başkanına bağlı kalmaya devam edilmesi ve fırkaların hepsinden uzaklaşarak ağacın kökünü ısıtır halde bulunmanın daha faydalı olacağı ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere Buhârî bu hadisi, “âlâmâtî'n-nübüvve fi'l-islâm” yani İslâm'da nübüvvetin alâmetleri babında zikretmiştir. Bu yönüyle Buhârî'nin Hz. Peygamber'in geleceğe yönelik haberler vermesi onun peygamberliğinin

²⁸⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 24 (No. 3606).

²⁸⁵ Müslim, “İmâret” 51-52.

²⁸⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'l-Fedâilü'l-Kur'ân”, 27 (No:7978).

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1 (No. 4246).

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, 38/316 (No. 23282).

²⁸⁹ İbn Ebi'd-Dünyâ, *el- 'Uzle ve'l-infirâd*, 74 (No. 197).

alâmetlerinden olduğu görüşünde olduğu söylenebilir. Bu durum, Ehl-i Hadis'in nübüvvet görüşüyle aynı olduğunu göstermektedir.

Buhârî'de zikredilen hadis aynı isnad ve metinle Müslim'in "babu'l-emr bi lüzûm el-cemâat inde zuhûri'l-fitne ve tehzîri'd-dua ile'l-küfr" yani fitneler ortaya çıktığında cemaate bağlı kalma emri ve küfre davet edenlerden sakındırma babında zikretmiştir. Müslim de Ehl-i Hadis gibi fitne döneminde Müslümanların cemaati bırakmamaları, ayrılığa düşmemeleri, fitnede baş kaldırmamaları ve fitnecilerden uzak durmaları görüşündedir. Nitekim ona göre Müslümanların arasında karışıklıklar yaşandığında dahi, İslam cemaatine ve liderine bağlı kalmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Fırkalara bölünmenin fitne ve fesadı arttıracığı görüşündedir.

Nesâî rivayeti de, yukarıda zikredilen hadislerle aynı formda olduğu görülmüştür ancak şu şekilde farklılık bulunmaktadır. Şerden sonra hayrın gelip gelmeyeceğini soran Huzeyfe b. Yemân'a Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"- *Allah'ın Kitabı'nı öğrenin ve içindekilerle amel edin*" diyerek üç kez tekrarladığı ve üçüncüsünde de birtakım fitneler olacağı günde fitnelerin kapıları başında cehennem ateşine çağırıcı kimselerle karşılaşıldığında, bir ağacın kökünü ısıtır halde ölmeyi o fırkalardan birine tâbi olmaktan daha hayırlı olacağı ifade edilmiştir.

Fiten adında müstâkil bir bölüm bulunmayan Nesâî'nin *Sünen*'inde bu hadisi Kur'an'ın faziletleri bölümünde "emr-i bi teallemi'l-Kur'ân ve'l-âmel bih" yani Kur'an-ı öğrenme ve içindekilerle amel etme emri babında tasnif etmiştir. Bu yönüyle Nesâî'ye göre Kur'an-ı öğrenip onunla amel etmek imandan olduğundan Ehl-i Hadis'in iman-amel bütünlüğü görüşünü görmek mümkündür.

Ebû Dâvûd "Fiten"inde "zikru'l-fitne ve delâilihâ" yani fiten bahsi ve belirtileri başlığının içinde "Abdullâh b. Müslime el-Ka'nebî (ö. 221) → Süleymân b. Muğîre(ö.170)→ Humeyd(ö. ?)→ Nâsır b. Asım el-Leysî (ö. 89/708)→ el-Yeşkürî →Huzeyfe b. Yemân" isnâdıyla zikretmiştir.

Nasr b. Asım el-Leysî ve kabilesi, el-Yeşkürî'nin yanına Huzeyfe b. Yemân hadisini sormaya gelmişlerdir. Bunun üzerine el-Yeşkürî, Huzeyfe b. Yemân'dan duyduğu hadisi şöyle aktarmıştır:

"*Ya Resulallah! Biz daha önce cahiliyye döneminde şer içerisinde idik. Ardından yüce Allah bize hayrı gönderdi. Bu hayırdan sonra tekrar şer gelir mi?*" Hz.

Peygamber bu soruya “evet” cevabını verdi. Huzeyfe b. Yemân tekrar sordu: “*Ya Resulallah! Bu şerden sonra tekrar hayır gelir mi?*” Peygamberimiz bu soruya da “evet” dedikten sonra, “*ancak içinde biraz pus (duman) olur*” diye ekledi. Huzeyfe b. Yemân’ın “*onun pusu(dumanı) nedir*” diye öğrenmek istemesi üzerine de Hz. Peygamber:

“*Bir grup ortaya çıkar, benim rehberliğim dışında rehberlik eder (benim gösterdiğim doğru yoldan başka bir yola çağırırlar). Sen onları bazen kabul eder, bazen reddedersin*” açıklamasında bulundu. Huzeyfe b. Yemân, sorularına devam etti ve “*Bu hayırdan sonra yine bir şer dönemi gelir mi*” diye sordu.

“*-Fitne ve şer*” diye cevaplayan Hz. Peygamber’e Huzeyfe b. Yemân, bu şerden başka hayır olup olmadığını sormuştur. Hz. Peygamber üç kez:

“*-Yâ Huzeyfe, Allah’ın Kitab’ını öğren ve içindekilere uy (bu soruyu bırak...) Kör ve sağır fitne olacak. Cehennem kapılarında fitneye çağıran davetçiler olacak. Yâ Huzeyfe, senin bir kök ısırarak (yiyerek) ölmen o fitnecilerden birisine uymandan daha hayırlıdır.*”

Fitnelerde cehennem ateşine çağırıcı kimselerin olduğu tefrika döneminde, fırkaların hepsinden uzaklaşarak ağacın kökünü ısırır halde bulunmanın daha faydalı olacağı hadisi, kaynaklarda yer alış şekliyle oldukça farklı lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir. Ayrıca bu rivâyet, muhaddisler tarafından yukarıda zikrettiğimiz bab başlıklarıyla aktarılmıştır. Bu yönüyle o dönemin çeşitli fırkalarına karşı, Ehl-i Hadis’in fitnede devlet başkanına itaat edilmesi, toplumun birlik beraberliğini bozacak ayrılıklardan uzak kalınması ve fitne anında başkaldırmama görüşünü destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

İbn Mâce, Buhârî ve Müslim “Velîd b. Müslim→ Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir→ Büsr b. Ubeydullâh→ Ebû İdrîs Havlânî→ Huzeyfe b. Yemân’dan hadisi nakletmişlerdir. Nesâî, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel ise “Süleyman b. Muğire→ Humeyd→ Nasr b. Asım→ el-Yeşkürî→ Huzeyfe b. Yemân” kanalıyla rivâyeti nakletmişlerdir. Hadis her iki isnadda da Huzeyfe b. Yemân’dan merfû olarak gelmektedir.

Ebû Dâvûd’ta zikredilen rivâyet, Ahmed b. Hanbel rivâyetinde hadisin bağlamı ile tahriç edilmiştir. Nasr b. Asım el-Leysî, kabilesinden bir grupla el-Yeşkürî’nin

yanına gelir ve “*sana Huzeyfe’nin hadisini sormaya geldik*” diye söyler. Bunun üzerine el-Yeşkürî, Huzeyfe b. Yemân’dan işittiği hadisi anlatmıştır.

Buna göre el-Yeşkürî hayvan ticareti yapmak için Kûfe’ye gitmiştir. O esnada Kûfe’de bir mescite uğramıştır. İçeride bir grup insanın Huzeyfe b. Yemân’ın etrafında toplandığını ve dinlediğini görmüştür. O da onların arasına oturarak mescitte bulunan bir adama, konuşan kişinin kim olduğunu sormuştur. O adam, el-Yeşkürî’nin Kûfe’li olmadığını ve sahâbiyi tanımadığını anlamıştır. Bunun üzerine konuşan kişinin Huzeyfe b. Yemân olduğunu belirtmiştir. Huzeyfe b. Yemân:

“*Resûlullah’a herkes hayır sorarken ben şerri sorardım. Sizlerin de hoşlanmadığınız o şerrleri anlatayım*” diyerek Hz. Peygamber’den fitnelerde cehennem ateşine çağırıcı kimselerin olduğu tefrika döneminde, fırkaların hepsinden uzaklaşarak ağacın kökünü ısıtır halde bulunmanın daha faydalı olacağı rivayeti anlatmıştır. Zikrettiğimiz Ahmed b. Hanbel hadisinin geri kalan kısmı ise Ebû Dâvûd rivâyetiyle aynıdır.

Yukarıda klasik hadis kaynaklarda yer alan hadis, Huzeyfe b. Yemân’dan Ebû İdrîs Havlânî ve el-Yeşkürî olarak iki ayrı kanaldan nakledilmektedir. Diğer tariklerde yer almayan sebab-i irâd kısmı ise el-Yeşkürî’den nakledilen rivâyette bulunmaktadır. Hadisin bağlamından Huzeyfe b. Yemân’ın yaşadığı dönemde, hadis halkalarına hadis naklettiği anlaşılmaktadır. Kendinden daha önceki dönemde sahâbîler, Hz. Peygamber’den duydukları hadisleri ihtiyaca binaen yaşadıkları bir olay esnasında anlatmışlardır. Ancak fitne olaylarının artması ve sahâbenin en ileri gelenlerinin vefât etmesi sahâbîleri hadis nakletmeye yoğun bir şekilde sevk eden nedenler arasında sayılmaktadır.²⁹⁰ Bu doğrultuda Huzeyfe b. Yemân belli bir halkaya hadis naklederken Kûfe’ye seyahat esnasında uğrayan el-Yeşkürî, ondan hadis işitmiştir. Nasr b. Asım el-Leysî ve kavmi de el-Yeşkürî’den hadisi duyarak nakletmiştir. Buradan hareketle hadiste bulunan bağlamdan, o dönemde hadislerin nasıl gündeme geldiği ve tabiûn arasında nasıl yaygınlık kazandığı görülebilmektedir.

İbn Ebû’l-Dünyâ, *el-‘Uzle ve’l-İnfirâd (el-İnfirâd)* eserinde “min vasâya Resûlallah” yani Resûlallah’ın vasiyetleri adında açtığı konu başlığında fitnelerde cehennem ateşine çağırıcı kimselerin olduğu tefrika döneminde, fırkaların hepsinden

²⁹⁰ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 76.

uzaklaşarak ağacın kökünü ısıtır halde bulunmanın daha faydalı olacağı rivayetini zikretmiştir. Bu bakımdan açtığı konu başlığı, fitne döneminde Müslümanların karşılaşabilecekleri zorluklar karşısında nasıl bir yol izlemeleri hakkında bilgilendirici bir nitelik taşımaktadır. İbn Ebü'd-Dünyâ'ya göre bu rivâyet, Hz. Peygamber'in ümmetine tavsiyeleri ve öğütleri kapsamında değerlendirdiği görülmüştür.²⁹¹

3.7.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

el-Yeşkürî, Basralı tâbiündandır. Huzeyfe b. Yemân'den zikrettiğimiz rivâyeti vardır. Kendisinden Nasr b. Âsım ve Katâde hadis rivâyet etmiştir. İsminin Halid b. Halid ve Halid b. Sübey' olduğu da söylenen râvi hakkında âlimler, *sika* şeklinde görüş belirtmişlerdir.²⁹²

Nasr b. Âsım el-Leysî, Basralı tâbiündandır. Sübey' b. Halid el-Yeşkürî ve Mâlik b. el-Huveyrîs'ten rivâyeti vardır. Kendisinden Katâde ve Ebû Mesleme rivâyet eder. Âlimlere göre o *sika*dır ancak başlangıçta Hâricîler'den olduğu daha sonra bu görüşlerinden vazgeçtiği bilinmektedir.²⁹³

Ebû İdrîs el-Havlânî, Hz. Ömer, Ebü'd-Derdâ, Ebû Zer el-Gıfârî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahâbeden hadis ilmi öğrenmiştir. Kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî ve Seleme b. Dînâr gibi birçok âlim hadis tahsil etmiştir. O, kadılık gibi önemli görevlerde yer almıştır. İyi bir muhaddis ve fakih olan Ebû İdrîs el-Havlânî Dımaşk'ta vefat etmiştir.²⁹⁴

Görüldüğü gibi bütün senedlerde hadisi Hz. Peygamber'den ilk işiten Huzeyfe b. Yemân'dır. Onun hayatında karşılaştığı siyasî olaylarda sergilediği tavra dikkat çekilecektir. Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber tarafından “sâhibu's-sırr” övgüsüne mazhar olan bir sahâbedir. O, hayatı boyunca önemli savaş, gazve ve görevlerde yer almıştır. Hz. Ömer hilâfeti döneminde Medâin valiliğine getirilmiştir ve Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar bu görevi sürdürmüştür. Hz. Osman'a yapılan suikast sonrasında “Biz onu eleştirdik o da bizi eleştirdi, bu işimizi fitneden uzak tut. Allah'ım onu şehit edenlerin canlarını kılıç darbeleriyle al”²⁹⁵ derken halifeyi uyarmaktan geri

²⁹¹ İbn Ebü'd-Dünyâ, *el- 'Uzle ve 'l-infirâd*, 74.

²⁹² İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzib*, 1/684.

²⁹³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu 'l-Udebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414–1993), 6/2749.

²⁹⁴ İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 5/277.

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-târîh*, 2/505.

durmadığı görülür. Onun pişmanlık içinde ifade ettiği sözlerden anlaşıldığı üzere Hz. Osman'ı uyarmak için onu eleştirmiştir. Bununla birlikte Huzeyfe b. Yemân, Hz. Osman'ın şehit edildiğini hasta yatağındaiken öğrenmiş ve çok üzülmüştür.

Huzeyfe b. Yemân, hasta yatağındaiken Hz. Ali'ye bi'at etmiş onun halifeliliğinin kırkuncu gününde vefât etmiştir. Onun iki oğlu da Sıffin Vaka'sında şehit düşmüştür. Dolayısıyla Huzeyfe b. Yemân, Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayına tanıklık etmiştir ancak Cemel-Sıffin Vakalarını görmeden vefat etmiştir. Hz. Ali'ye bi'at etmesi ve iki oğlu da Sıffin'de şehit edilmesi onun bu tarihî olaylarda tarafsız olmadığını gösterebilmektedir.

Ayrıca yaşı ileri bir sahâbî olmasından dolayı o, Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri, kalabalık halkalara nakletmesi onun fitnelerdeki tavrını bize gösterebilmektedir. Bu şekilde insanları fitnelerden uzaklaştırmayı hedeflediği de düşünülebilir. O, kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir. Bunun dışında fitne çıkarmak ve iç karışıklık gibi durumlara saç ayağı olmamıştır. Ancak Hz. Osman döneminde görmüş olduğu aksaklıkları söylemekten de geri durmamıştır.²⁹⁶ O, fitne döneminde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmiştir ve gerektiğinde de devlet başkanının hatalarını söyleyerek onları uyarmıştır.

Huzeyfe b. Yemân Hz. Peygamber'e gelecekte olabilecek şerleri sorar ve bunları merak ederdi. Hz. Peygamber kendisine her soruyu sorana o sorduğu soru minvalinde cevap verirdi. Huzeyfe'nin de sır tutma gibi bir özelliği de bulunduğundan Hz. Peygamber'den fitne ve istikbâlde oluşabilecek şerler hakkında bilgileri, Huzeyfe b. Yemân'a söylediği düşünülmektedir.²⁹⁷

Fitne zamanında “duman”, “pus”, “bulanıklık”, “sis”, “kör ve sağır fitne” kaosu belirsizlik içerdiğini ifade etmesi bakımından kinâyeli lafızlardır. Kaosta ortaya çıkan duman, pus, bulanıklık gibi ifadeler karışıklık ve şüphe barındırdığı gibi gerçeğin görünmesine de engel olurlar. Bu minvalde İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), şerden sonra vuku bulacak olan hayrın, halis hayır olmadığına, içerisinde bir bulanıklık, kin, kusur bulunduğu işaret etmektedir. Ve insanların kalplerindeki

²⁹⁶ İbrahim Özcan, *Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 35-48.

²⁹⁷ Muhammed Ahıskalı, “Huzeyfe b. Yemân'ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı ve Münafıkları Bilme Meselesi”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2022), 98-101.

kusur nedeniyle birbirlerine karşı sâf olmayacaklarını belirtmiştir.²⁹⁸ Şer olan bu fitnelerde insanlar olacakları kestiremeyip sağlıklı karar vermekten uzaktır. Çünkü kişiler taraf olduğu grubu haklı gördüğü gibi karşıt tarafı da tamamen haksız bulur. Kādî İyâz'a (ö. 544/1149) göre kör ve sağır bir fitne, hiçbir çıkış yolu bulunmayacak kadar kilit görünür. Çünkü fitne içine düşenler, hakkı görme ve duyma kabiliyetlerinin yok olacak kadar doğrudan ve hakikatten uzaktırlar.²⁹⁹ İşte böyle bir takım ayrıştırıcı veya yıkıcı kamplaşmaların olduğu tefrika döneminde, birtakım insanlar ortaya çıkar ve insanları toplumu fitneye karışmaya davet edecektir. Bu türlü insanlara uyanlar, onların peşinden fitneye doğru gideceklerdir. Kargaşa, kaosa veya iç savaşa insanları teşvik edenler ise Müslüman görünümündedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda bu gruplara dahil olmayıp Müslümanların çoğunluğundan ayrılmamak gerekmektedir. Bu esnada Müslüman lideri var ama liyakat sahibi değilse veya Müslümanların lideri yok ise son derece sabırlı olunması tavsiye edilmiştir. Sabırdan kastedilen ise yıkıcı gruplara uymamak, toplumun çoğunluğuna uymak ve devlet başkanına itaat etmektir. Dolayısıyla bu hadis, zor ve adaletsiz koşullar altında bile yöneticilere itaatin önemine işaret ederek, fitnelerden ve bölünmelerden kaçınmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.³⁰⁰ Ayrıca Bedrüddîn el-Aynî'ye (ö. 855/1451) göre hadiste barış içinde bulunan dumandan kastedilen, Hâriciler ve buna benzeyen İslam toplumunun birlik beraberliğini bölen hatta kendi içinde bile birden çok gruba bölünen fırkaların varlığına işaret etmektedir.³⁰¹ Tüm bundan hareketle rivâyet, Müslümanların birliğini korumanın ve çoğunluğa uymanın önemine vurgu yapmaktadır.

3.8. Fitne Günlerinde Ahlaki Bozulmalara Karşı Dikkatli Olmak

İbn Mâce “Fiten” bölümünde gelecek günlerin sabır günleri olacağı ve sabır günlerinin avuçta kor ateşi tutmak gibi olacağına dair hadiste zikredilen “Ey İman edenler! Siz kendinize düşene bakınız.”³⁰² ayetini bab başlığı yapmıştır. Bu babın ilk rivâyetinde, önemli ahlakî erdemler belirtilmiştir. Cimriliğe boyun eğildiği, nefsanî arzulara uyulduğu, dünyanın (her şeye) tercih edildiği ve herkesin kendi fikrini beğenmeye başladığı zaman geldiğinde insanın toplumu düzeltmeyi bırakıp sadece

²⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/36.

²⁹⁹ Aliyyü'l-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtih*, 8/3390-3392.

³⁰⁰ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1431), 2/476; Hererî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 24/53.

³⁰¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 24/194-195.

³⁰² el-Mâide 5/105.

kendine yönelmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. İşte bu günler, sabır günleridir. Sabır günleri avuçta tutulan kor ateş gibidir ve her kim amellerine devam ederse, elli kişinin sevabı kadar sevap verileceği hadisin fitne döneminde nasıl davranışlar sergileneceği konusunda önemli tavsiyeler barındırmaktadır.³⁰³ Hadis, bir yandan yapılmaması gereken menfi davranışların fitneye yol açabileceği tehlikesine karşı vurgu yaparken bir yandan da toplumda menfi davranışlar meydana gelirse, fitne döneminde Müslümanın takınması gereken davranışları ortaya koymaktadır.

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنِي عُثْبَةُ بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، حَدَّثَنِي عَمِّي عَمْرُو بْنُ جَارِيَةَ عَنْ أَبِي أُمَيَّةَ الشَّعْبَانِيِّ، قَالَ أَتَيْتُ أَبَا ثَعْلَبَةَ الْخُسَيْنِيَّ قَالَ قُلْتُ كَيْفَ تَصْنَعُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ قَالَ آيَةُ آيَةٍ قُلْتُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ) قَالَ سَأَلْتُ عَنْهَا خَبِيرًا سَأَلْتُ عَنْهَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ " بَلِ اتَّخَذُوا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنَاهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ حَتَّى إِذَا رَأَيْتَ شَحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤَثَّرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ وَرَأَيْتَ أَمْرًا لَا يَدَانِ لَكَ بِهِ فَعَلَيْكَ خُوصَصَةٌ نَفْسِكَ وَدَعْ أَمْرَ الْعَوَامِّ فَإِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أَيَّامَ الصَّبْرِ الصَّبْرُ فِيهِنَّ مِثْلُ قَبْضٍ عَلَى الْجَمْرِ لِلْعَامِلِ فِيهِنَّ مِثْلُ أَجْرِ خَمْسِينَ رَجُلًا يَعْمَلُونَ بِمِثْلِ عَمَلِهِ "

İbn Mâce'de "Hişâm b. Ammâr(ö. 245)→ Sadaka b. Hâlid(ö. 184)→ Utbe b. Ebî Hakîm(ö. 140)→ Amr b. Cârîye(ö. ?)→ Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî(ö. 80)→ Ebû Sa'lebe el-Huşenî (ö. 75/694-95)" kanalıyla nakledilmiştir. Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Ebû Sa'lebe el-Huşenî'ye "Ey imân edenler! Siz kendinize düşene bakınız. Hidâyet yolunda olduğunuz zaman sapıtan kimse size zarar veremez" ayeti hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Ebû Sa'lebe el-Huşenî bu ayetten kastedilen manayı Hz. Peygamber'e sorduğunu ve iyi bildiğini ifade etmiştir.

Resûlullah buyurmuştur:

"Birbirinize iyiliği gösterin ve kötülükten sakındırın! Ne zaman cimriliğe boyun eğildiğini, nefsanî arzulara uyulduğunu, dünyanın (her şeye) tercih edildiğini ve herkesin kendi fikrini beğenmeye başladığını görürseniz, işte o zaman kendinize bakın ve halkı bırakın! Çünkü artık önünüzde sabır günleri var demektir; o günlerde sabretmek, avucundaki kor ateşi tutmak gibidir. O günlerde ameline devam edenlere, (bugün) sizin gibi amel eden elli kişinin sevabı kadar sevap verilecektir."

³⁰³ İbn Mâce, "Fiten", 21 (No. 4014).

İbn Mâce’de sabır günlerinin avuçta kor ateşi tutmak gibi olacağına dair rivâyet Sa’lebe el-Huşenî kanalıyla Hz. Peygamber’den merfu olarak Tirmizî³⁰⁴ ve Ebû Dâvûd’ta³⁰⁵ zikredilmiştir.

Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyetinde Ebû Ümeyye eş-Şa’bânî, Ebû Sa’lebe el-Huşenî’ye ‘Siz kendinize bakın’ ayetini sormuştur. Ebû Sa’lebe el-Huşenî bir önceki hadiste zikrettiğimiz cevabı nakletmiştir ve Hz. Peygamber’e bir başkası tarafından şöyle bir sorunun sorulduğunu aktarmıştır:

“-Ey Allah’ın Resûlü, (sabır günlerinde ameline devam edenlere) bizden elli kişinin sevabı kadar mı, yoksa onlardan elli kişinin sevabı kadar mı sevap verilecektir?” Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“-Hayır, sizden elli kişinin sevabı kadar”

İbn Mâce rivâyetiyle aynı senedle gelen rivâyet Ebû Dâvûd’ta “babu’l-emr ve’n-nehî” yani iyiliği emir ve kötülükten men’etme babında zikredilmiştir. Bu konu başlığında ilk olarak gücü yeten kişinin iyiliği yayma ve kötülükten sakındırma görevini yapmasının tavsiye edildiği ve faziletli bulunduğu hadisleri zikretmiştir. Bundan sonra cimrilik, ahirete tercih edilen nefsî arzular ve her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiği sabır günleri geldiğinde emr-i bi’l-ma’ruf nehy-i ani’l-münker mükellefiyetinin kalktığı her bireyin kendi işlerini yapmasına elli sevabın verileceği hadisi, tasnif etmiştir. Buna ek olarak Ebû Dâvûd bu hadisi “Melâhim” bölümünde, toplumda oluşabilecek ahlâkî yozlaşmanın toplumsal kıyamet ve çöküşü hazırlaması görüşünden dolayı da zikretmiş olabilmektedir.

Aynı hadisi Tirmizî *Sünen*’inde, Kur’an’ın tefsiri bölümünde zikrederken bunun yanı sıra “Fiten” bölümünde daha kısa bir formda Enes b. Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber’den merfû olarak şu şekilde zikretmiştir:

*“İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, o zamanda dininde sabır gösteren, avucunda ateş parçası tutan gibidir.”*³⁰⁶

et-Tahavî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*’da “Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size

³⁰⁴ Tirmizî, “Tefsîr’ul-Kur’an”, 6 (No. 3058).

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17 (No. 4341).

³⁰⁶ Tirmizî, “Fiten”, 73 (No. 2260).

zarar veremez.” ayetinden ne kastedildiğine dair Hz. Peygamber’den nakledilen rivayete ilişkin bir bab açmıştır.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّكُمْ لَتَفْرَوْنَ هَذِهِ الْآيَةَ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ} [المائدة: 105] وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ يُوشِكُ أَنْ يَعْصَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ "

Hz. Ebû Bekir’den nakledildiğine göre ‘Ey iman edenler! Siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz sürece sapıtan kimse size zarar vermez.’ (Maide, 105) ayetini, çevresindeki insanların okuduğunu duymuş oysaki kendisinin Hz. Peygamber’den şöyle duyduğunu nakletmiştir:

*“İnsanlar bir zalimi görüp de onun elinden tutmazlarsa (zulmünü engellemezlerse), Allah’ın onları topluca bir cezaya uğratması yakındır.”*³⁰⁷

et-Tahavî bu bab başlığında emr-i bi’l-ma‘ruf nehy-i ani’l-münker yapılmasının gerekliliğini ve önemini vurgulayan hadisler arasındaki müşkülleri ele almaktadır. Burada çelişki gibi duran durumun rivâyeti nakleden Hz. Ebû Bekr dışında bulunan râvilerden kaynaklandığını ve hadisin eksik aktarıldığını belirterek³⁰⁸ bu hadislerden sonra Ebû Dâvûd rivâyetini aktararak açıklamıştır.³⁰⁹ Ayrıca kaynaklarda bazı Müslümanların Mâide suresinin 105.ayetini nemelazımcı bir tutum olarak yorumlamaya başlaması üzerine Hz. Ebû Bekr, onları uyarmıştır. Hz. Ebû Bekr toplumda yaygınlaşan nemelazımcı tavrın önüne geçmek amacıyla Hz. Peygamber’den işittiği zulmü engellemeyen toplumun cezaya uğraması ifade edilen hadisi hatırlatarak onları uyarmıştır.³¹⁰ Çünkü iki hadisin birbiriyle çelişmesi söz konusu değildir. Toplumun durumuna, ihtiyacına, gerekli zamanda ve yerde doğru davranışı sergilemenin sağlanması hedeflenmektedir.

Birçok ayette zikredilen iyiliği yayma ve kötülükten sakındırma,³¹¹ toplumun birlik beraberliğini sağlayacak ve onu parçalanmaktan koruyacak önemli bir yükümlülüktür. Emr-i bi’l-ma‘ruf nehy-i ani’l-münker, aynı zamanda Müslümanların

³⁰⁷ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, 3/208 (No. 1165).

³⁰⁸ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, 3/211 (No. 1171).

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Melâhim” 17 (No. 4338); İbn Mâce, “Fiten” 20 (No. 4005).

³¹⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 2/350.

³¹¹ Âl-i İmrân 3/104; et-Tevbe 9/112; Hûd 11/116.

birbirine karşı yapması gereken sorumluluklardandır.³¹² İslam dini müslümanları birbirine sorumlu kılarak toplumda sosyal kontrol mekanizması oluşturmuştur. Böylece fenalıklar yayılmadan kötülöklere karşı uyarıcı, değler kaybolup gitmeden de iyilikleri hatırlatacak ve yayılmasına vesile olacak kişiler bulunacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, Mü'minlere emirleri yapmayı yasaklardan da kaçınmayı buyurmuştur. Ancak toplum içerisinde yaşayan insan, içinde bulunduğu çevrede değlerin, normların, davranışların ve sosyal ilişkilerin olumsuz yönde değışmesi halinde bundan etkilenecektir. Bu minvalde Hz. Peygamber "...ya iyiliği emreder, kötölöğ'e engel olursunuz ve zalimin iki elini tutup onu hakka çevirir, doğruluğ'a zorlarsınız veya (bunu yapamazsanız) Allah, sizin iyilerinizin kalplerini de kötülerinkine benzetir ve daha önce İsrâiloğulları'na olduğu gibi size de lânet eder"³¹³ hadisinde olduğu gibi Müslümanlara kötölöğ'e karşı engel olma noktasında sorumluluk vermiştir. Bununla beraber her Müslümanın da yapması gereken görevler vardır ve her birey önce kendini düzeltmeli ardından da toplumsal sorumluluğünü yerine getirmelidir. Buna göre "bir kötölük gören kişi onu eliyle önlesin. Buna gücü yetmeyen diliyle karşı çıksın. Bunu da yapamayan kalben buğzetsin ki, artık bu da iman en zayıf derecesidir"³¹⁴ hadisine göre toplumda kötölöğün ortadan kalkması için sağlam kuralların yer alması bir gerekliliktir. Ve kötölöğün ortadan kalkması için eğitim ve seminer gibi toplumsal bilincin yerleşmesine yönelik faaliyetler gerekliliktir. Kalpten buğzetmek ise kötölöğün yayılmasını engelleyecek durumlara karşı Müslümanların takınması gereken hafif bir tavidir.

İslam ahlakına göre iyiliği yayma ve kötölükten sakındırma, genel geçer bir ilke iken sabır günleri geldiğinde emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker mükellefiyetinin kalktığı hadisi, daha özel ve sınırlı bir ifadedir. İbn Kesir (ö. 774/1373)'e göre Mâide suresinin 105. ayeti, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkeri yapmamak için bir bahane değildir. Bu ayet, belirli şartlar oluştuğunda yani toplumda fitne ve bozulma arttığında, insanlar arasındaki birlik ve beraberlik bozulduğunda, iyiliği yaymak kötölükten men'etme mükellefiyetinin kalktığı ve her bireyin kendi sorumluluğuna dikkat etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu minvalde toplumda cimriliğ'e boyun eğildiği, nefsanî arzulara uyulduğu, dünyanın (her şeye) tercih edildiği ve herkesin kendi fikrini

³¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/645.

³¹³ Ebû Dâvûd, "Melâhim" 17 (No. 4336-4337).

³¹⁴ Tirmizî, "Fiten" 11 (No. 2172); Müslim, "İmân" 78.

beğenmeye başladığı görülürse işte bu zamanda bireysel işlerle ilgilenmelidir. Bu esnada toplumla ilgilenmenin bırakılması belirtilmektedir.³¹⁵

İsbehânî (ö. 535) *et-Terğîb ve't-terhîb* eserinde sabır günlerinin avuçta kor ateşi tutmak gibi olacağına dair rivâyeti “et-terğîb fi's-sabr” yani sabrın teşvik edilmesi konu başlığı altında fitne, karışıklık ve zor günlerde sabretmenin teşvik edilmesinin öneminden bahsedilen hadisler arasında zikretmiştir.³¹⁶ Buradan hareketle *et-Terğîb ve't-terhîb* eserlerinde sabrın erdemli bir davranış olmasının yanında fitne dönemlerinde Müslümanların takınması teşvik edilen tutumlar arasında gördüğü söylenebilmektedir.

Hâricîler zulüm yapan devlet adamları veya zalimlere güç kullanmayı meşru görmüşlerdir. Onlar isyan hareketlerini emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker anlayışına dayandırmışlardır. Mu'tezile, Zeydiyye ve Mürchie'nin çoğunluğu da Hâricîler gibi, zalimleri bertaraf etmek için güç kullanmanın gerekli olduğunu savunmuşlardır. Ehl-i Hadis'e göre ise Müslümanları devlet başkanının etrafında toplamak, toplumun fitne ve fesat hareketlerine kapılarak parçalanmasını önlemek ve Müslümanların birbirlerini öldürmemeleri için başkaldırmayı doğru bulmamışlardır.³¹⁷ Bu minvalde İbn Mâce ve diğer hadisçilerin sabır günleri geldiğinde emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker mükellefiyetinin kalktığı hadisini bab başlıklarına tasnif etmelerinde, Ehl-i Hadis'in fitne döneminde başkaldırmamanın gerekliliği görüşü görülmektedir.

3.8.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Utbe b. Ebî Hakîm ve Ebû Sa'lebe el-Huşenî hadisin ortak ravîleri olduğundan onlar hakkında bilgiler verilecektir. Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Yuhmîd ve eş-Şa'bânî ed-Dimeşkî olarak anılmıştır. O, Şamlı *sika* tâbiündendir. Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den hadis rivâyet etmiştir. Bilinen tek hadisi, sabır günlerinin avuçta tutulması kor bir ateşe benzetildiği rivâyettir.³¹⁸

³¹⁵ Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419–1431), 3/192.

³¹⁶ Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fazl el-Cevzî İsbehânî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, thk. Eymen b. Sâlih b. Şeybân (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414–1993), 2/285.

³¹⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 451.

³¹⁸ İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 5/558.

Utbe b. Ebî Hakîm el-Hemedânî, Şam'lıdır. Yahya b. Maîn onun *zayıf* olduğunu ve İbnü'l-Medînî de onu, *ed-Duafa* kitabında zikretmiştir. Nesâî ise *leyse bi'l kavî* şeklinde görüş beyân ederken İbn Hacer el-Askalânî ise Utbe b. Ebî Hakîm'in çokça hata yapmıştır ve *saduk* olduğunu belirtmiştir.³¹⁹ Utbe b. Ebî Hakîm ve Amr b. Câriye ise hayatını Şam'da yaşadığı bilinmektedir.³²⁰ Utbe b. Ebî Hakîm dışında senedde bulunan râviler ise *sikadır*.

Ebû Sa'lebe Cürsûm b. Nâşim el-Huşenî hakkında kaynaklarda onun Şam'da yaşadığı ancak Sıffin Savaşı'nda her iki tarafta da yer almadığı bundan dolayı da Dımaşk'a yerleştiği evlat sahibi olup onlarla hayatını geçirdiği bilinmektedir. Muâviye'nin halifeliği döneminde veya Abdülmelik b. Mervan'ın ilk halifeliği döneminde vefat ettiği bilinmektedir.³²¹

Nitekim Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin Sıffin Vaka'sına katılmamasına vurgu yapan kaynaklarda birebir sabır günlerini vurgulayan hadisten dolayı tercih ettiğine dair öğrenebileceğimiz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte sabır günleri geldiğinde kendinize bakmak ve halkı bırakmanın gerekliliği hadisini, Sıffin Vakasına katılmama davranışındaki tutumuna destek olması açısından naklettiği ihtimaller arasındadır. Nitekim fitne olayları yaşandığında sahâbe çeşit çeşit tavır sergilemiştir. Bazısı siyâsî olaylara dâhil olurken bazısı ise tarafsızlığı seçmiştir. Bu tutumları sergilerlerken de Hz. Peygamber'den işittikleri hadisi, kendilerine destek olarak zikredebilmişlerdir. Yalnız buradan amacımız hadisin uydurma olduğunu söylemek değildir. Hadisin yaygınlık kazandığı zamanı tespit etmektir. Sadece Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin yaşadığı dönemde bu hadis, gündeme gelmiş ya da bu ravîden sonra hadis isnadda yayılmıştır diyebilmekteyiz.

Müslümanlar toplumda başkasına iyiliği emretmek ve kötülükten menetmekle yükümlüdürler. Ancak toplumun yapısında önemli ahlâkî bozulmalar ve değişiklikler meydana geldiğinde bu yükümlülüğü yerine getirmek zorlaşacaktır. Bundan dolayı insan kendi bireysel işlerine yönelmeli kendini kötülükten sakındırmalıdır. Hadiste zikredilen ahlâkî çöküntülerden ilki, cimrilüğün toplumdaki insanların tabiatına dönüşecek kadar artmasıdır. İkinci bozulma, akıl veya bilime değil nefsî isteklere

³¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 7/94.

³²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 12/49; 7/94; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/208; 5/515.

³²¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 1/524; İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 4/483; Abdulkadir Şenel, "Ebû Sa'lebe Huşenî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/420.

uyulmasıdır. Üçüncüsü, insanların yalnızca dünya hayatını ön plana çıkarmasıdır. Sadece dünya hayatına önem verilmesi yapılan davranışların sonucunun ahirette hesabının verilmeyeceği düşüncesine yol açar. Toplumda bu bozulmalar, had safhaya ulaşır ve ciddi fitneler meydana gelir.³²² Ahlakî bozulmalardan dördüncüsü, kendi düşüncesinde olanları beğenme ve kendi düşüncesinde olmayanları ötekileştirmektir. Bunların sonucunda toplumda taassupluk, tarafgirlik ve bağnazlık gibi değer kayıpları baş gösterecektir. Bu da toplumların çöküşüne yol açacaktır. Toplumda gerçekleşen ahlâkî bozulmalar karşısında, kişinin kendi dini hayatını yaşama gayretinde olması ve son derece sabırlı olmasının çetinliği, avuçta kor ateşi tutmaya da benzetilmiştir. Ayrıca “Fiten” bölümlerinde bulunan fitnelerde sabretmeye yönelik hadislerin bulunması toplumsal sorunlar karşısında Müslümanların takınması gereken tavra yöneliktir. Sabredip fitneciler arasına katılmamakla birlikte kargaşanın yayılıp büyümemesi ve çözüme kavuşması hedeflenmektedir.³²³

3.9. Fitneden Uzak Durmak

Bu hadiste insanları kasıp kavuran büyük ölümlerde sabretmeyi, aşırı kıtlıkta iffetli olmayı, insanların kılıç kuşanıp birbirine öldürdüğü durumda evde kalıp silaha başvurmamayı yani bu ölümle sonuçlanacak fitneye müdahil olmamanın gerekliliği Hz. Peygamber’in soru ve tavsiyeleri ile anlatılmaktadır.³²⁴ Büyük olaylarda sabredip taşkınlık yapmamak, aşırı kıtlıkta iffetli olmak ve insanların kılıç kuşanıp birbirini öldürdüğü durumda evde kalıp silaha başvurmamayı yani bu ölümle sonuçlanacak fitneye müdahil olmamanın gerekliliğinin ifade edildiği hadisin incelenmesi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَدَدَةَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي عَمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، عَنِ الْمُشَعَّثِ بْنِ طَرِيفٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " كَيْفَ أَنْتَ يَا أَبَا ذَرٍّ وَمَوْتًا يُصِيبُ النَّاسَ حَتَّى يُقَوِّمَ النَّبِيتُ بِالْوَصِيفِ " . يَعْنِي الْقَبْرَ قُلْتُ مَا خَارَ اللَّهُ لِي وَرَسُولُهُ - أَوْ قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ - قَالَ " تَصَبَّرْ " . قَالَ " كَيْفَ أَنْتَ وَجُوعًا يُصِيبُ النَّاسَ حَتَّى تَأْتِيَ مَسْجِدَكَ فَلَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى فِرَاشِكَ وَلَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَقُومَ مِنْ فِرَاشِكَ إِلَى مَسْجِدِكَ " . قَالَ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ أَوْ - مَا خَارَ اللَّهُ لِي وَرَسُولُهُ - قَالَ " عَلَيْكَ بِالْعِفَّةِ " . ثُمَّ قَالَ " كَيْفَ أَنْتَ وَقِتْلًا يُصِيبُ النَّاسَ حَتَّى تُغْرَقَ حَجَارَةُ الرَّيْتِ بِالْدِّمِ " . قُلْتُ مَا خَارَ اللَّهُ لِي وَرَسُولُهُ . قَالَ " الْحَقُّ بِمَنْ أَنْتَ مِنْهُ " . قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا أَخْذُ بِسَيْفِي فَأَضْرِبُ بِهِ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ قَالَ " شَارَكْتَ الْقَوْمَ إِذَا وَلَكِنْ ادْخُلْ

³²² Zeydâni, *Mefâtih Fi Şerhi el-Mesâbih*, 5/265; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, 2/487.

³²³ İsa Onay, “Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 40, 48, 55.

³²⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 10 (No. 3958).

بَيِّنَاكَ " . قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ دُخِلَ بَيْتِي قَالَ " إِنَّ خَشِيَّتَ أَنْ يَبْهَرَكَ شِعَاغُ السَّيْفِ فَأَلْقَ طَرَفَ رِدَائِكَ عَلَى وَجْهِكَ فَيُبَوِّءَ بِإِثْمِهِ وَإِثْمَكَ فَيَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ " .

İbn Mâce'de "Ahmed b. Abde (ö. 245)→ Hammâd b. Zeyd b. Dirhem (ö. 179/795)→ Ebû İmrân el-Cevnî (Abdûlmelik b. Habîb) (ö. 128/746)→ Müş'e'as b. Tarîf(ö. ?)→ Abdullah b. Sâmit (ö. 70)→ Ebû Zerr el-Ğifârî (ö. 32/653)"den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber:

"-Ey Ebâ Zerr!"

"-Buyur, Ey Allah'ın Resulü, emret!" dedim. Sonra Hz. Peygamber şöyle dedi:

"-Günün birinde bir mezarın kıymeti, bir köle kıymetini bulacak derecede çok insanın ölümü ile karşılaşırsan halin ne olur?"

"-En iyisini Allah ve Rasûlü bilir" dedim. Hz. Peygamber:

"-Sabret!" dedi. Sonra tekrar bana:

"-Ya Ebâ Zerr!" diye seslendi.

"-Buyur, emret!" dedim.

"-Mescide gidemeyecek ve mescitten evine gelip yatağına giremeyecek derecede insanlara umumî bir açlık geldiğinde hâlin ne olur?" diye sordu. Ben:

"-En iyisini Allah ve Rasûlü bilir" dedim. Hz. Peygamber:

"-O zamanda iffetli olmaya çalış!" buyurdu.

"-Ahcâru'z-Zeyt mevkiini insan kanı içerisine gömülmüş görürsen ne yapacaksın?" diye sordu.

"-Allah ve Rasûlü benim için neyi tercih etti ise onu" dedim. Bu sefer Hz. Peygamber:

"-Kendilerinden biri olduğun ailenin yanında kal!" buyurdu. Ben:

"-Ey Allah'ın Rasûlü; o zaman kılıcımı alıp omzuma koymayayım mı?" diye sordum.

"-O takdirde sen de bunu yapanlara ortak olursun" buyurdu. Ben:

"- Öyleyse bana ne emredersin?" diye sordum:

"-Evinde otur!" buyurdu.

“-Şayet evime de girilirse” diye sorunca:

“-Eğer kılıcın parıltısının senin gözlerinin kamaştıracağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört! Böylece saldırgan kişi hem senin günahın ve hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner” buyurmuştur.

İbn Mâce hadisi, klasik hadis kitaplarında İbnü'l-Mübârek,³²⁵ Ahmed b. Hanbel,³²⁶ İbn Ebî Şeybe,³²⁷ Nuaym b. Hammâd³²⁸ ve Ebû Dâvûd'ta³²⁹ Ebû Zerr el-Ğifârî kanalıyla merfû olarak aynı metin ve aynı isnâd ile zikredilmiştir.

İbnu'l-Mübârek rivâyetinde yukarıda zikrettiğimiz İbn Mâce rivâyetinden ilave olarak Hz. Peygamber'in Ebû Zerr el-Ğifârî'ye:

“-İnsanlara (kitle halinde) ölüm isabet edip, kabirlerin (ücretli) hizmetçiler tarafından kazılacağı zaman ne yapacaksın?” şeklinde sorduğu soru bulunmaktadır. Aynı isnadla nakledilmiştir.

İbn Ebî Şeybe “men kerihel-hurûc fi'l-fitne ve't-teâvvuz minha” yani fitne zamanında başkaldırmamanın gerekliliğine dair açtığı babda zikretmiştir. Nuaym b. Hammâd'ta da aynı metin ve aynı isnâd ile “el-'isme mine'l-fiten ve ma yustehabbu fiha mine'l-keff ve'l-imsâk ani'l-kıtâl ve'l-'uzle fiha ve ma yukrahu mine'l-istişrâf leha” fitnelerden korunma, fitne zamanında savaştan kaçınmanın tavsiye edilmesi, uzletin teşvik edilmesi ve fitnelere dahil olunmanın hoş karşılanmaması babında bulunmaktadır. Ebû Dâvûd rivâyeti ise fitneye koştuktan nehy babında tasnif etmiştir. Görüldüğü gibi fitne döneminde sabretmek, iffetli olmak ve silahlanmamak ile ilgili hadis, bab başlıklarında Ehl-i Hadisin fitneden uzak durulması görüşünü yansıtmaktadır.

3.9.1. Rivayetin Genel Değerlendirilmesi

Tüm senedlerde ortak râviler Ebû İmrân el-Cevnî, Abdullah b. Sâmit ve Ebû Zerr el-Ğifârî'dir. Ebû İmrân el-Cevnî ve Abdullah b. Sâmit Basralı ve sika râvilerdir.³³⁰ Ayrıca Abdullah b. Sâmit, klasik hadis kitaplarında Ebû Zerr el-

³²⁵ Mübârek, *el-Müsned*, 150 (No. 245).

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, 35/252 (No. 21325).

³²⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 21/197 (No. 39906).

³²⁸ Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 1/167 (No. 435).

³²⁹ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 2 (No. 4261).

³³⁰ Zehebî, *en-Nübelâ*, 5/255; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/120-121.

Ğifârî'den birçok hadis aktarmıştır. Her iki râvi hakkında bu bilgilerden başka bilgiye rastlanılmamıştır. Rivâyetin senedinde bulunan tüm râviler genelde Basra'da yaşamış ve güvenilir râvilerdir.

Asıl isminin Cündeb b. Cünâde olan Ebû Zerr el-Ğifârî,³³¹ Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş ve hayatını onun yanında geçirmiş bir sahabîdir. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis nakletmiştir. O, diğer sahabîlere göre Hz. Peygamber ile daha çok vakit geçirme imkânı bulmuştur.³³²

Hz. Peygamber, Ebû Zerr el-Ğifârî'yi bazı gazvelerde yerine vekil olarak bırakmış ve bazı zamanlarda ona geçici yöneticilik görevi vermiştir. Ancak Ebû Zerr el-Ğifârî, yöneticilik talep ettiğinde ise ona yöneticiliğe talip olmamasını tavsiye etmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, Ebû Zerr el-Ğifârî'in mizacını bildiği ve ona göre tavsiyede bulunduğunu söylemek mümkündür.³³³ Bundan dolayıdır ki Ebû Zerr el-Ğifârî, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra devlet işlerinde görev almamış ve halifelerin yanında bulunarak onları desteklemiştir.³³⁴ Ancak daha sonraları Ebû Zerr el-Ğifârî, Hz. Osman'ın hilâfetinde fetihlerle birlikte genişleyen ekonomik refaha ulaşan bir devletin yapmış olduğu harcamaları eleştirmiş ve fikirlerini ifade etmekten geri durmamıştır. Bununla birlikte Şam valiliği görevinde bulunan ve devletin ekonomik tasarruflarını yöneten Muaviye'nin bazı tasarruflarını eleştirmiş ve bunu halk arasında konuşmuştur. Nitekim Ebû Zerr el-Ğifârî'in yaptığı bu eleştirilerde yapısal özelliğinin etkilerinin olduğu söylenebilir. Çünkü o tez canlı, sert mizaçlı ve savunduğu değerlerde ısrarcı olan birisi olmasının yanında Hz. Peygamber'in sözlerini lafzî olarak algılaması ve zühd yaşantısı bulunmaktadır.³³⁵ Fetihlerle büyüyen refaha erişen bir devletin yeni problemlere karşı yeni çözümler ve ekonomik yeni tasarruflarının olması pek normaldir. Ebû Zerr el-Ğifârî, hem mizacından dolayı hem de yeni olaylar nedeniyle görüşlerini açıkça ifade etmiştir.³³⁶ Sert eleştirilerinden ötürü de Rebeze'ye sürgüne gönderilmiş ve oraya yerleşmiştir.

³³¹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 638.

³³² İbn Hacer, *Tehzibu't- Tehzib*, 12/90; İbn Hacer, *el-İşâbe fî Temyizi's-şahâbe*, 7/105; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Ğifârî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/268.

³³³ Lokman Bilgiç vd., "Ebû Zer el-Ğifârî ve Hadis Rivayeti", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/1 (2021), 95-98.

³³⁴ Aydın, "Ebû Zer el-Ğifârî", 10/267.

³³⁵ Lokman Bilgiç, *Ebû Zer el-Ğifârî ve Hadis Rivayetindeki Yeri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.

³³⁶ Bilgiç, *Ebû Zer el-Ğifârî*, 23-30.

Rebeze’de hicrî 32 yılında Hz. Osman’ın halifeliği zamanında vefât etmiştir.³³⁷ Ebû Zerr el-Ğifârî, Cemel ve Sıffin Vaka’larını görmemiştir. Hz. Osman’ı kenz görüşünden dolayı sıkça eleştirdiğinden Rebeze’de iki yıl siyasetten uzak durmuştur. Bu anlamıyla onun hakkında siyasetten uzaklaşarak uzlete çekildiğini söyleyebiliriz.³³⁸

Ahcâru’z-Zeyt, Medine’de bir yer adıdır ve burada hicrî 63 yılında Yezîd b. Muaviye döneminde meydana gelen Harre Vakasına işaret ettiğini de belirtmişlerdir. Bu hadisten bu olayın kastedildiği de belirtilmektedir.³³⁹ Ayrıca İbn Kesîr *Bidâye ve ’n-Nihâye*’de “Yezîd b. Muavîye zamanında vuku bulan Harre Vakası” isimli bir başlık açmış ve bu başlığın altında Nuaym b. Hammâd rivâyetini zikrettikten sonra altına Harre Vakasını anlatmıştır. Harre Vakasının ortaya çıkış nedenini Yezid b. Muaviye’nin olumsuz davranışlarıyla beraber bir halifeye yakışmayacak davranışlarda bulunduğunu duyan Medine halkından bir grubun, Yezid’i halife olarak kabul etmediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Yezid komutasında görevlendirilen Müslim b. Ukbe adlı kumandan, Medine’ye giderek üç gün boyunca birçok insanı öldürmüştür. İbn Kesîr “Hz. Peygamber’in Harre Vakasını haber vermesi” başlığının altında, Nuaym b. Hammâd’ın Ebû Zerr el-Ğifârî isnâdıyla gelen rivâyetini, bu tarihî olayla vukû bulduğunu belirterek zikretmiştir. Ayrıca bu konuyu kitabında Hz. Peygamber’in geleceğe ait bilinmeyen şeyleri haber vermesinin O’nun nübüvvetinin delillerinden olduğu görüşüyle belirtmesi dikkat çekmektedir.³⁴⁰

Hadis metnindeki “İnsanların ölüp kabrin bir köle fiyatına olacağı...” cümlesinde ev kelimesinde kastedilen kabirdir. Ancak bu cümlenin anlaşılmasında farklılıklar vardır. “Bir mezarın, bir köle kıymetini bulacak derecede insan ölümlerinin artması” ifadesi ile bir kölenin fiyatıyla bir mezar satın alınabilecek bir fitne oluşacağı kastedilmiştir. Aynı ifadeden ölümler çok olduğu için evler boşalacak bir köle fiyatına ev alınabilecek şeklinde anlam kastedilmiştir.³⁴¹

Bu rivâyetin en sonunda silahla karşı karşıya kalındığında öldürülmeyi mi seçmek gerektiği sorusu sorulur ve ayrıca kılıcın parıltısından dolayı elbiseni yüzüne

³³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve ’n-Nihâye*, 6/267-268; İbn Hacer, *Tehzibu’t- Tehzib*, 12/91.

³³⁸ Fatih Zengin, “İlk Dönem İslam Tarihinde Siyasi Münzeviler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 445.

³³⁹ Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd Şerhi*, 11/230.

³⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve ’n-Nihâye*, 6/261-262.

³⁴¹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce*, 2/468-469.

ört ifadesi de geçer. “Kılıcın parıltısının gözlerini kamaştırması” kılıcı kullanmak manasında kinayeli bir lafızdır. Bu esnada “elbiseni yüzüne ört” ifadesinde kastedilenin de kılıçları görüp paniğe kapılmamak yani silahlanma olmamasıdır. Silahlanmamak sayesinde fitnenin ortadan kalkması da sağlanabilecektir. Nitekim iki taraf birden silahlanırsa fitne daha da alevlenebilecektir. Bunun akabinde “saldırgan kişi hem senin günahın ve hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner” yani manasının nasıl anlaşılacağı konusu âlimler arasında tartışılmıştır. Bu konuda Aliyyü’l Kârî’ye (ö. 1014/1605) göre Müslümanın canının korunması esas olduğu ve saldırganın kafir olduğu durumda kişinin kendisini korumasının vâcip olduğunu belirtmiştir. Ancak saldırgan kişi Müslüman ise hadiste kastedilen kinayeli lafızdan, fitnede silahlanmamak ve fitneden uzak kalınmasını tavsiye etmek maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁴²

Ebû Zerr el-Ğifârî’in saldırganlar evime girerse ne yapayım sorusuna, Hz. Peygamber’in verdiği cevaptan kastedilenin aslında insanın kendisini saldırı esnasında korumak olduğu gibi kanlı fitnelerden ve saldırıdan uzak durulması gerekliliği anlaşılmalıdır. Çünkü dinde aslolan canın korunmasıdır ve azîmet ruhsattan daha önemlidir. Hz. Peygamber’in olabilecek fitneye karşı Müslümanları uyarması düşünülürse buradaki mübalağadan kastın kanlı fitneden tamamıyla uzak durulması ve kimseye saldırıda bulunulmamasıdır.³⁴³

3.10. Fitne Döneminde Pasif Kalmak

İbn Mâce’nin “Fiten” bölümünde bulunan zifiri karanlık gecenin parçasına benzetilen fitne dönemi geldiğinde yayların kırılması, kirişlerin parçalanması ve kılıçların taş vurulması ile silahlanmamanın gerekliliği ile ilgili hadis,³⁴⁴ “et-tesebbüt fi’l-fitne” yani fitne döneminde sabır ve teenniyle hareket etmek babında tasnif edilmiştir. Fitne döneminde başkaldırmamayı ve pasif kalmayı vurgulayan hadisi, konumuza uygunluğu açısından incelenecektir.

حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى اللَّيْثِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زُرَّوَانَ، عَنْ هُزَيْلِ بْنِ شَرْحَبِيلَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " إِنْ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ فِتْنَةٌ

³⁴² Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, çev. Hüseyin Karapınar vd. (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 14/370-374.

³⁴³ İbnu’l-Esir el-Cezerî, *Câmiu’l-Usûl*, çev. S. Kemal Sandıklı vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 15/547-548.

³⁴⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 10 (No. 3961).

كَتَبَ اللَّيْلُ الْمُظْلِمُ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي فَكَسِرُوا قَسِيَكُمْ وَقَطَّعُوا أَوْتَارَكُمْ وَاضْرِبُوا بِسُيُوفِكُمُ الْحِجَارَةَ فَإِنْ دَخَلَ عَلَى أَحَدٍ مِنْكُمْ فَلْيَكُنْ كَخَيْرِ ابْنِ آدَمَ .

İbn Mâce'de "İmran b. Musa Leysî(ö. 240)→ Abdülvâris b. Sa'îd(ö. 180)→ Muhammed b. Hucâde(ö. 131)→ Abdurrahman b. Sevrân(ö. 120)→ Hüzeyl b. Şurahbîl(ö. 82) → Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)"den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Kıyamete yakın dönemde zifiri karanlık gecenin parçaları gibi fitneler olacaktır. O fitnelerde adam mü'min olarak sabahlayıp kâfir olarak akşamlayacak ve mü'min olarak akşamlayıp kâfir olarak sabahlayacaktır. O fitneler döneminde (bir şeye karışmayıp) oturan kişi, ayakta durandan hayırlıdır. Fitnelerde ayakta duran da yürüyenden hayırlıdır ve fitnelerde yürüyen kişi de hızlı giden hayırlıdır. O döneme yetişerseniz ok yaylarınızı kırınız, yay kirişlerinizi paramparça ediniz ve kılıçlarınızı taşa vurunuz (ki köreلسin) eğer birinizin bulunduğu yere girilir ve öldürmek istenirse o, Hz. Adem'in iki oğlunun hayırlısı olan Hâbil gibi olsun (yani kâtil değil de maktûl olmayı tercih etsin)."

İbn Mâce'nin "Fiten" bölümünde fitne döneminde yayların kırılması, kirişlerin parçalanması ve kılıçların taşa vurulması ile tedbirli olunması gerektiği ifade edilen rivâyet, Ebû Mûsâ el-Eş'arî kanalıyla Hz. Peygamber'den muttasıl-merfû olarak Ahmed b. Hanbel,³⁴⁵ Ebû Dâvûd³⁴⁶ ve Tirmizî'de³⁴⁷ nakledilmiştir.

Ahmed b. Hanbel fitne döneminde yayların kırılması, kirişlerin parçalanması ve kılıçların taşa vurulması ile başkaldırılmaması ifade edilen rivâyet, İbn Mâce hadisiyle aynı sened ve metin ile zikredilmiştir. Aynı şekilde Ebû Dâvûd rivâyeti "en-nehy ani's-saa fi'l-fitne" yani fitneye koşmaktan nehy babında yer almaktadır.

İbn Mâce senedi ile aynı olan Tirmizî rivâyeti ise daha kısa bir formda Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Fitne döneminde yaylarınızı kırın, kirişlerinizi kesin ve evlerinize kapanın! Adem'in oğlu (Hâbil) gibi olun!"

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, 32/504 (No. 19730).

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2 (No. 4259).

³⁴⁷ Tirmizî, "Fiten", 33 (No. 2204).

Tirmizî bu hadisi “ma câe fî ittihâz seyf mine’l-haşeb fî’l-fitne” yani karışıklık zamanlarında tahtadan kılıç edinmek babında kişinin fitne zamanlarında savaştan kaçınması ile ilgili rivâyetleri arasında yer vermiştir.

İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Tirmizî de Ehl-i Hadis gibi fitne döneminde başkaldırmamanın ve güç kullanmamanın gerekliliği görüşündedir denilebilmektedir. İbn Mâce, yaşadığı dönemde siyasî olaylarda, güç kullanmak yerine sabırlı ve pasif bir duruş sergilemenin ideal olduğu görüşünü bab başlıklarında ve hadisi tasnif etme yönteminde amaç edinmiş olabilmektedir.

el-Hattabi *el-Uzle* eserinde sabahtan akşama kadar iman durumunun değişkenlik gösterdiği bir fitne döneminde evde oturulması gerekliliği ifade edilen hadisi eserinde uzlet başlığı ile zikretmiştir.³⁴⁸ el-Hattabi’nin uzlet konu başlığı ile böyle bir durumda fitneden uzak durulması fikrinde olduğu söylenebilir. Bunun yanında İbn Ebü’l-Dünyâ, *el-‘Uzle ve’l-İnfirâd (el-İnfirâd)* kitabında ise “celis es-sıdk hayr mine’l vahde” babında fitne zamanında bir adam sabah mümin, akşam ise kafir olarak uyanması hadisini, doğru arkadaşlarla birlikte olmanın yalnızlıktan daha hayırlı olduğu ve kalbin inanç olarak değişkenlik gösterdiği konular bağlamında aktarıldığı görülmüştür.³⁴⁹ Ayrıca hadis, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den nakledilse de senedi ve metin yönüyle “Fiten” bölümlerinde zikredilen rivâyetlerden farklı olduğu da görülmüştür. el-Münzirî’nin *et-Tergîb ve’t-terhîb* eserinde Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den nakledilen İbn Mâce hadisine, fitne döneminde iman durumunun değişkenlik göstermesi olarak kısa bir formda yer vermiştir. el-Münzirî “et-tergîb fî’t-tevbe ve’l-mübadera biha ittiba” babında tevbe etmenin teşvik edilmesi konu başlığı ile zikretmiştir.³⁵⁰ Dolayısıyla İbn Ebü’l-Dünyâ ve el-Münzirî’nin eserlerinde iman durumunun değişkenlik göstermesi çok hızlı olan fitne döneminde silahlanmamak, evde oturmak ve tedbirli olunması gerektiği ifade edilen rivâyet, ahlakî erdemler başlığı altında daha kısa bir formda aktarıldığı görülmüştür.

3.10.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Hadisin senedinde bulunan Abdülvâris b. Sa’îd, Muhammed b. Hucâde, Abdurrahman b. Sevrân, Hüzeyl b. Şurahbîl ve Ebî Musa el-Eş‘arî ortak raviler

³⁴⁸ Hattabi, *el-‘Uzle*, 10.

³⁴⁹ İbn Ebü’l-Dünyâ, *el-‘Uzle ve’l-İnfirâd*, 67.

³⁵⁰ Münzirî, *et-Tergîb ve’t-terhîb*, 4/124.

olduğundan bilgiler verilecektir. Abdülvâris b. Sa'îd, âlimlere göre *sika* bir râvidir. Bunun yanında onun Basralı ve Kaderiyye mezhebine mensub olduğu belirtilmiştir.³⁵¹

Muhammed b. Hucâde, İbn Ebî Hâtim, Nesâî, İbn Hibbân ve Aclûnî gibi âlimlere göre *sikadır*. Kûfelidir ve aşırı Şîî olduğu bilinir.³⁵²

Abdurrahman b. Sevrân Ebû Kays el-Evdî, Kûfelidir. İbn Ebî Hâtim onun hakkında *leyse bi kavî*, hafız değil ve az hadis rivâyet etmiştir şeklinde görüş belirtirken İbn Maîn, Aclûnî ve Dârekutnî'ye göre *sika* bir râvidir.³⁵³

Hüzeyl b. Şürahbîl el-Evdî, Kûfe ehlinin birinci tabakasındandır. Dârekutnî, Aclûnî ve Zührî'ye göre *sika* bir râvidir.³⁵⁴

Hadisin senedindeki râviler güvenilir ve Kûfe'lidir. Ancak haklarında yukarıda yazdığımız konuların dışında ek bir bilgiye ulaşılamamıştır. Râvilerin çoğunluğunun Kûfe'li olduğu halde Cemel ve Sıffin Vaka'larında nasıl bir tutum sergilediklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nitekim Kûfe siyasî olaylara tanıklık etmiş bir şehirdir. Râvilerin bu olaylarla ilgisi tespit edilememiştir. Ebî Musa el-Eşârî'nin de Kûfe vâlisi olması göz önünde bulundurulursa hadisi ondan işittikleri kuvvetlidir.

Ebî Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber döneminde ileri gelen sahabelerden birisidir ve zekât toplama ile görevlendirilmiştir. Ayrıca o, Kur'an-ı Kerim'i güzel okurdu ve Hz. Peygamber ile birlikte birçok gazve ve seriyyeye katılmıştır.³⁵⁵

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, halifeler döneminde Basra ve Kûfe vâliliği yapmıştır. O, Hz. Osman şehit edildiğinde Kûfe valiliği görevini sürdürmekteydi.³⁵⁶

Hz. Ali halife olunca siyasî otoritesini tam sağlamak ve Hz. Osman döneminden kalan bazı karışıklıkları çözmek maksadıyla kendinden önce valilik görevini sürdürenleri görevden almıştır. Kendisine bi'at eden kişileri valiliklere getirmiştir.³⁵⁷ Bu sebepten Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi de Kûfe vâliliğinden azletmek istemiştir ancak Kûfe'lilerin isteği üzerine o, valilik görevine devam etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz.

³⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/106-107.

³⁵² İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 9/92-93.

³⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 6/151-152.

³⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/480; İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 11/31.

³⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr* (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417-1997), 19.

³⁵⁶ Zehebî, *en-Nübelâ*, 2/381-382.

³⁵⁷ M.Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/191.

Ali'nin halifeliğine bi'at etmekte çekimser davranmıştır. Bunun nedeni olarak Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalarının verilmesini istemesidir.³⁵⁸

Bu esnada Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe'ye katılanlar Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması talebiyle Medine'den Basra'ya doğru hareket etmişlerdi. Bu esnada bulundukları şehirlerde kendilerine destek aramışlar ve şehrin ileri gelenlerine davet mektubu iletmışlerdir. Kûfe'nin de desteğini almak üzere Ebû Mûsa el-Eş'ârî'ye davet mektubu göndermişlerdir.³⁵⁹

Hız. Ali'ye Talha, Zübeyr, Hız. Aişe ve beraberindekilerin kendisine doğru gelmekte olduğu haberi ulaşmıştır.³⁶⁰ Bununla birlikte aynı esnada da Muaviye'nin Hız. Ali'ye bi'at etmediği gibi halkı kendi görüşleri etrafında topladığı bilgisi de gelmiştir. Hız. Ali, otoritesini arttırmak amacıyla halkından askerî destek almak için valiliklerine çağrıda bulunmuştur. Kûfe'ye ve şehrin ileri gelenlerine kendisine katılmaları için üç kez heyet göndermiştir.

Ebû Mûsa el-Eş'ârî'ye hem Hız. Aişe tarafından hem de Hız. Ali tarafından Cemel Vaka'sından önce kendilerine katılması maksadıyla davet gönderilmiştir. O ise Hız. Osman'ı şehit edenlerin bulunup cezalandırılmasını istese de tarafsız kalmayı tercih etmiştir.

Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin sessizliğinin devam etmesi üzerine Hız. Ali Kûfe'ye, el-Eşter ve İbn Abbas'ı göndererek destek istemiştir. Bunun üzerine Ebû Musa el-Eş'ârî, Kûfe'de halka karşı bir konuşma yaparak Basra'da oluşan bu olumsuz atmosfere asker vermeye yanaşmamıştır ve konuşmasında halkı da bu olaya karşı pasif kalmaya çağırmıştır.³⁶¹

Böylece Ebû Mûsa el-Eş'ârî, zifiri karanlık gecenin parçasına benzetilen fitne dönemi geldiğinde yayların kırılması, kırışlerin parçalanması, kılıçların taşaya vurulmasıyla silahlanmamanın kastedildiği hadisi, konuşmasında zikretmiş ve kendisi de tarafsızlığı seçmiştir.³⁶² Bunun sonucunda ise Hız. Ali tarafından Kûfe vâililiğinden azledilmiştir. O, ilerleyen süreçte Sıffin Vaka'sında hakem olayında Hız. Ali

³⁵⁸ Ömer, *el-Fitne*, 138.

³⁵⁹ Tunç, *Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler*, 135.

³⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/440.

³⁶¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/482.

³⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/446; Kenan Ayar, "Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş'ârî", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4 (2007), 38-39.

tarafatlarının hakem olması için Ebû Mûsa el-Eş‘ârî’yi öneri olarak sunmalarına kadar Ebû Mûsa el-Eş‘ârî uzlete çekilmiştir. Sıffin Vakasından sonra tahkim hadisesinde Hz. Ali Ebû Mûsa el-Eş‘ârî’nin hakem olmasını istemediyse de tarafatlarının dediği olmuş ve Ebû Mûsa el-Eş‘ârî hakem olmuştur.³⁶³

Hakem olayında Hz. Ali tarafatlarının temsili Ebû Mûsa el-Eş‘ârî, Muaviye ve tarafatlarının hakemi de Amr b. el-Âs’tır. Bu iki hakem bir araya gelerek kararlar almıştır ancak aldıkları kararları açıklarken Amr b. el-Âs’ın keskin zekâsıyla politik davranması sonucu Müslümanlar için hakem olayı çözüm yerine içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bütün bunların ardından Ebû Mûsa el-Eş‘ârî, yaşanan siyasî olaylara üzüntüsünden ötürü vefât edene kadar uzlete çekilmiştir. Kûfe ya da Mekke şehirlerinden birinde tahminî olarak hicrî 42, 44,50, 52, 53 senelerinde vefât etmiştir.³⁶⁴ Onun yaşanan siyasî olaylardan dolayı uzlete çekilmesinden dolayı vefât tarihi tam olarak bilinmemektedir.³⁶⁵ Ebû Mûsa el-Eş‘ârî gibi hayatında tarihî olaylara tanıklık etmiş bir sahâbînin hayatında uzleti, dönem dönem siyasî hadiselerde tarafsız kalması şeklinde görmek mümkündür. Kendisi tarafsız kaldığı gibi çevresindekilerin de tarafsızlığı seçmesi için konuşma yapması onun tavrını göstermiştir. Hz. Osman’ı şehit edenlerin bulunmasını istediği halde Hz. Aişe’nin tarafına geçmemiştir. Onun tavrından Müslümanların birbirine kılıç kuşanmasını doğru bulmadığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz tarihî kaynaklarda yer alan Ebû Mûsa el-Eş‘ârî, Kûfe’li halka, fitne yayların kırılması ve silahlanmamayı ifade ettiği Hz. Peygamber’den işittiği hadis, Cemel Vaka’sından önce Kûfe’de fitne hareketlerinin gündemde olduğu bir zaman diliminde bilinirliğinin arttığı görülmüştür. Aynı zamanda hadisi Ebû Mûsa el-Eş‘ârî’den işiten ortak râvîlerin Kûfe’li olması, rivâyetin fitne olaylarının seyri esnasında ve ihtiyaç anında nakledildiği söylenebilir. Bu şekilde hadisin bağlamı, rivâyetin yaşanan olay esnasından sonra Kûfe şehrinde yaygınlık kazandığını gösterebilmektedir.

Hadiste, fitnelerin her biri zifiri karanlık gecenin parçaları gibidir. Kimin haklı kimin haksız olduğu bilinemeyecek derecede ve doğru kişinin yanlış kişiden ayırt edilemeyecek kadar karmakarışık, şiddetli ve çetin bir kaos ortamı manasına

³⁶³ Zehebî, *en-Nübelâ*, 2/395.

³⁶⁴ Zehebî, *en-Nübelâ*, 2/297.

³⁶⁵ Emre Yavuz, *Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî’nin Hayatı ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 58.

gelmektedir.³⁶⁶ İnsanların yaşadıkları fitnenin etkisiyle iman-küfür, sözünde durma-durmama, emanet-ihanet, iyilik-kötülük, sünnet-bid'at durumlarının sabahdan akşama ya da akşamdan sabaha kadar söz, inanç ve davranışlarında ani ve hızlı bir değişim meydana gelmesidir. Ayakta duranın yürüyenden, yürüyenin ise koşandan daha hayırlı olması fitnecilere ve fitneye müdahil olmayan kişilerin, müdahil olanlara göre daha hayırlı olduğu manasına gelmektedir.³⁶⁷

Yayları kırmak, kirişleri parçalamak, kılıçları taşa vurmak mecazi ve mübalağalı ifadelerdir. Buradan kastedilen savaş aletlerinin tamamıyla yok edilmesidir. İslam dininde aslolan Müslümanın kendi canını koruması için kendini savunmasıdır. Hadiste öldürmektense öldürülmenin daha hayırlı olacağı ifadesi, Müslümanlar arasında çıkan iç savaş gibi fitnelere hastır. Burada Müslümanın, Müslüman ile çatışmaya girmemesi kastedilmiştir. Sabırlı ve pasif olmak, ölümden korkup harekete geçmekten daha iyidir. Çünkü harekete geçmek, fitneyi artırabilir.³⁶⁸

Tüm bunlardan hareketle fitne olayları yayılcı ve kapsayıcı olduğundan kitle hareketine dönüşecek bir yapısı vardır. Öfkeler yatışmaya kadar pasif kalmak en doğru davranıştır. Çünkü fitneye yaklaşan kişi kaosu hedefi olacaktır. Fitnelerden uzak durulması bozulmuş olan sosyal durumun daha da kötüye gitmesini önlemek içindir.³⁶⁹ Hz. Peygamber bu hadiste, fitneye müdahil olmamanın önemini vurgulamaktadır. Böylesi bir döneme erişilirse Müslüman tavrının nasıl olması gerektiği ortaya konulmaktadır.

3.11. Fitne Döneminde Bireysel İşlerle İlgilenmek

İbn Mâce'de fitne döneminde sabır ve teenniyle hareket etmek babında kargaşa döneminde fitneci kişilerle baş başa kalındığında bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerekliliği ifade edilen rivâyet zikredilmiştir.³⁷⁰ İyilerin kaybolduğu ve kötülerin ortaya çıktığı, toplumda güvenin ortadan kalktığı ve emanetlere riâyet edilmediği bir ihtilaf diliminde

³⁶⁶ Zeydâni, *Mefâtîh Fî Şerhi el-Mesâbih*, 5/362.

³⁶⁷ Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd Şerhi*, 11/226-227.

³⁶⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, 2/470; Aliyyü'l-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtîh*, 8/3389.

³⁶⁹ Onay, "Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme", 56.

³⁷⁰ İbn Mâce, "Fiten", 10 (No. 3957).

bireysel hareket etmenin ve fitnecilerden uzak durmanın gerekliliği ifade edilen Müslüman tavrına yönelik tavsiyeler içeren hadisin incelemesi yapılacaktır.

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ حَرْمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ " كَيْفَ بِكُمْ وَبِرِّمَانٍ يُوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ يُعْرِبِلُ النَّاسُ فِيهِ عَرَبِلَةً وَتَبْقَى خُثَالَةٌ مِنَ النَّاسِ قَدْ مَرَجَتْ عُهْدُهُمْ وَأَمَانَتُهُمْ فَاخْتَلَفُوا وَكَانُوا هَكَذَا " . وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ قَالُوا كَيْفَ بِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا كَانَ ذَلِكَ قَالَ " تَأْخُذُونَ بِمَا تَعْرِفُونَ وَتَدْعُونَ مَا تُنْكِرُونَ وَتُقْبِلُونَ عَلَى خَاصَّتِكُمْ وَتَذَرُونَ أَمْرَ عَوَامِكُمْ " .

İbn Mâce'de "Hişâm b. Âmmar (ö. 245/859) → Muhammed b. Sabbâh (ö. 227/841) → Abdülazîz b. Ebî Hâzim (ö. 184) → Ebî (Seleme b. Dînâr) (ö. 133)→ Umâre b. Amr b. Hazm (ö. 73) → Abdullah b. Amr"dan rivâyet edildiğine göre, insanların elekten geçirilerek iyilerin gittiği, kötülerin kaldığı, sözlere sadakat ve emânetlere riâyetlerinin bozulduğu, ihtilâfa düştükleri bir zamanla karşı karşıya kalınırsa diye bahsederken Hz. Peygamber, ellerinin parmaklarını birbirine geçirerek şöyle buyurmuştur:

"Ey Abdullah İbn Amr! Ahidleri bozulup şöyle karmakarışık hale gelen bir kısım ayak takımı (hezele) kimselerle baş başa kalırsan ne yaparsın?" Bu konuda bilgisi olmayan sahâbe, ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Güzel bulduğun şeyi yaparsın, kötü bulduğun şeyi de terkedersin. Kendi yakınlarının (hallerini düzeltmeye) yönelirsin. O hezele takımı ile de (uğraşmayı) terkedersin."

İbn Mâce'de fitne döneminde bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerektiği ifade edilen rivâyet, Abdullâh b. Amr b. Âs kanalıyla Hz. Peygamber'den merfû olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde,³⁷¹ Nuaym b. Hammâd³⁷² ve Ebû Dâvûd'ta³⁷³ yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel rivâyeti sened ve metin yönüyle İbn Mâce hadisi ile aynıdır. Yine sened ve metin yönüyle aynı olan döneminde bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerektiği rivâyetini

³⁷¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâr'ul-Hadîs, 1416–1990), 11/634 (No. 7063).

³⁷² Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 1/244 (No. 693).

³⁷³ Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17 (No. 4342).

Ebû Dâvûd, “emr ve’n nehy” iyiliği emir ve kötülükten nehy etmek babında zikredilmiştir. Ebû Dâvûd, daha önce zikrettiğimiz sabır günleri geldiğinde emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i an’il-münker mükellefiyetinin kalktığı dolayısıyla her bireyin kendi işleriyle ilgilenmesi davranışına elli sevabın verileceği hadisi de “emr ve’n nehy” babında zikrettiği gibi fitne döneminde bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerektiği rivâyetine de aynı babda yer vermiştir. Bu yönüyle Ebû Dâvûd, “emr ve’n-nehy” babında öncelikle iyiliği emr ve kötülükten nehy etmenin mükellefiyetine dair hadislerle yer vermiştir. Daha sonra fitnenin ortaya çıktığı dönemde, emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i an’il-münker yükümlülüğün kalktığına dair rivâyetleri zikretmiştir. Onun bu tasnif yöntemiyle Ehl-i Hadis gibi, fitne döneminde emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i an’il-münker yükümlülüğünün kalkması sebebiyle müslümanların birey ve kendi ehilleri ile ilgilenerek fitneden ve fitneci kişilerden uzak durmaları gerekliliği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Nuaym b. Hammâd, “ma yezkür min ğaleb sefileti’n-nâs ve duaîihim” yani insanların aşağı tabakasının ve zayıflarının galip gelmesi adında bir bab başlığı açmıştır. Bu babda toplumda sosyal düzenin bozulmasıyla beraber hak etmeyenlerin başa geleceğine dair hadislerle yer verdiği gibi Abdullah b. Amr isnadıyla gelen fitne döneminde bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerektiği rivâyetini de tasnif etmiştir. Bu yönüyle Nuaym b. Hammâd, toplumda oluşan ahlakî çöküntünün toplumun çökmesine sebep olacağı fikrinde olabilmektedir. Dolayısıyla o da Ehl-i Hadis gibi fitneden uzak kalınması gerektiği görüşündedir.

Buna ek olarak İsbahânî, *et-Terğîb ve’t-terhîb* eserinde emanete riâyet edilmesinin teşvik edilmesi konu başlığında fitne döneminde bilinenle amel edilmesi, hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ve bireysel işlerle ilgilenilmesi gerektiği ifade edilen rivâyeti, emanete dikkat etmenin gerekliliği ile ilgili hadislerle birlikte zikretmiştir.³⁷⁴ Bu yönüyle terğîb eserlerinde toplumda ahlaki erdemlerin önemine dikkatleri toplamak amacıyla bu hadislerin zikredildiği söylenebilmektedir. İyilerin kaybolduğu ve kötülerin ortaya çıktığı, toplumda güvenin ortadan kalktığı ve emanetlere riâyet edilmediği bir toplum aslında fitne döneminin belirtileri ve

³⁷⁴ İsbahânî, *et-Terğîb ve’t-terhîb*, 1/179.

betimleyici özellikleridir. Toplumda ahlaki erdemlerin çökmesiyle ihtilaflar baş gösterecek ve toplumun yıkılması da söz konusu haline gelebilecektir. Hz. Peygamber bu şekilde hem fitne dönemini tasvir etmiştir hem de fitne döneminde Müslümanların takınması gereken tutumları ifade etmiştir.

3.11.1. Rivâyetin Genel Değerlendirilmesi

Rivâyetlerin ortak râvileri Abdülazîz b. Ebî Hâzim, Seleme b. Dînâr, Umâre b. Amr b. Hazm ve Abdullah b. Amr'dır. Bu râvilerin yaşadığı şehirler, vefat tarihleri ve yaşadıkları tarihî olaylar önemlidir.

Buna göre Abdülazîz b. Ebî Hâzim, hicrî 107 senesinde doğmuş Medine'de ikâmet etmiş ve 184 yılında vefat etmiştir. Onun hakkında Ahmed b. Zübeyr, "babasından rivâyetlerinde ve başkalarının rivâyetlerinde *hüccet ve sadûktur*" ³⁷⁵ şeklinde görüş belirtmiştir.

Seleme b. Dînâr, Medîne'de yaşamıştır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm ve İbn Huzeyme gibi âlimler, *sika* olduğunu belirtmişlerdir. ³⁷⁶

Umâre b. Amr b. Hazm *sika* bir ravidir ve İbn Hibbân onu, *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir. Umâre b. Amr b. Hazm, hicrî 73 yılında Harre Vaka'sında şehit edilmiştir. ³⁷⁷ Görüldüğü üzere bu râvilerin ortak özelliği Medine'de yaşamış olmalarıdır. Medine ise önemli olayların yaşandığı bir şehirdir.

Rivâyeti aktaran râvilerin hayatında hangi tarihî olaylara tanıklık ettiği hususlar önemlidir. Çünkü insan yaşadığı olaylardan etkilenir ve o olaylara da etki bırakır. Bu minvâlde râvilerin yaşadığı siyasî, sosyal ve tarihî olaylarda hangi hadisleri naklettikleri, onların o yaşadıkları olaya karşı bakış açıları hakkında da fikir sahibi olunmasını sağlar.

Hadisi nakleden Amr b. el-Âs, hayatında birçok tarihî-siyasî olaya tanıklık etmiş ve önemli görevler almış bir sahabîdir. Özellikle keskin zekâsı ve fikirleri ile bilinen Amr b. el-Âs, İslam'a girdikten sonra Hz. Peygamber tarafından siyasî ve askerî vazifelerde görevlendirilmiştir. Süryânice'yi bilen Tevrat'ı okuyabilen

³⁷⁵ Zehebî, *en-Nübelâ*, 8/363-364.

³⁷⁶ Zehebî, *en-Nübelâ*, 6/96-97.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, 7/420-421.

Abdullah'ın yazısı da güzeldi. O, Rasûlullâh'tan izin alarak hadis yazdığı rivâyetleri *es-Sahîfetüs-Sâdika* adlı eserde toplamıştır.³⁷⁸

Hulefâ-i Râşidîn döneminde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından ordu komutanlığına getirilmiş ve Mısır gibi önemli şehirlerin fethine öncülük etmiştir. Bunun akabinde fethettiği şehirlerden Mısır'a vâli görevine getirilmiştir.³⁷⁹

Hz. Ömer'in halifeliğinin son döneminde, Mısır valiliğinde iken fazla mal beyânı olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı mal varlığı ile ilgili denetime tabi tutulmuştur. Amr, uyarıldıktan sonra görevine devam etmiştir. Bununla beraber halife, Amr b. As'ın Mısır'daki yetkilerini azaltarak şehrin yönetimini yukarı ve aşağı Mısır olarak ikiye bölmüştür. Bununla beraber şehir çoğunlukla Amr b. el-As tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Ancak Hz. Osman halifelğe geldikten sonra farklı bir uygulama yapmıştır ve iki şehrin yönetimini birleştirmiştir. Mısır'ın genel valiliğine Amr b. el-As'ı getirirken haraç amirliğine ise Abdullah b. Sâd'ı getirmiştir. Bu durumda Mısır'ın asıl yönetimi Abdullah b. Sâd tarafından yapılırken öte yandan Amr b. el-As'ın yetkileri büyük çoğunlukta kısıtlanmıştır. Abdullah b. Amr, kendisinin bu şekilde sınırlandırılmasından memnun olmamıştır ve Hz. Osman'a karşı çıkması neticesinde valilikten azledilmiştir.³⁸⁰

Amr b. el-Âs, Mısır vâliliğinden azledildikten sonra Filistin'de çiftçi olarak bir müddet yaşamıştır. Elbette ki valilikten azledilme durumundan dolayı Hz. Osman'a karşı öfke hissetmiş olabileceği ihtimaller arasındadır. Hatta bu sebeplerden ötürü o, Hz. Osman'a yapılan suikastlarda ona karşı halkı kışkırttığı söylenmektedir. Ancak bunun doğru olmadığı Hz. Osman'ın şehit edilmesi haberinin kendisine ulaştığında onun çok ağlamasından anlaşılmaktadır. Uzun bir süre şehirden ve siyâsetten uzaklaşmış ve Cemel Vaka'sına katılmamıştır. Ancak Sıffin'de yer almıştır. Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılmasını istemiş ve Hz. Ali'ye bî'at etmemiştir. Hz. Ali'ye karşı Hz. Muâviye'nin safında yer almıştır. Sıffin Vakasında Hz. Ali taraflarının savaşı kazanacağı sırada Mushaf sayfaları kılıçlara takılması ile savaşın durması sonucu hakem olayına sebep olmuştur. Bundan sonra yaklaşık yedi ay

³⁷⁸ M.Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85.

³⁷⁹ Abdullah Çimen, "Amr b. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2017), 155.

³⁸⁰ Ünal Kılıç, "Hz. Ömer'in Valilerini Denetime Tabi Tutması" (2018), 184.

sonra hakem olayı olmuş ancak burada da hile yaptığı söylenmiştir. Hakem olayı olumsuz sonuçlandığı gibi İslam tarihindeki fitneler daha da çıkılmaz bir hale gelmiştir. Bu olaylar netice olarak Hz. Muaviye'nin halifeliğine zemin hazırlamıştır.³⁸¹

Görüldüğü gibi Amr b. el-Âs'ın hayatı önemli tarihî olayları da içinde barındırır. Çünkü siyasî ve askerî görevlerinden ve keskin zekâsından dolayı pek çok tarihî olayda yer aldığı görülmektedir. Nitekim o, kendinden sonraki dönemlerde bu önemli olaylardaki tavrından dolayı eleştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Amr b. el-Âs'ın, Mısır valiliğinden azledilmesinden sonra Hz. Osman'a büyük bir öfke hissetmesi ile "karşıma çıkan bir çobanı dahi Hz. Osman'a karşı kışkırtacağım"³⁸² şeklinde söylediği sözdür. Bu sözlerden dolayı Hz. Osman'ın şehit edilmesi fitnesine karşı kışkırtmalarda bulunduğu ve fitneye karıştığı düşünülmüştür. Halbuki Hz. Osman'ın evi muhasara altına alındığında Amr b. el-Âs, "Ey Medineliler Allah'a and olsun ki, burada bulunup da bu adamın katline tanık olan hiçbir adam kalmayacaktır ki, Allah ona zillet damgası vurmamış olsun. Ona yardım etmeye gücü olmayan buradan kaçsın"³⁸³ şeklinde ona atfedilen sözlerde isyancılara karşı engel olamadığı fitnede, zan altında kalmak istemediği de anlaşılmaktadır. Her ne kadar halifeye hissettiği öfkesi olsa da Hz. Osman'ın şehit olduğu haberi geldiğinde göz yaşlarına hâkim olamamıştır. Onun pişmanlığı, eleştirilerin bir aslının olmadığını göstermektedir.

Başka bir eleştiri ise onun yeniden Mısır valisi olabilmesi için Muaviye'nin yanında yer aldığı konusudur. Oysa ki Amr b. el-Âs, hem Mısır valiliğine getirilmek hem de Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması düşüncesinden dolayı Muaviye'nin yanında yer almış olabilmektedir. Nitekim o, daha sonra Muaviye tarafından Mısır Vâliliğine getirilmiştir.³⁸⁴

Eleştirilerden bir diğeri de Sıffin Vaka'sında Amr b. As'ın hakem fikrini ortaya atmasıdır. Hz. Ali ve taraftarlarının kazanacakları sırada Amr b. As'ın dehası ile bu fikri ortaya attığı daha çok kabul gören görüştür. Buradaki amacı öncelikle her iki tarafında Müslüman olması hasebiyle Müslümanların daha fazla kanının akmasının

³⁸¹ Kılıç, "Hz. Ömer'in Valilerini Denetime Tabi Tutması", 183-185.

³⁸² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/357-360.

³⁸³ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/558.

³⁸⁴ Dilek Yetim, *İlk Kaynaklara Göre Sıffin Savaşı'nda Amr b. el-Âs'ın Rolü* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 82.

önüne geçmek olduğu gibi kendisinin de Hz. Muaviye saflarında yer almasından dolayı da Hz. Ali taraftarlarının kazanmaya yaklaştığı sırada Hakem fikrini ortaya atma hamlesi makûl görülebilir. Hakem fikrini ortaya atmasında Muaviye safında olması etken olabilmektedir. Muaviye kaybedecekken hakem fikrini ortaya atsaydı, Muaviye taraftarları tarafından eleştiriye uğraması kaçınılmaz olurdu. İslam tarihinde çok önemli bir olay olan Sıffin'de çok sayıda Müslüman kanının aktığı bilinmektedir.³⁸⁵

Görüldüğü gibi onun hakkında zikredilen eleştiriler bazılarına göre doğru görülürken³⁸⁶ bazısına göre ise eleştirilerin bir aslının olmadığı belirtilmiştir.³⁸⁷ Yapılan bazı eleştiriler ise o günün şartlarında değerlendirildiğinde ise makûl görülebilmektedir.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve içinde bulunduğu toplumdan, içinde bulunduğu toplumun yaşadığı toplumsal hareket, savaş, kaos, doğal afet ve bütün fitnelerden etkilenen bu olaylara da etki bırakan bir varlıktır. Bundan hareketle Amr b. el-Âs siyâsî ve tarihî olaylara tanıklık etmiş Sıffin Vakası ve hakem olayı gibi önemli vakalarda rol almış bir sahâbîdir. Her insan gibi Amr b. el-As'ın hayatında yaşadığı bu olaylardan etkilenmiş ve bu olaylara etki bırakmış olması kaçınılmazdır. Fitne döneminde bireysel işlerle ilgilenmek, bilinenle amel etmek ve hoşumuza gitmeyen işlerden uzak durulması ile ilgili hadisi, kaynaklarda Amr b. el-Âs'ın yaşadığı tarihî ve siyâsî olaylarla bu hadisin direk bağlantısının olduğunu tespit edemesek de yaşanan tarihî hadiseler üzerine bu hadisin yaygınlık kazandığı söylenebilmektedir.

Çalışmamıza konu olan rivâyette yer alan “hüsâle” kelimesi sözlükte, her şeyin âdi ve fena kısmına denir. Hurma, arpa veya pirinç gibi kabukluların geriye kalan sert ve kullanılmayan taraflarına da hüsâle denildiği gibi güzel kokuların ve yağların altında kalan tortu anlamına da gelir. İbnü'l-Arabî'ye göre hüsâle, aşağılık ve değersiz demektir. Aynı şekilde “hüsâletü'n-nâs”, “rezil ve kepaze insanlar” olarak kullanılmıştır.³⁸⁸ Bununla beraber söz konusu rivâyette, “hüsâle” kelimesinin sözüne

³⁸⁵ Yetim, *İlk Kaynaklara Göre Sıffin Savaşı'nda Amr b. el-Âs'ın Rolü*, 77-81.

³⁸⁶ Adem Apak, *Amr b. el-Âs Hayatı Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1999), 133-145.

³⁸⁷ Çimen, “Amr b. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi”, 266; Abdullah Çimen, *Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 20-28.

³⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/142.

güvenilmeyen, sözünde durmayan, iyilerin azalıp kötülük ve rezilliğin arttığı, ihtilaf çıkaran âdi ve fesat çıkaran kişiler manasını taşıdığı da açıklanmıştır.³⁸⁹ Ayrıca pazara geç vakitte gidildiğinde sona kalan ürünleri pazarcının yok pahasına satarak, iyi ürünlerin kalmamış olması ve geriye sadece döküntü ürünlerin kalması gibi “hüsâle”nin bu şekilde “döküntü” anlamına geldiği de görülmektedir.³⁹⁰

İnsanların o vakit, elekten elenir gibi elendiği iyilerin kaybolduğu ve kötülerin ortaya çıktığı, toplumda güvenin ortadan kalktığı ve emanetlere riâyet edilmediği bir zaman diliminde ihtilaflar baş göstermiştir. Ahlâkî erdemin kalktığı ortamdaki en çok etkilenecek yerlerden birisi de yönetimdir. İlmin ortadan kalkması ve liyakat sahibi olmayan cahillerin toplumu yönetmesi gibi durumlar, toplumun çöküşünü haber veren emarelerdir.

Hadis, toplumda baş gösteren ahlaki sorunlar karşısında Müslümanların takınması gereken tavra yöneliktir. Doğru davranışların yapılması ve yanlış davranışlardan uzak durulması Müslümana tavsiye edilen tutumlardır. Bunlara ilâveten fesâdın artıp cehaletin yayılacağı bu dönemde nasihat fayda vermeyeceği ve kulak ardı edileceğinden dolayı emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker vazifesi sağlıklı yapılamayacağı ifade edilmiştir. Bunun yerine hadiste, bireylerden kendi ve ailelerini ilgilendiren durumları düzeltmeleri istenmektedir.³⁹¹

Bu hadis, fitne ortamında iyiliği emretmek kötülükten men etmenin kalktığını ifade ederken, asıl kastedilen mananın fitnecilere müdahil olunmaması ve onlardan uzak durulmasıdır. Bununla beraber insanlar arasında erdemlerin yerini kötülüklerin alması ile toplumsal sorunların artması ve toplumun yıkılması söz konusu olduğu da kastedilmektedir.

³⁸⁹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/13.

³⁹⁰ Kamil Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 14.

³⁹¹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhi*, 3/141; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, 2/468; Zeydânî, *Mefâtih Fî Şerhi el-Mesâbih*, 5/362.

4. SONUÇ

İslam dünyasında Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte toplumda sosyal-siyasal ve tarihî olaylar neticesinde dinî-itikâdî görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları hilâfet, büyük günah meselesi, kader, iman ve imamet konularının tartışılmasını ve itikâdî-siyasî ekollerin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Toplumda yaşanan problem karşısında çözüme ihtiyaç duyulmuş ve bununla birlikte Müslümanların tavırlarının farklı farklı olduğu görülmüştür. Fitneler karşısında bir taraftan topluluktan tepkisel olarak ayrılma, ihtilaflar karşısında güç kullanma veya başkaldırma hareketlerine kadar götüren Hâricîler, Zeydîye ve Şia vb. gruplar olduğu gibi diğer taraftan aynı ihtilaflarda Müslüman toplumunda birlik beraberliğini bozacak her türlü başkaldırıdan ve tepkisellikten uzak durmayı hatta pasif kalarak uzleti dahi tercih eden Ehl-i Hadis'in olduğu görülmüştür. Öte yandan meydana gelen bu olaylar ilmî gelişmelerin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Ekoller kendi düşüncelerini yazdıkları eserlerde dile getirmişler ve karşıt gruplara cevaplar verebilmişlerdir. Bu minvalde oluşturulan eleştirel hadis edebiyatında Ehl-i Hadis, muhalif gruplara karşı fikirlerini eserlerinde bölüm ve bab başlıklarında yansıtabilmişlerdir. Bu önkabullerinin kasıtlı yapılp yapılmadığı hakkında araştırmamızın buna yönelik bir gayesi olmadığından bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak eserlerine yansıttıkları bu görüşlerin içinde yaşadıkları toplumdaki olayların sosyal boyutta etki-tepki şeklinde olduğu görüşü bize daha makul görünmektedir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunan "Kitâbü'l-Fiten" bölümünde fitnede Müslümanların takındığı tavır ile ilgili oluşturulan kısımlarda Ehl-i Hadis'in görüşlerinin yansıması olduğuna rastlanılmıştır.

Başlıklar altında incelediğimiz fitnede Müslümanın tavrı konusunu İbn Mâce'nin "Fiten" bölümündeki bazı hadisleri ve bunların tahriçlerinde, ehl-i hadis görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Bu eksende İbn Mâce'nin "Fiten"inde bulunan bab başlıkları ve bu bab başlıklarına tasnif edilen hadislerde, fitne döneminde uzleti tercih edilme fikrinin daha belirgin konu olduğu tespit edilmiştir. Toplumdan uzaklaşma, kılıcı taşa vurma, silahlanmama, öldüren yerine ölen olmak, taraf olmamak gibi konular fitnede uzlet ve pasif tavır manasını içerdiği görülmüştür. Bunun haricinde İbn Mâce'de fitne döneminde güç kullanmak veya silahlanmak ile ilgili bir konu başlığına rastlanılmamıştır. Hatta fitnenin yayılıp insanların evlerine kadar ulaşması halinde

dahi nefsi müdafaa yapılmaması ve kâtil yerine maktûl olmanın tercih edilmesi tavsiyeleri de yer aldığı görülmüştür. Bu yönüyle İbn Mâce'nin "Fiten"inde inceleyeceğimiz rivâyetlerde Ehl-i Hadis'in fitne döneminde pasif tavır takınılmasına yönelik görüşlerin yansımalarının bulunduğu gözlemlenmiştir.

İbn Mâce'nin "Fiten"de tespit edilen uzletin hicrî üçüncü asırda yaşanan olayların bir yansıması olduğu kabul edilmekle beraber bunun tasavvufta tahtadan kılıç sembolü yoluyla günümüze kadar ulaştığına da rastlanılmaktadır. Dolayısıyla siyasî-tarihî olaylarda tutumların toplumdaki Müslüman tavırlarına aksettğini söylemek mümkündür. Yani Ehl-i Hadis'in fitne döneminde gerektiğinde pasif kalınması düşüncesi, o dönem şartları göz önünde bulundurulduğunda fitne karşısında Müslüman tavrının baş kaldırmayı esas alan grupların görüşlerine karşı eleştirel bir düşünce hareketi olarak doğduğu görülmektedir. Toplumdaki yaşanan olayların o dönemin ruhuna yansıdığı gözlemlenmiştir. Ehl-i Hadis'in fitne döneminde, fitneyi köreltici hareketlerden uzak kalınmasının yanında tamamen kâtil olmaktansa maktûl olunması gibi pasif kalınmasını ifade ettiği görüşler de vardır. Daha sonraki dönemlerde Ehli Sünnet âlimlerine göre Ehl-i Hadis'in bu görüşü eleştirilmiştir ve nefsi müdafaa yapmanın gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca Ehli Sünnet âlimleri, fitne anında fevrî bir şekilde mücadeleye kalkışmanın fitneyi körükleyeceği ve bunun da ümmetin birliğine zarar vereceği kanaatinde idirler. Bundan dolayı fitne anında fiilî şekillerde karşı çıkma ve isyan hareketlerine katılmak da doğru bulunmamıştır. Bunun yerine topluma ve yönetime uyarılar yapılmasını uygun bulmuşlardır.

Fitne dönemlerinde uzlet, bazı Müslümanlar tarafından fitne anında toplumdan tamamıyla uzaklaşmak olarak anlaşılagelmiştir. Ancak bu anlayış, Kur'an ve sünnet ekseninde istenilen bir telakki değildir. Hz. Peygamber'in vahiy almadan önce halveti sevdiği, Hira'da uzleti tercih ettiği ve peygamberlik sonrasında da Ramazan ayında i'tikâfa çekilmesi, geceleri teheccüd namazı ile ibadet etmesi şeklinde O'nun uzlet ve halveti yaşadığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in uzleti ve halveti yaşarken sorumluluklarından tamamıyla uzaklaşmamıştır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in hayatında uzlet, sorumluluklarını yerine getirirken yaşanan problemlere çözüm de bulduğu sükûnet bulma ve mânevî güçlenmenin bir vesilesi olarak görülmüştür. Doğru bir uzlet anlayışının da Hz. Peygamber'in uzlet tasavvuru olduğu görülmüştür.

Bu bağlamda fitne döneminde Müslümanın üzerine düşen görev ve sorumlulukları akl-ı selîm bir şekilde yerine getirmesi gerekir. Bunun yapılmaması takdirinde fitne büyüüp toplumu ifsat edecektir. Fitne büyümeden bununla mücadele edilmelidir. Mücadele ederken de fitneyi büyütecek hareketlerden uzak durulmalıdır. Bunu yapmaya muktedir olamayanlar ya da fitnenin daha da büyümesinden endişe edenler ise fitneye dahil olmamayı tercih etmelidirler.

Hız. Peygamber'in doğrudan veya dolaylı olarak geleceğe ait bilgi vermesinin mümkün olduğu kabul edilmektedir. Ancak fitnede müslümanların takındığı tavrın doğru bir anlayış olarak yerleşebilmesi için geleceğe yönelik rivâyetlerin tek tek araştırma kapsamına alınması isabetli olacaktır. Çünkü bu rivayetler hakkında genel ifadelerle genel kanaatlerin söylenmesi ilmî tutuma sığmayacaktır. Mamafih tarihte yaşanmış büyük olaylar, rivâyetlerin bilinirliğinin artmasına da sebebiyet vermiştir. Halen günümüzde de toplulukları derinden etkileyen olaylar yaşandıkça, fitnede neler yapılması hakkındaki rivâyetler insanlar tarafından başvurulmuş bir kaynaktır. Öyleyse fitnelerde sağlıklı düşünebilmek, kriz anlarında çözüm odaklı olmak ve Müslümanların fitneyi körüklemek yerine fitnelerde tavsiye edilen tutumları sergilemesi daha doğru olacağından dolayı fitne ile ilgili hadislerin neyi kastettiğinin iyi analiz edilmesi bir gerekliliktir.

İnsanların fitrî özellikleri dönemler değişse de çağlar boyunca devam etmektedir. Daha fazla mal hırsı, makam, benlik gibi fitrî özellikler de dahil insanlar arasında çatışmalar ve menfî bütün özellikler olacaktır. Bu türlü menfî özelliklerin yol açtığı sorunlar insanî değerlerden uzaklaştıkça toplumda kaos, kargaşa, iç savaş, savaş vb. birçok fitneye sebep olacaktır. Bundan dolayı özellikle kriz ve fitne anlarında Hız. Peygamber'in nebevî öğretileri ve tavsiyeleri toplumun ve bireylerin davranışlarını yönetmesi için ayrıca önem kazanmaktadır. Hız. Peygamber'in Müslümanların fitnede izleyeceği yol haritasına yönelik rivâyetlerinin tek tek araştırma kapsamına alınması da bundan dolayı önemlidir. Aslında fitne döneminde Müslümanın konumunu ifade eden her bir rivâyet sosyal barış ve toplum düzeninin korunmasına yönelik tavsiyelerdir. Toplumun yavaş yavaş çökmesine sebep olacak bütün menfî durumların, Hız. Peygamber tarafından göz önüne serilmesi Müslüman toplumları için birer uyarı kabul edilmelidir. Bu minvalde "Fiten" bölümünden incelediğimiz fitne dönemi lafzı ile başlayan on hadis, hiç incelenmemiş olması ve kendinden sonraki bilimsel

çalışmalara kaynaklık edeceğinden literatüre de önemli katkıları bulunmaktadır. Ayrıca “Fiten” bölümünde uzlet kapsamında ele aldığımız rivâyetlerin dışında bulunan diğer hadislerin de incelenmesi faydalı olacaktır.

Hicrî birinci asırdan itibaren artan fitne olayları, hadislerin rivâyet edilmesine ortak raviler aracılığı ile rivâyetlerin yaygınlık kazandığını göstermektedir.

İncelediğimiz bu on rivâyetle, hadisi nakleden ravilerin siyâsî olaylarda genelde tarafsız oldukları gözlemlenmiştir. Muhammed b. Mesleme, Ühbân b. Sayfî el-Ğifârî, Ebû Saîd Hudrî, Abdullâh b. Ömer, Ebû Sa‘lebe el-Huşenî ve Ebû Mûsa el-Eş‘arî Cemel ve Sıffin Vaka’ları gibi önemli siyâsî olaylarda tarafsız kalmış sahabedir. Bunlardan Ebû Mûsa el-Eş‘arî, diğerlerine göre daha aktif tarafsızdır. Çünkü siyâsî vakalarda kendisi taraf olmadığı gibi tarafsız olunması için halka konuşma yapmıştır. Ma‘kıl b. Yesâr’ın siyâsî olaylarda nasıl bir tavır takındığına dair direk bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte Huzeyfe b. Yemân, hasta yatağındayken Hz. Ali’ye bi‘at etmiştir. Ancak Cemel-Sıffin Vaka gibi toplumda artarak devam eden diğer siyâsî olayları görmeden vefât etmiştir. Buna ek olarak hayatında önemli tarihî olaylarda verilen sorumlulukları yerine getirmiştir. Ebû Zerr el-Ğifârî de Cemel ve Sıffin Vakalarını görmeden vefât etmiştir. Ancak onun, hayatında zaman zaman siyâsî olaylarda tarafsız kaldığı bilinmektedir. Abdullah b. Amr el-Âs ise hayatında tarihî olaylarda aktif rol almıştır. Bununla birlikte, Cemel Vaka’sında tarafsız, Sıffin Vaka’sında Hz. Muaviye tarafında bulunmuştur.

Hicrî birinci asırdan sonra meydana gelen fitne olaylarında, sahabîler, yaşanan olaylar çerçevesinde bir duruş sergilemeleri gerekmektedir. Bu durumda onlar sergiledikleri tutumlarda Hz. Peygamber’den duydukları hadisleri hatırlamışlardır ve hatırladıkları hadisleri de yaşanan olaylar bağlamında ifade etmişlerdir. Fitne Müslümanın konumu ile ilgili incelediğimiz rivâyetler, zikrettiğimiz ortak ravilerden fitne olayları esnasında yaygınlık kazandığı görülmüştür. Ayrıca hadislerin sebeb-i irâdı, hadisin hangi olay ile gündeme geldiği hakkında fikir verdiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîb er-Rahmân el-Âzmî. 10 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403–1983.
- Agitoğlu, Nurullah. “Hadîste Bağlam İnşâsı”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/5 (2013), 128-143.
- Ahıskalı, Muhammed. “Huzeyfe b. Yemân'ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı ve Münafıkları Bilme Meselesi”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2022), 91-114.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kâhire: Dâr'ul-Hadîs, 1416–1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuâyib el-Arnaût. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1421–2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *ez-Zühed*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420–1999.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Ali b. Sultân. *Mirkâtü'l-mefâtîh Şerh Mişkâtü'l-meşâbih*. 9 Cilt. Beyrût- Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1422.
- Alkış, Abdurrahim. “Tasavvufta Tahta Kılıç Sembolizmi”. *Van İlahiyat Dergisi* 9/15 (2021), 99-126.
- Apak, Adem. *Amr b. el-Âs Hayatı Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1999.
- Ayar, Kenan. “Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4 (2007), 9-80.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Ğifârî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî şerhi Şahîh-i Buḥârî*. nşr. Muhammed Münîr ed-Dîmeşkî. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1431.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak. *Avnü'l-Ma'bûd şerhu Sünen-i Ebû Dâvûd ve mea Hâşiyetü İbn Kayyim*. 14 Cilt. Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1329–1415.
- Bağcı, Musa. “İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 16-44.
- Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb el-Arnâût. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403–1983.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *ez-Zühdü'l-Kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1996.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tuhfetü'l-ebrâr şerhu Mesâbihi's-sünne*. thk. Nureddîn Tâlib. 3 Cilt. Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye Kuveyt, 1433–2012.
- Bilgiç, Lokman. *Ebû Zer el-Ğifârî ve Hadis Rivayetindeki Yeri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bilgiç vd., Lokman. “Ebû Zer el-Ğifârî ve Hadis Rivayeti”. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/1 (2021), 74-116.
- Bozkurt, Nebi. “Medine”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, Sultâniye., 1422–2001.
- Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekr. *Mişbâhu'z-zücâce fî zevâ'idî Ibn Mâce*. thk. Muhammed el-Muntakî el-Kişnevî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Arabiyye, 1403–1431.
- Câhız, Amr b. Bahr. *el-Osmâniyye*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1411–1991.
- Canbek, Ahmet. *Abdullah b. Ömer'in Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cezerî, İbnu'l-Esîr. *Câmiu'l-Usûl*. çev. S. Kemal Sandıklı vd. 19 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1., 2008.
- Çağrıçı, Mustafa. “Fitne”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çakın, Kamil. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Topluların Çöküşü”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-29.
- Çelebi, İlyas. “Fiten ve Melâhim”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/149-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. “İslam Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997), 151-196.
- Çimen, Abdullah. “Amr b. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2017), 245-270.
- Çimen, Abdullah. *Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Dineveri, Ebû Hanife Ahmed b. Davud. *el-Ahbâru't-Tivâl*. thk. Abdulmunim Âmir. Mısır: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî-İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikahu, 1960.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. çev. Hüseyin Karapınar vd. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430–2009.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Fıkhu'l-Ekber*. Mektebetü'l-Furkân, İmârâtü'l-Arabiyye, 1419–1999.
- Ebü'l-Fidâ', İmadüddîn İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb. *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısriyye, 1907.
- Erkaya, Musa. *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Erul, Bünyamin vd. *Hadis Metinleri I*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2014.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*. thk. Helmut Ritter. Weisbâden: Franz Steiner Verlag, 1400–1980.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. thk. Muhammed Naim el-Arkusi. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1426–2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrût: Dar'ul-Ma'rife, ts.

- Güner, Osman. "İbn Mâce: Bir Kütüb-i Sitte İmamı". 65-76, 2015.
- Güner, Osman. "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 191-209.
- Hamevî, Yâkut. *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414-1993.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *Meâlimü's-Sünen ve hüve Şerh'üs-Sünen-i Ebû Dâvûd*. Halep: Matbûat-ı el-İlmî, 1351-1932.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *el-'Uzle*. thk. Âdil Abdülmevcûd. Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1399-1987.
- Hererî, Muhammed Emin. *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*. 26 Cilt. Suûdî Arabîyye: Dâr'ul-Minhâc, 1. Basım, 1439-2018.
- İbn Ebî Âsım, Amr. *ez-Zühed*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid. Kahire: Darü'r-Reyyan li't-Türas, 1408.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. *el-Muşannef*. thk. Ebû Habîb'il-Seserî. 25 Cilt. Riyâd, 1436-2015.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-'Uzle ve'l-infirâd*. thk. Mes'ud Abdülhamid Muhammed es-Sa'dinî. Kahire: Mektebetü'l-Furkan, 1431.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe fî Temyîzi's-şahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 8 Cilt. Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1406-1986.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hint: Dâiratü'l-Maârifî'n-Nizâmiyyeti, 1326.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr. Medine: el-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmî, 1404-1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed. *Kitâbüs-Şikât*. thk. Muhammed Abdülmuîn Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1393-1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *en-Nihâye fî'l-fiten ve'l-melâhim*. thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1408-1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Dârü Hicr, 1418-1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Matbaatu's-saâde, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. nşr. Ali Şîrî. 14 Cilt. Daru'l İhyaut-Turas'il Arabî, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419-1431.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuâyb el-Arnaût. 5 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430-2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Süneni İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414.

- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1410-1990.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1417-1997.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali b. Muaz vd. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410-1994.
- İbn'ül-Mübârek, Abdullah. *ez-Zühhd ve'r-Rekâ'ik*. nşr. Habîbur-Rahmân el-A'zamî. İhyâu'l-Maârif, 1419.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaţta'*. thk. Muhammed Fuâd el-Abdü'l-Bâkî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâs'il Arabî, 1406-1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaţta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultan Âl-i Nehyân li'l-A'mâli'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 1425-2004.
- İsbehânî, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fazl el-Cevzî. *et-Terğîb ve't-terhîb*. thk. Eymen b. Sâlih b. Şeybân. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1414-1993.
- İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1412.
- Kandemir, M.Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M.Yaşar. "Ebû Mûsâ el-Eş'arî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karadere, İsa. *İslam Mezhepleri Tarihinde Cemal ve Sıffın*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Karakaş, Ali. *Abdullah b. Ömer'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatu'l-Kübra el-Emîriyye, 1323-1905.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Ömer'in Valilerini Denetime Tabi Tutması". program adı: Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet için Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 24 (2014), 3-11.
- Kurnaz, Yasin. *Muhammed b. Mesleme Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud. Kahire: Daru'l-Maârif, 1431.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1413-1992.
- Mübârek, Abdullâh b. el-. *el-Müsned*. nşr. Subhî'l Bedrî es-Sâmirî. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1407-1431.

- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrrahîm. *Tuhfetü'l-aḥvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrût: Dâr'ul-Kütub'ul-İlmî, ts.
- Münzirî, Zekiyyüddîn. *et-Tergîb ve't-terhib*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410–1990.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: İsmâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Nâsîf, Mansur Ali. *et-Tâc el-Câmi'li'l-Usûl*. 5 Cilt. İstanbul: Mektebetü Pamuk, 1961.
- Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421–2001.
- Nuaym b. Hammâd, Ebü Abdillâh b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî. *Kitâbü'l-Fiten*. thk. Semîr Emin ez-Züheyri. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412–1431.
- Onay, İsa. “Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme”. *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 29-63.
- Ömer, Seyf b. *el-Fitne ve vak'atu'l-Cemel*. thk. Ahmed Râtîb Armûş. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1993.
- Öner, Abdülkerim. “Bir Komutan ve Bir Müfettiş Olarak Muhammed b. Mesleme”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 167-185.
- Özcan, İbrahim. *Huzyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Sağlam, İbrahim. “Hadislerde Hz. Peygamber'in Yalnızlık Tecrübesi ve Hakikat Arayışı”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (2023), 171-201.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh el-Emîr. *et-Tenvîru Şerh'ul-Câmiu's-Sağîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed. 11 Cilt. Riyâd: Dârü's-selâm, 1. Basım, 1432–2011.
- Sarıkaya vd., Mehmet Saffet. “Ehl-i Hadis İçerisinde İbn Mâce'nin Yeri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2021), 34-51.
- Serî, Hennâd b. *ez-Zühd*. thk. Abdurrahman b. Abdilcebbar el-Feriva'i. Kuveyt: Dar'ul-Hulefâ lil-Kitâb'il-İslamiyye, 1406.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cîl, 1431.
- Sühreverdî, Abdulkahir b. Abdullah. *Avârifü'l-ma'ârif*. Beyrût: Dârü'l-Kitâbî'l-A'rabî, 1966.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Mirkât'us-Suûd ilâ Sünen-i Ebû Dâvûd*. 3 Cilt. Daru İbn Hazm, 1433–2012.
- Şenel, Abdulkadir. “Ebû Sa'lebe Huşenî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/420. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şenol, Şule Soyal. *Kadın Tâbiî Râvilerin Hadis İlmindeki Yeri*. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâr'ul-Maârif, 1387–1967.
- Tahâvî, Ebü Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415–1994.
- Tirmizî, Ebü İsmâ Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395–1975.
- Tunç, Sinan. *Cemaat ve Tefrika ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Tunç, Yusuf. *Cemel ve Sıffın Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Uludağ, Süleyman. “Halvet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Uzlet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/256-257. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yardım, Ali. “İmrân b. Husayn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Emre. *Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Hayatı ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur’ân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yetim, Dilek. *İlk Kaynaklara Göre Sıffın Savaşı’nda Amr b. el-Âs’ın Rolü*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 67. Basım, 2022.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a’sâr*. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417–1997.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü’l-Huffâz*. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1414–1998.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1405–1985.
- Zengin, Fatih. “İlk Dönem İslam Tarihinde Siyasi Münzeviler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 434-457.
- Zeydânî, Muzhiruddîn. *el-Mefâtîh fî şerhi’l-mesâbîh*. thk. Nureddîn Tâlib. Kuveyt: İdâratu’s-sekâfeti’l-İslâmiyye, 1433–2012.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Turan, Büşra Betül

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2024
Lisans	Ankara Üniversitesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013-2024	DİB	Kuran Kursu Öğreticisi

